

Tussen droom en daad

D'66 en de politieke crisis

Meningen bijeengebracht door
JORIS BACKER

TUSSEN DROOM EN DAAD

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

*Omslag: Den Uyl, Van Agt, Terlouw
na afloop van de Regeringsverklaring
1981*

ISBN 90 6074 596 5

© 1983 by Uitgeverij In den Toren, Baarn
Verspreiding voor België:
Uitgeverij Westland nv, Schoten

Behoudens uitzondering door de Wet gesteld mag zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht, c.q. de uitgeefster van deze uitgave, door de rechthebbende(n) gemachtigd namens hem (hen) op te treden, niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking.

De uitgeefster is met uitsluiting van ieder ander gerechtigd de door derden verschuldigde vergoedingen voor kopiëren, als bedoeld in artikel 17 lid 2, Auteurswet 1912 en in het K.B. van 20 juni 1974 (Stb. 351) ex artikel 16b Auteurswet 1912, te innen en/of daartoe in en buiten rechte op te treden.

© Omslagfoto: NRC Handelsblad
Fotograaf: Vincent Mentzel

Tussen droom en daad

D'66 en de politieke crisis

Meningen bijeengebracht
door Joris Backer

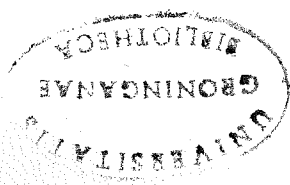
EEN ANTHOS-BOEK

*'Het geheugen is als een hond
die gaat liggen waar hij wil.'*

Cees Nooteboom in 'Rituelen'

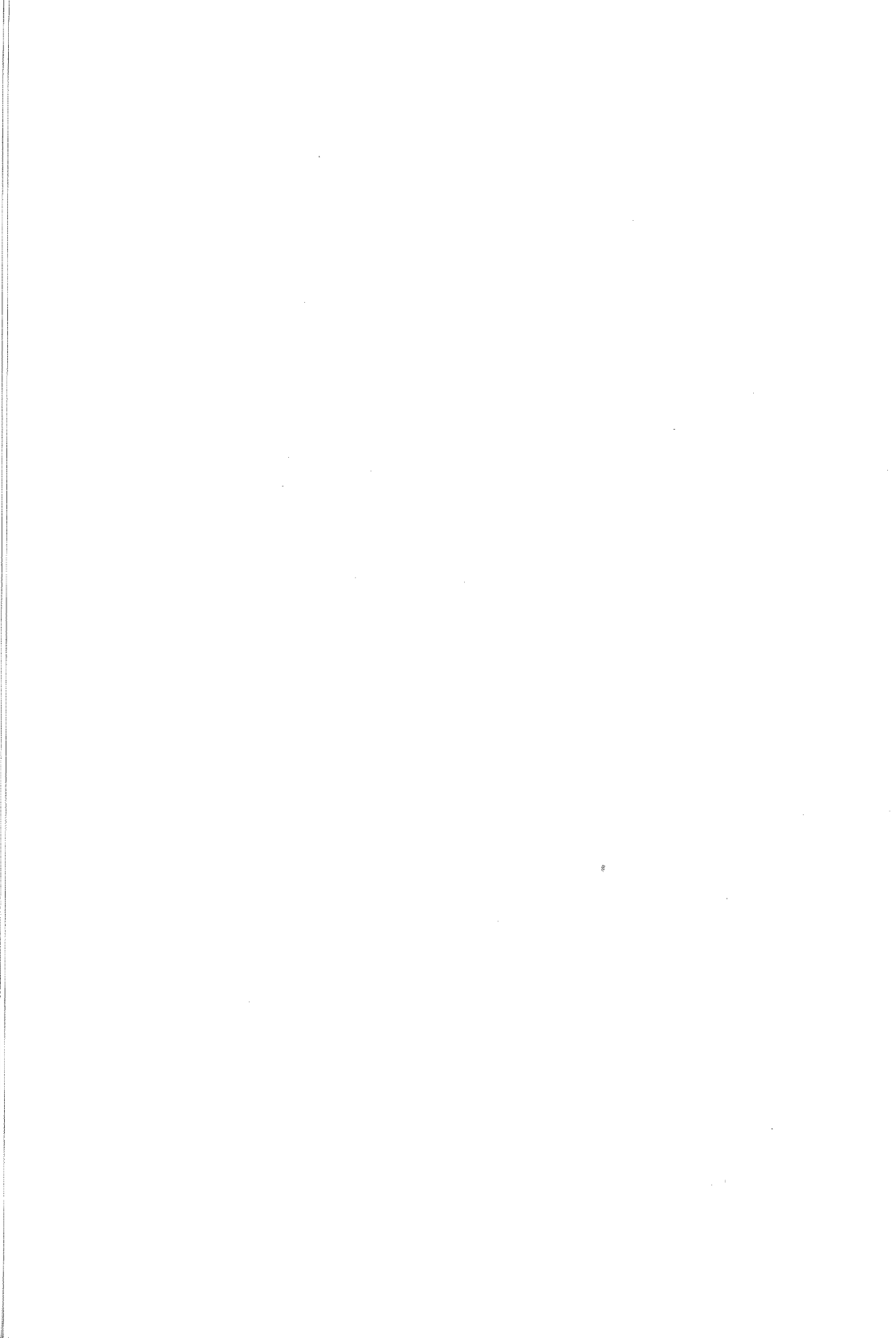
*'Maar doodslaan deed hij niet, want tussen droom en daad
staan wetten in de weg en praktische bezwaren
en ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren,
en die des avonds komt, wanneer men slapen gaat.'*

Willem Elsschot
Strofe uit het gedicht 'Het huwelijk'

Inhoud

Ten Geleide	7
1. Jan Terlouw – Een ellendig kabinet	10
2. Hans van Mierlo – De ingebouwde leugen	29
3. Henk Zeevalking – Het gaat om de macht	45
4. Erwin Nypels – Het raast maar door	57
5. Max Rood – Niet met zeloten	69
6. Ineke Lambers – Een klassiek Grieks drama	82
7. Michiel Scheltema – Het denkproces meemaken	97
8. Wim Dik – Vier keer enkel spoor	109
9. Jan Glastra van Loon – Selectieve groei	122
10. Laurens Jan Brinkhorst – Voorwaardelijke opzet	137
Nabeschouwing	152
Register	161

Ten geleide

Dit boek gaat over de ruw verstoorde droom der democraten. In mei 1981 behaalde D'66 één der opvallendste overwinningen uit de recente politieke geschiedenis van Nederland, door van 8 naar 17 kamerzetels te schieten.

De partij nam met grote dadendrang deel aan het moeizaam gevormde kabinet-Van Agt-Den Uyl-Terlouw, ook 'Van Agt II' genoemd. De drie ministers en de drie staatssecretarissen van D'66 hadden een strategische positie in de besluitvorming. Het kabinet viel al in oktober, enkele weken nadat de ploeg met de Koningin op het bordes had gestaan en nog vóór het tot een regeringsverklaring had kunnen komen. De breuk werd gelijmd, maar het kabinet viel definitief in het voorjaar van 1982 over de begroting 1983.

D'66 verkoos in een interim-kabinet (Van Agt III) met het CDA door te regeren, terwijl de PvdA uittrad na zware verliezen bij de statenverkiezingen. Ook D'66 moest daarbij enkele procenten inleveren: van 11% (mei 1981) naar 8,3% (maart '82). Na stevige discussies over koers en lijsttrekkerschap in de zomer en een lage score bij de gemeenteraadsverkiezingen (5,6%) in juni, pakten donkere wolken zich samen boven D'66. Op 8 september werd de PvdA weer de grootste partij, won de VVD 10 zetels en maakten de kiezers een einde aan de kortstondige droom van D'66: terugval naar 6 zetels, beneden het niveau van '77 en terug op het hetzelfde aantal als in 1972, en terug ook in de oppositie. In de opiniepeilingen waren D'66 nog geen jaar tevoren 26 zetels toegedacht.

Hoe kan door deelname aan de macht een partij in één jaar zoveel verliezen? Die vraag is vanuit veel gezichtspunten te beantwoorden. Om geen eenzijdige verklaringen te krijgen zijn feiten en meningen nodig. Dit boek gaat hier naar op zoek. D'66-politici zijn mensen met idealen, maar konden ze daar ook in de dagelijkse politiek mee uit de voeten? In die vraag komt de spanning tot uiting tussen de praktijk en de idealen van politici. Niet voor niets sierden de dichtregels van Willem Elsschot de eerste verkiezingsaffiches van D'66 in 1967: 'Maar tussen droom en daad staan wetten in de weg, en praktische bezwaren'. De verstoorde droom der democraten wordt verteld door de mensen die 'het moesten doen' in het kabinet, of er dichtbij zaten. De bewindslieden die voor D'66 optraden, de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamerfractie vertellen over hun ervaringen. Hun wordt gevraagd naar de beslissingen die genomen

zijn of hadden moeten worden, naar impressies van hun alledaagse ministersbestaan, over de besluitvorming in de ministerraad en op hun departement. Zij geven een inzicht in hun ergernis, in hun isolement soms, in hun onmacht bepaalde ontwikkelingen te keren, in de verhouding met de pers. Meningingen over Van Agt, de crisis, de breuk en politiek Den Haag, die wel al eerder gedacht, maar nog niet gezegd waren.

Onvermijdelijk wordt door hen veel over D'66 zelf gesproken. Wat is dat voor een partij, waar liggen haar wortels, en zijn die er wel? Hoe moet er samengewerkt worden met de Partij van de Arbeid in de toekomst, en is er nog wel toekomst? En welke problemen zullen er zijn op te lossen?

Omdat interviews het beste de feiten en meningen weergeven is gekozen voor een bundel vraaggesprekken. Daarin komen steeds thema's terug, als hoe idee en macht te combineren, hoe droom en daad in harmonie te brengen. Er omheen worden allerlei onderwerpen aangeroerd, maar primair is gezocht naar feiten en meningen die licht werpen op de gebeurtenissen in die hoogst merkwaardige politieke fase van opkomst en neergang van regeringspartij D'66. De periode van de kabinetten Van Agt II en III en de verkiezingen die erop volgden, is wellicht van grotere betekenis dan de bestaansduur van de coalities doet vermoeden.

*
**

Wie de goede antwoorden zoekt, moet de juiste vragen stellen.

Dat is een bekend uitgangspunt in de wetenschap en het geldt in niet mindere mate voor de journalistiek. Ik heb geprobeerd die juiste vragen te stellen en ben daarbij vooral door twee dingen geïnspireerd.

Ten eerste door mijn ervaringen in politiek Den Haag, in het bijzonder als medewerker van de fractievoorzitter van D'66 in de Tweede Kamer ten tijde van de kabinetsdeelname Van Agt II en III. Ik ben daardoor nauw betrokken geweest bij de meeste belangrijke politieke besluiten die in deze periode binnen D'66 werden genomen.

Ten tweede door me voor te stellen welke vragen, verwachtingen, misvattingen, interesses en ergernissen zouden leven bij mensen die dit crisisjaar de politiek hebben gevolgd en in het bijzonder daarbij de rol van D'66. Daarmee is het speelveld ingeperkt, al blijft het nog erg ruim. Erbuiten valt de verkiezings- en formatie-periode 1981, die wel ter sprake komt, maar niet en détail. Het is als bijdrage aan de oordeelsvorming over deze bewogen periode uiteraard subjectief. Dat is onvermijdelijk.

De opzet, gesprekken met ex-bewindslieden en fractievoorzitters, laat echter ruimte voor verschillende meningen. Het blijkt dat die ook naar buiten komen en elkaar soms tegenspreken. Zijn het niet allemaal elementen in de puzzel die ieder zélf legt en die het beeld oplevert van ieders eigen waarheid?

*
**

Dit boek is geen partij-boek.

Het vertegenwoordigt niet de mening 'van D'66'. Het geeft noch de mening van het hoofdbestuur, noch van de Tweede Kamerfractie, noch van enige andere officiële instantie binnen Democraten '66.

Het is een bijdrage in de discussie die uitsluitend voor de verantwoording komt van de schrijver.

Hij is hiertoe in staat gesteld door het PSVI, het Politiek Scholings- en Vormingsinstituut van D'66, dat onder de kundige en enthousiaste leiding van Arthie Schimmel deze uitgave stimuleerde en voor een deel produceerde. Tevens was de SWB, Stichting Wetenschappelijk Bureau, bereid dit project te steunen, en voorzag haar directeur, Erik van der Hoeven, mij van nuttige adviezen.

Nog vele anderen verdienen dank voor hun inspanningen. Annemarie Hogeweg, Marie Laure Kempees, Petra Kleffens en Sonja van 't Verlaat voor het type-werk. Jan Goeijenbier, Carla Pauw, Bert Bakker en Lisette Schuitemaker voor hun kritiek. Niet in de laatste plaats dank ik de geïnterviewden voor hun bereidheid mee te werken. Zij geven daarmee de traditie van openheid binnen D'66 daadwerkelijk inhoud. Dit alles was mislukt zonder de steun van Saskia zoals ze zelf weet. En ook déze produktie was niet mogelijk geweest zonder Jan Veldhuizen.

Den Haag, maart 1983

JPB

JAN TERLOUW

(geb. Kamperveen, 1931)

Deed in 1956 doctoraal examen wis- en natuurkunde. Hij werkte 13 jaar in kernfusieonderzoek, waarvan 1½ jaar aan het M.I.T. in Cambridge (V.S.) en 1 jaar aan de Technische Hogeschool van Stockholm. Tevens promoveerde hij op een thermo-nucleair onderzoek (1963).

In 1967 werd Terlouw lid van D'66. In 1970 kwam hij in de Utrechtse gemeenteraad en een jaar later in de Tweede Kamer. Toen in 1974 Van Mierlo terugtrad, werd Jan Terlouw fractievoorzitter van een zwaar gehavende D'66-fractie (en partij). Een handtekeningenactie (66.000 handtekeningen en 1666 nieuwe leden) wisten Terlouw te overtuigen van de mogelijkheden van D'66. Zijn persoonlijke bekendheid werd verder gestimuleerd door het schrijven van kinderboeken en de introductie van nieuwe politieke thema's als innovatie en milieutechnologie.

In de oppositieperiode van '77-'81 voerde Jan Terlouw de fractie wederom aan, en het was vooral in die periode dat D'66 een plaats verkreeg als 'vierde stroming'. D'66 passeerde in de opiniepeilingen soms zelfs de VVD...

Toen in mei 1981 Terlouw als grote winnaar uit de bus kwam (van 8 naar 17 zetels) lag een ministerschap voor de hand. Hij trad toe tot het kabinet (CDA/PvdA/D'66) als minister van Economische Zaken en 2e vice-premier, en was in het CDA/D'66 interim-kabinet de enige vice-premier onder Van Agt.

Na aanvankelijke aarzeling voerde Terlouw D'66 voor de derde keer aan bij de verkiezingen op 8 september 1982, waarin de partij van 17 naar 6 zetels terug viel. Bijna aan het einde van zijn ministerschap op 28 oktober 1982 maakte Jan Terlouw zijn vertrek uit de politiek bekend.

Foto afgedekt vanwege copyright

*Jan Terlouw (r) met premier Van Agt en Den Uyl achter de regeringstafel. Van Agt was in aanvaring gekomen met de D'66 fractie in de Tweede Kamer en had per brief laten weten de Kamer niet verder te woord te willen staan. De Kamer vraagt hierover opheldering.
(Foto Algemeen Dagblad, Robert Lantos)*

Een ellendig kabinet

Het kabinet-Van Agt-Den Uyl-Terlouw, verder Van Agt II te noemen, trad aan op 11 september 1981. Tot ieders verbazing viel het al na enkele weken. Achteraf zou je zeggen dat na die eerste breuk in oktober 1981 het kabinet beter niet gelijmd had kunnen worden.

Toen was het al fout, toen bleek al dat het niet goed liep. Je probeert het, je moet verder. En aangezien er niks aan het kabinet zelf veranderde, blééf het niet goed. Het was een ellendig kabinet, echt vreselijk. Je moet toch wat plezier in je werk hebben. Een vergadering van de ministerraad hoort toch iets constructiefs te zijn. Zoals de fractievergaderingen vroeger stimulerende bijeenkomsten voor mij waren. Dit kabinet had daar niets van. Strijd, strijd, nooit iets overbruggends in de discussies.

Ed van Thijn schreef onlangs¹, dat ik zozeer de vakminister was geworden. Hij moet zich wel afvragen waarom. Ik werd erin gedrongen. Als anderen zich voortdurend met je beleid bemoeien, ga je dat extra verdedigen. Dat gebeurde al in de formatie met die constructie van 'werkgelegenheid' naar Sociale Zaken. En verder hadden we – dat mogen we niet vergeten – ook wel ongeveer alles tegen. We hadden de economie tegen, het begrotingstekort, waar het vorige kabinet niks aan had gedaan en twee antagonistische departementen met Den Uyl en ik erop.

Je hebt dat zelf je grootste politieke fout genoemd. Van Agt zegt 'dat die avond het kabinet viel'². Heeft hij er dan geen deel aan gehad?

Dat is in zekere zin zo. Ik was zeer verbolgen over de constructie van Den Uyl op Sociale Zaken (en Werkgelegenheid) en ik op Economische Zaken, die opnieuw was besloten, net als in '77, zonder dat een D'66-er op zo'n cruciaal moment erbij was betrokken. Van Thijn was eventjes vergeten, dat hij als informateur ook namens ons moest optreden en hij deed iets, waarvan ik toen al zag dat het tot ongelofelijke moeilijkheden zou leiden: namelijk Den Uyl op een departement zetten waar hij wel in conflict met mij moest komen. Twee politieke leiders daar neerzetten móet wel tot moeilijkheden leiden. Ik wist niet dat het zo erg zou worden. Van Agt is geen profeet, maar hij heeft dit wel gevoeld en hij steunde me meteen. Hij had er natuurlijk ook geen enkel belang bij om iets anders te doen. Den Uyl en ik op die post: desnoods met mislücken van de formatie, ikzelf niet in het kabinet, maar ik had het niet moeten pikken. Het is verkeerd een innerlijke stem met geweld tot zwijgen te brengen. En dat heb ik toen gedaan.

'Zo min mogelijk vastleggen' was het devies van D'66 bij de formatie van 1981, want er is een 'wippositie'. Dat is niet juist gebleken.

Wat betreft het binnenhalen van maatregelen wel; het kabinet Van Agt II heeft zelden iets besloten, waar wij het niet mee eens waren. Praktisch niet. Dus inhoudelijk zijn we goed uitgekomen.

En toch blijft het beeld, dat die brugfunctie niet geslaagd is, bestaan. Alleen als ik premier was geweest had die brugfunctie kunnen bestaan. Dan was de toestand totaal anders geweest. Als er een minister van het CDA op Economische Zaken had gezeten b.v. Maar als je zit op één van de echte vechtdepartementen, dan is bemiddelen eenvoudigweg niet mogelijk. Versterking, herstel van de industrie is zo'n centraal element. Als je dat nou vindt en je bent de eerst-verantwoordelijke daarvoor, dan wordt bemiddelen wel moeilijk.

Moeilijk, maar toch niet onmogelijk?

Voor mij was het onmogelijk.

Het is een moeilijke constructie gebleken, een premier, die eerst een CDA/VVD-kabinet aanvoert en vervolgens een CDA/PvdA/D'66-kabinet. Had D'66 Van Agt toch beter niet kunnen accepteren als premier indertijd?

Dan zou het volgende gebeurd zijn.

De 'loyalisten' zouden de zgn. Staphorstervariant, dat wil zeggen een coalitie van CDA/VVD en de kleine rechtse partijen blokkeren. Tot aan de statenverkiezingen zou Van Agt/Wiegel demissionair aanblijven en bij die verkiezingen zouden ze een ruime meerderheid halen, gesteld dat gelijktijdige Kamerverkiezingen zouden worden uitgeschreven. De loyalisten waren bereid de Staphorstervariant tegen te houden, maar niet bereid Van Agt te wraken.

Hoe heb je Van Agt's optreden in de Tweede Kamer ervaren, toen er een aanvaring met de D'66-fractie ontstond en hij weigerde de Kamer te antwoorden? Dat was toch het eerste echte optreden van jullie kabinet in de Kamer?

Ik was er kwaad over. Maar je hebt Van Agt niet aan een touwtje. Hij had ook niet overlegd, had dat zelf besloten. Maar het is niet een man om kwaad op te blijven. Hij doet dingen waar je van zegt 'dit kan niet, dit mag niet', en dan vervolgens krijgt het een wending, waar je weinig tegen doet. We hebben effectief en in harmonie samengewerkt. Hij is een acteur, die in de Kamer met name wel eens een show opvoerde die door velen niet werd gewaardeerd, vooral niet door de oppositie.

Hoe zou je het tijdperk Van Agt omschrijven?

Personalisme. Niet alleen een aanzienlijke mate van persoonsverering en persoonsverguizing, maar ook de benaderingswijze door Van Agt zelf is

personalistisch. Hij richtte zich over de hoofden van pers en partij direct tot de mensen. En hij maakte indruk op ze, was zéér populair en hield daar ook van. Ik mijd de mensen, hij geniet ervan.

Jij mijdt de mensen meer of ze worden vóór je gemeden als je minister bent. Is het niet een groot fort, waarin je binnentreedt, zo'n ministerie van Economische Zaken? Je zit toch geïsoleerd, lijkt mij?

Geïsoleerd van de wereld, niet intern. Ik had toch wel vrij snel contacten. Het kost overal even tijd, maar ik heb niet te klagen gehad over eenzaamheid op het departement.

Je bent niet geïsoleerd door de plaats, de kamer, maar door de drukte. Het tijdgebrek, zeker in het begin. Dat ging ten tijde van het interimkabinet beter, dat zag je ook in de verhouding met de Tweede-Kamerfractie. Er kwamen ook mensen vaker gewoon eens langs. Nee, het is vooral tijd. Teveel problemen aangetroffen, een te groot departement met teveel nutteloze vergaderingen. Een jaar is te kort en toch had ik het gevoel het goed in de vingers te krijgen. Het moeilijke van minister zijn is natuurlijk de hele dag uit twee kwaden te moeten kiezen. Als je dat niet kan, moet je er niet gaan zitten. Zo'n hoge positie geeft natuurlijk een zekere eenzaamheid. Ik heb dat nooit erg gevonden.

Voortdurend zijn er dilemma's. Benzineprijzen b.v. Als we ze te laag maken, kost het werkgelegenheid van kleine pomphouders, wordt de marge van de raffinaderij minder, waarvan er toch al veel gesloten worden.

Als je ze te hoog maakt, is het slecht voor de consument en voor het bedrijfsleven, omdat de transportkosten te hoog zijn. En dan moet je beslissen. Bij iedere beslissing geldt zoiets. Maar dat vind ik niet erg, dat is verantwoordelijkheid nemen en regeren.

Bodemsanering. Een heffing doet de goede, niet de kwade producenten lijden. En als je het niet doet, krijg je geen geld om de bodem te saneren. Waar ik wel mee heb gezeten, is het nutteloze geouwehoer in de zgn. Vijfhoek⁴, terwijl de stapels op je bureau groeien.

Tijd is een kwestie van routine. Als je nu zou beginnen, zou je het anders doen?

Ik kan ontzettend snel werken. Als ik geen tijd had, dan zat het in het feit, dat ik teveel taken had. Ten eerste was ik vice-premier, zat ik in de sociaal-economische driehoek, de vijfhoek, de partij, de coördinatie van de kabinetsfractie, verder in de Energieraad, Staalraad, Industrieraad in Brussel. En het departement is echt groot. Ten tweede geldt voor iedereen die nieuw komt, dat ieder dossier nieuw is. Je hebt het zelf niet opgebouwd. Per definitie kost dat veel tijd. Later is één blik voldoende, omdat je het verleden kent. Je moet kennismaken met alle adviesraden, organisaties, instellingen, die de nieuwe minister willen leren kennen en die jij ook moet kennen. Uren bezoek kost dat, zeker de eerste maanden. Ten

derde, Van Aardenne had een hele hoop laten liggen. Het probleem Hoogovens lag er, RSV lag er, Bruynzeel en Holec idem, het probleem van de ketelbouw lag er en toen ik koud binnen was, moest er al iets gebeuren. Sommige dingen konden niet eerder natuurlijk. Zo heb ik voor RSV zelf een geheim clubje aan het werk gezet, dat pas onder Van Aardenne, nu als opvolger, iets kon produceren. Als ik het nu weer zou moeten doen onder dezelfde omstandigheden, zou ik niet weten hoe ik een uur zou moeten winnen. Je kan natuurlijk alles wijten aan je voorgangers. Dat komt beter over. Maar daar moet je gewoon slecht voor zijn. Puur slecht. Maar het werkt wel beter, dat wordt nog dagelijks bewezen.

Geen efficiency-gebrek, maar dan wel prioriteitenstelling?

Zaken moesten toch worden afgehandeld. Daar was ik voor ingehuurd. Als ik naar de Tweede-Kamerfractie moest voor overleg, dan wist ik dat dingen niet zouden gebeuren. Trouwens, dan had ik meteen de pers op mijn nek in de trant van 'hij laat een onderzoeksraad in Brussel zomaar schieten, en deze minister was zo voor technologiebeleid'.

De mensen in het land, met name dan de D'66-geïnteresseerden, die hebben daar geen idee van, als het niet naar buiten komt. Die lezen in de kranten vooral wat er niet of fout gebeurt en vragen zich af wat hij daar nou eigenlijk zit te doen?

Dat is zo. Zo is het met al die zaken, waar je van denkt, het moet gebeuren. Moest ik de aanpak van het industriebeleid dan maar even laten liggen?

Kan een departement dat eigenlijk wel?

Ja, dat kan best. De andere departementen willen niet erg. Het is een oud D'66-punt, het industriebeleid. De commissie-Wagner is ingesteld naar aanleiding van een motie-Engwirda indertijd, waar de VVD toen tegen was. Projectmatige aanpak door opsporen van projecten, die ondernemers zelf niet kunnen vinden, die gekoppeld moesten worden aan deskundigheden. Zo ook technologiebeleid met Walter Zegveld. Er zijn teveel regelingen, het moet eenvoudiger, maar je kunt de overheid niet wegdenken. Zonder dat gaat het slechter, het is zo complex geworden. Overigens, er heeft niemand meer regelingen in het leven geroepen dan Van Aardenne. Dus dat liberalen de overheid zo wantrouwen, blijkt ook wel mee te vallen.

Maakt dat wat cynisch?

Ik heb weleens opgesomd wat socialistische en liberale ministers deden. Den Uyl bevorderde machtsconcentraties in het bedrijfsleven en Langman (VVD) liet de overheid ingrijpen via investeringsregelingen. Met andere woorden, wat er gebeurde is niet zozeer afhankelijk van de politieke constellatie, als wel van het tijdsgewricht. In Nederland zijn de ver-

schillen tussen grote partijen zeer klein. Gelukkig. In een open samenleving ontstaat consensus, in een geheime, gesloten samenleving kunnen de verschillen worden opgevoerd. Je ziet ook dat als een Nederlandse parlementaire delegatie naar het buitenland gaat, dan zijn de onderlinge verschillen t.o.v. het buitenland meteen zo gering, dat ze heel gemakkelijk met één tong spreken. Al die partijen, die elkaar hier bevechten. Veel sterker zijn die belangentegenstellingen bij buitenlandse delegaties. Dat zit veel dieper.

Voor machtsvorming heb je heldere verschillen nodig.

Dat is dan ook vaak moeilijk genoeg. Dat bewijst toch al wat ik zeg. Verschillen in inkomens en verticale structuren zijn geslecht. Het zoeken van de verschillen tussen partijen heeft vaak iets kunstmatig.

Vandaar de rol van personen?

Ik weet niet of dat zo is. Denk eens aan Romme en Colijn en dat in een televisieloos tijdperk. Personen hebben altijd een grote rol gespeeld. Voor een partij als D'66 is het zeker heel belangrijk. Ik was lijsttrekker in 1981 en in 1982, dezelfde lijsttrekker, dezelfde persoon. En toch een groot verschil in resultaat. Personen spelen wel een centrale rol in de herkenbaarheid van de partij.

Weggevaagd worden

Heb je het niet beklemmend gevonden, dat je verantwoordelijk was voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie? Is dat een reden waarom je een hardere koers hebt gevaren op EZ dan velen hadden verwacht?

Ik heb dat niet als beklemming ervaren, ik had meer het gevoel van 'als het geregeld moet worden, dan zal ik dat doen'.

De beklemming, of problemen heb ik niet gehad met de materie, niet met het beleid dat ik moest voeren. De problemen had ik met de PvdA en een beetje met de eigen partij. Het werd me ontzettend moeilijk gemaakt. Ik ondervond geen collegialiteit van de PvdA. Dat maakt het zwaar als je met moeilijke stof moet omgaan. Zeer zwaar. Ja, ik heb een hard beleid gevoerd, dat kan je wel zeggen.

Als minister van Economische Zaken was ik speciaal verantwoordelijk voor het bevorderen van een goed ondernemingsklimaat, dat is van essentieel belang voor het draagvlak van onze welvaart in termen van productie, inkomensvorming en werkgelegenheid.

Vanaf de eerste dag van mijn ministerschap werd ik geconfronteerd met bedrijven die met soms uitzichtloze financiële problemen kampten. Bijna dagelijks stonden er directies en raden van bestuur op de stoep. Toen ik nog kamerlid was, had ik vaak gewezen op de noodzaak van modernisering in het bedrijfsleven. Dat dreigde ernstig achterop te raken. Daar sta je dan voor als minister. Dat wil je realiseren, al kost zoiets tijd.

Een hard beleid, maar pas een begin van wat allemaal nodig is. Loop ze maar langs: lastenverlichting voor het bedrijfsleven ingezet, elektriciteitsstarieven voor grootverbruikers verlaagd, gestreden voor een niet totaal uit de hand lopen van het financieringstekort. Je ziet ook dat dingen die ik deed en die men toen schandelijk vond nu al weer heel normaal zijn. Er is in een half jaar veel veranderd.

Met dat harde ombuigingsbeleid werd een heleboel overboord gezet, milieubeleid b.v. Dat wordt vergeten en dan denkt men 'wat is er nou gebeurd?'

Dat werd niet vergeten, ik had er geen beleid in te voeren. Dat is lastig, dat begrijp ik best. Maar dat was de taak geworden van Brinkhorst en Ineke Lambers, niet de mijne. Natuurlijk is het lastig dat mensen moeten omschakelen, dat iemand zich nu tot economische zaken beperkt. Als ik vroeger sprak was het maar een deeltje, nu wel 90% of 100% ervan.

Politiek is maar voor zo'n klein gedeelte zakelijk, heb je wel eens gezegd. Klopt. De zakelijke elementen spelen een erg kleine rol. Het gaat om allerlei andere dingen in de politiek.

Bedoel je daarmee te zeggen: 'Je kan wel gelijk hebben, je moet het ook nog krijgen'? Spelen juist daarin die niet-zakelijke dingen een grote rol?

Je hebt het gedaan en daarna word je weggevaagd. Persoonlijk en electoraal. Je betaalt een hoge prijs voor je gelijk, dat is niks nieuws in de geschiedenis. Het alternatief is dat je iets anders doet dan je nodig vindt en daar kan ik helemaal niet mee leven.

De geschiedenis wijst ook uit dat velen, mede dankzij geduld weer terug komen en alsnog uitvoeren wat ze willen.

Nou ja, ik sluit ook niet uit, dat ik politiek nog eens iets doe. Maar zoals ik er nu over denk, heb ik er geen zin in. Ik heb 12 jaar in de politiek gezeten.

Toch heb je aan het einde van je Dagboek gezegd dat 'het helemaal niet is uitgesloten, dat ik hier (EZ) nog eens als minister terugkeer. Zo stokoud ben ik nog niet en het is altijd denkbaar, dat D'66 zich herstelt'⁵. Denk je inderdaad aan een rentrée?

Ik heb dat alleen opgeschreven, omdat ik het zelf zo eigenaardig vond, dat ik in al die maanden die vooraf gingen aan mijn vertrek uit de politiek, nooit één keer serieus de gedachte bij me was opgekomen, dat ik misschien nog wel eens zou terugkeren. Toen ik de deur uitstapte van het ministerie van Economische Zaken dacht ik voor het éérs... zo oud ben ik niet, het is niet onmogelijk, dat er nog eens andere tijden komen. Hoe langer ik er nu uit ben, hoe minder zin ik er in heb.

Politiek is voor mij niet verslavend. Dat komt misschien, omdat ik altijd verschillende dingen heb gedaan.

Keynes en Den Uyl

Over de vraag welk sociaal-economisch beleid er moest worden gevoerd, bestond een diepgaand verschil van inzicht.

Het ging er vooral om dat naar het oordeel van Den Uyl nog steeds een Keynesiaanse politiek moest worden gevoerd. Daarmee ging hij voorbij aan het feit, dat er de afgelopen jaren voortdurend stimulerende impulsen waren geweest vanuit de overheid. Daardoor was de consumptie-quote veel groter geworden dan de spaar-quote. De investeringen waren ver achtergebleven bij de consumptie. Dat kun je niet oplossen door weer een nieuwe Keynesiaanse maatregel te nemen. Dan zul je eerst orde op zaken moeten stellen, saneren en zorgen dat de consumptie een niveau krijgt, dat hoort bij het welvaartsniveau. Dan kun je in die evenwichtssituatie weer stimulansen gaan geven.

Het is te betreuren, dat, als je aan de rand van een depressie zit, je je eigen instrument bot hebt gemaakt door het lang toe te passen. Het anti-cyclisch handelen van de overheid heeft Keynes bepleit en je zou het nu weer willen doen als de economische situatie anders in elkaar zit dan ten tijde van Roosevelt.

Een ontwikkeling, zoals Den Uyl wilde, waar best argumenten voor zijn, waarin Nederland flink moest uitgeven, impulsen moest geven, brengt Nederland dichterbij de gevarezone. Als teveel landen dat doen, komt het monetaire systeem geweldig onder druk te staan.

Wat de overheid wel moet stimuleren zijn de investeringen, maar niet op een manier, die gelijktijdig de consumptie bevordert. Den Uyl en ik konden het best eens worden over het stimuleren van de investeringen, als we dat rustiger hadden kunnen doen en niet in zo'n dwangpositie zaten. Voor mij stond voorop het aantrekken van de investeringen, niet het financieringstekort. In de gedachten van Den Uyl ging dat altijd gepaard met consumptiebevordering, met het beschermen van de koopkracht. Dat is m.i. in de huidige toestand catastrofaal. Natuurlijk geeft consumptiedaling vraag-uitval. Dat moet je vervangen door vraag naar investeringsgoederen. Dat gaat zomaar niet, de goederen, die je vervolgens produceert moet je afzetten. Maar we hebben toch op den duur een te kleine thuismarkt, dus je bent op je export aangewezen. Ik was – en ben – ervan overtuigd, dat de Nederlandse economie de potentie in zich heeft om er weer bovenop te komen. En ik was bereid en zeer gemotiveerd om daaraan naar beste krachten bij te dragen. De structurele problemen van onze economie worden echter niet van de ene op de andere dag opgelost. Het fase-verschil tussen mij en de PvdA kwam het sterkst naar voren bij de acute werkgelegenheidsproblematiek. Met name van PvdA-zijde werd onvoldoende ingezien, dat onze economische problemen niet door kortetermijn-programma's kunnen worden opgelost. Het is zeer begrijpelijk, dat men de angstaanjagende stijging van de werkloosheid zo snel mogelijk wilde terugdringen. Dat wil ik ook en ik heb meegewerkt aan de invul-

ling van het banenplan van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ook al verweet men mij wel, dat mijn bijdrage aan dat plan te mager was. In werkelijkheid werden er van de 3 miljard voor het banenplan 2 miljard in de marktsector besteed.

Maar ik was steeds van mening – en dat ben ik nog – dat het zwaartepunt van het op herstel gerichte beleid gezocht moet worden in een structurele versterking van de marktsector. Het beeld is ten onrechte ontstaan, dat voor mij het financieringstekort zo belangrijk was. Een laag financieringstekort is op zichzelf geen doel om naar te streven. Je moet kijken wat de gevolgen ervan zijn. Overigens ben ik het met Den Uyl eens, dat op het ogenblik de huidige lage rente een crisisverschijnsel is. De regering zou ervan gebruik moeten maken om de investeringen te bevorderen. Mijn indruk is niet dat zoiets gebeurt. De neerwaartse spiraal waar Den Uyl over spreekt is wáár, maar wat kan je eraan doen? Het wapen van de impuls is bot. In de dertiger jaren lag er een potentieel aan produktiemiddelen braak. Toen kon er best geconsumeerd worden. Dat is nu anders. We eten ieder jaar meer op dan we verdienen. Dat moet je herstellen en dat doet pijn en die pijn wil Den Uyl vermijden en velen met hem.

Het lijkt erop, dat er nu meer overeenstemming is over de bevordering van investeringen tussen de politieke partijen. Ook de PvdA is teruggekomen van een banenplan à la Den Uyl, blijkens het rapport van informateur Van Kemenade. Hóe dat moet, is moeilijker te zien.

Al is de PvdA van koers veranderd, je houdt toch altijd de druk om de koopkracht te beschermen. Ik zeg machines, schepen, zaken, die iets produceren, die moeten we in het binnenland produceren, investeringsgoederen moeten we hebben. Ik hoop wel, dat de Maatschappij voor Industriële Projecten goed gaat werken. Het is één van mijn laatste handtekeningen geweest onder een wetsontwerp. Het heeft jaren in het D'66-program gestaan en is er nu dus toch ook gekomen. Dat is nu typisch een poging om een instrument te scheppen om investeringen te bevorderen. Terwijl de MIP als orgaan voor herindustrialisatie zal gaan werken op enige afstand van de overheid, heb ik binnen EZ organisatorische voorzieningen getroffen, die eveneens waren toegespitst op aanpak van de herindustrialisatie. In dat kader zijn we aan de slag gegaan bij het inventariseren en op gang brengen van perspectiefvolle projecten. Er waren al zo'n zestig van dergelijke projecten op stapel gezet. De meeste daarvan lagen op het vlak van offshore, electronica en informatica, energiebesparing en milieu-apparatuur. Projecten en ondernemerschap zijn nodig. Je ziet in bedrijven hoe belangrijk het is, dat er een goede ondernemer aan het roer staat. Als ik een wens had mogen doen, dan had ik niet 5 miljard voor het bedrijfsleven hoeven hebben, nee, dan wenste ik 20 toponderners. Het gaat nog altijd om de mensen, die het moeten doen. Een goede ondernemer garandeert niet dat het goed gaat, maar met een slechte gaat zelfs een goed bedrijf kapot.

Jij was niet bereid de winsten van Esso en Shell verder af te romen dan in het zgn. Gentlemen's Agreement was afgesproken. Is die Esso/Shell-zaak slecht voor je geweest?

Het is makkelijk om met zoveel tam-tam de publieke opinie te mobiliseren voor zoiets. Ze hebben me daar zeer veel schade mee berokkend en dat kan ik de PvdA gerust kwalijk nemen. Moet je je nou eens voorstellen dat de minister van Economische Zaken een afspraak breekt met twee van de machtigste bedrijven, die Nederland binnen zijn grenzen heeft. Dat zou voor de positie van de minister van Economische Zaken... die is hij volstrekt kwijt. Die heeft kans gezien meteen ondernemend Nederland en buitenland van zich te vervreemden. Dat kon en wilde ik niet doen en het was onethisch van Den Uyl om het me te vragen. En ik heb me ertegen verzet en ik had de fractie niet mee. Want het is natuurlijk prachtig om het geld weg te halen bij een grote oliemaatschappij. Natuurlijk! Wie even nadenkt, weet dat het te gek is. Maar het droeg bij tot de beeldvorming.

Daar droeg je eigen stellingname ook toe bij. Ondernemerschap, techniek, het zijn zaken, die lange tijd in D'66-kring vanuit een andere invalshoek zijn bekeken. Techniek, hoewel nodig, stond ook voor vervreemding: de mensen worden door de techniek ingehaald.

Dat doet me denken aan een radio-uitzending, waarmee het herstel van D'66 in 1976/77 is ingezet. In die radio-uitzending van de partij, waarin een deel van de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer van 1976 werd uitgezonden. Daarin sprak ik over de techniek, die de mensen van elkaar vervreemdt. Het bekende voorbeeld van het kopje melk, dat je vroeger bij de buurvrouw leende en nu uit de koelkast haalt. Daar zijn honderden en honderden reacties op gekomen. Dat was het begin van het herstel. Daar dacht ik aan, want het speelt nu nog zo. Misschien iets minder, omdat de welvaart afneemt, mensen hangen iets minder aan techniek. Slechte tijden verbreederen.

Hoe vervreemdend is techniek? Ik zit hier op verzoek van Chriet Titulaer een boekje te vertalen over micro-computers. Op scholen gaan ze leren, hoe ze met micro-computers moeten omgaan. Zij zullen het beeld van de moderne samenleving mede gaan bepalen. Ik ben ervan overtuigd, dat dat gebeurt. Dat gaat heel wat teweeg brengen, anderzijds zijn ze dan deel van het gewone leven geworden. Wat blijft zijn mensen met hun emoties. Overal. Wel zal de inrichting van de samenleving er weer door worden gewijzigd. Ik vraag me weleens af of de Nederlandse samenleving niet extra gevoelig is voor technologische veranderingen. De laatste weken was ik in Frankrijk, op het platteland. Goed, daar komt een TV in de hoek te staan. Er wordt ook wel naar gekeken, maar het wezenlijke denken wordt er niet door beïnvloed, is mijn indruk. Misschien komt er later een huiscomputer bij te staan. Die cultuur blijft een beetje zoals die was, ze praten over zichzelf, ze incorporeren nieuwe apparaten in hun oude

gedragpatroon. Misschien komt er dan eens zo'n eruptie, een studentenopstand als in 1968, maar hoe diep gaat dat helemaal?

Coördinatie en communicatie

Terug naar de afgelopen kabinetsdeelname van D'66. Eén van de verwijten is, dat er te weinig coördinatie was. Kon het niet?

De eerste vijf maanden had ik nergens tijd voor. Ik had een departement met vijf directoraten, waar ontzettend veel omging. Er waren allerlei bedrijven in problemen. Een enorme stapel lag daar op het bureau, meer dan ik heb achtergelaten. Het is zó groot en zó nieuw en je komt er nieuw. Als er dan ook nog eens een ministerraad is, die constant vergadert en besluiteloos is...

Ik had eenvoudigweg geen tijd om met onze collega's te overleggen, als ze zich er trouwens niet aan onttrokken, wat ook gebeurde.

Om te illustreren hoe dat bij het CDA gaat, is het Hollands Dagboek van minister Deetman⁶ interessant. Deetman praat na met CDA-kamerleden op donderdag, dan volgt beraad met CDA-bewindslieden in het Catshuis. Maandag begint hij de week met overleg met CDA-collega's op het partijbureau. Die dinsdag praat hij met de CDA-fractiecommissie over de onderwijsbegroting enz. enz.

Hij zegt: 'De samenhang van de koers van de fracties, partij en bewindslieden kan zo worden versterkt.' Deetman beheert toch een groot departement. Dat is wel even anders gegaan bij D'66 is mijn indruk.

Ja. Het is ook goed, dat ze het bij het CDA zo doen. Als ik kijk naar de communicatie met de partij de laatste maanden, dan was het ook wel zoiets. Maar die eerste maanden was het heel slecht. Dat was niet goed. Ik heb zeker fouten gemaakt op het gebied van communicatie. Daarin was ik niet de enige, maar wel de meest verantwoordelijke.

Dat vergroot de slagkracht niet. Mede daardoor is de PvdA op het beslissende moment eensgezinder.

Dat is waar. Maar de discipline bij de PvdA is ook groter. Er waren heel wat mensen het met Den Uyl oneens, maar ze deden toch wat hij wou.

Dat gold m.i. ook wel voor de Tweede-Kamerfractie van D'66?

De fractie heeft toch goed samengewerkt. Soms wat onervaren gedrag. Niks te klagen.

De fractievoorzitter gaf meer moeilijkheden?

Die beklagde zich, dat ik hem niet ieder uur opbelde.

De fractie had een minimum aan informatie.

Dat is zo. Maar er is ook een karaktersverschil tussen Brinkhorst en mij.

Het is schadelijk, dat zo'n fractie, met versnipperde informatie steeds initiatieven neemt, zich van uur tot uur ermee bemoeit. Daar moet de ministerraad dan weer op reageren. Laat ze met rust. Het had ook niet zoveel zin. Het leidt je aandacht af van de lijn waarmee je bezig bent. Het verschil in taxatie en karakter komt tot uiting in de aanpak van problemen. Hij wil dat er direkt op alles gereageerd wordt en er gedáán wordt. Rust, daar is een probleem vaak bij gebaat. Het is de natuurlijke positie van de fractievoorzitter, maar ook daar speelt tijd een rol. Ik had daar geen tijd voor.

Dat is toch een kwestie van prioriteitenstelling?

Ja. Ik heb eens een keer toen er behoorlijk paniek was, mijn prioriteiten anders gesteld. Dat ging over het Gentlemen's Agreement van Esso/Shell, waar de fractie het mee oneens was. Toen heb ik een gesprek in de Stichting van de Arbeid afgezegd en drie dagen negatieve publiciteit gehad. Wim Kok, vragen van Wiegel. Kijk, ik moest daarheen, niet Zeevalking, niet Van Mierlo. Bijna niemand kan zich voorstellen wat je allemaal moet.

Maakte de patstelling niet, dat de fractie gedwongen werd iets te doen? Zoals bij de lijmpoging bijvoorbeeld.

Dat accepteerde ik ook, ook al ging er 250 miljoen van mijn begroting. Ik bemiddelde ook best wel eens hoor, zo is het nou ook weer niet. Dat werkte naar het CDA meteen, als ik op bepaalde punten tegen mijn zin in meeging met de PvdA. Over de omvang van de bezuinigingen, of de extra aardgasinzet. Ik was daar natuurlijk eigenlijk tegen, de fractie ook.

Lijsttrekkerschap en 'blokkade'

Er zijn erg veel mensen, die dachten en nog denken dat de hele toestand rond jouw lijsttrekkerschap op het juli-congres van D'66 puur doorgestoken kaart was.

Dat was echt niet zo.

Ik wou in maart al niet meer. Dat heb ik in de fractie gezegd. We hebben toen verschillende bijeenkomsten gehad o.a. in het congrescentrum Noordwijkerhout. Ook in kleine kring heb ik gezegd, dat mijn tijd voorbij was. Het zijn ook onoplosbare problemen als je in je hart heel goed voelt wat je moet doen: weggaan. Maar de aandrang uit de fractie was: blijven. Ik heb me toen laten ompraten. Toen de uitslag van de schriftelijke stemming⁷ kwam, bleek mij, dat de partij voelde als ik, men wilde mij niet. Op de dag zelf, tja, weglopen van je congres doe je toch niet gauw. Dat kan eigenlijk niet, als je de verantwoordelijke man bent.

Ik vond het ook niet fair tegenover Ineke Lambers of Maarten Engwirda, die gegarandeerd op een verlies zouden uitkomen, dat ik óók zou lijden, maar ik was ook verantwóórdelijk. De doorslag heeft uiteindelijk gege-

ven, niet het vervloeken, niet de suggestie van lafheid, nee, dat was het argument: 'Je wilt niet met ons (D'66) verliezen.' Dat kwam aan bij me en dat is de reden waarom ik het uiteindelijk gedaan heb. Altruïsme? Nee, dat is uiteindelijk nog egoïstisch ook, want ik wilde niet het odium op me hebben, dat ik niet durfde te verliezen.

De lijsttrekkersverkiezing hing ook samen met de koers van D'66. Waarom heb je van het opheffen van die 'blokkade' (niet met een CDA/VVD-coalitie regeren) zo'n halszaak gemaakt?

Ik was er in 1981 al tegen, maar heb dat niet hoog opgespeeld, want we waren oppositie-partij geweest en ik kon het ook gemakkelijk verdedigen. Maar in 1982 was een blokkade na de strijd met de PvdA en onze deelname aan het interim-kabinet zo ontzettend ongeloofwaardig. Dat kon ik niet opbrengen. Het is wonderlijk. In D'66 zijn we het programma-tisch over alles eens, maar over één ding kunnen we het niet eens worden: of de PvdA voor ons bepaalt, wat progressief is. Wat is er nou programma-tisch zo aan de hand, nadat we de kernwapens hadden opgelost?

Die kernwapenkwestie is wel anders opgelost. 'Ik loop niet voor op een pad, waarop ik geen licht zie,' hield jij D'66 voor, toen het om die blokkade ging in 1982. Dat heb je niet gezegd, toen het ging om het kernwapenstandpunt van D'66 in 1980. Het ging toen ook om een fundamentele keuze en die heb je aan het congres overgelaten.

Er was één standpunt, waarvan ik gezegd zou hebben: dat voer ik niet aan. Dat was het IKV-standpunt. Alle andere lijnen kon ik wel aanvoeren. Wat eruit kwam, daar kon ik wel mee uit de voeten. Emotioneel wil ik die raketten ook niet. Dan kan ik best in de partij blijven, maar ik kan niet voorop lopen als de partij een onverantwoordelijke economische politiek wil voeren of met mensen en partijen, die dat willen.

Politiek leiderschap

Je hebt als de grootste politieke fout genoemd de zetelverdeling tussen Den Uyl en jou. Is niet een even zo grote, zo niet grotere fout, dat je wat je vond en deed als minister niet hebt uitgelegd? Je hebt niet gecommuniceerd met de partij en de fractie, noch met de kiezer. De herkenbaarheid was zoek.

Dat is wel waar. Ik heb dat trouwens achterin mijn Dagboek ook wel min of meer toegegeven. Maar het was ook niet gemakkelijk. Als de pers eenmaal ervan uitgaat, dat wat je doet verkeerd is, dan wordt alles in cynische toon geschreven, de kop wordt negatief. Dat gaat zo. Je staat op het verkeerde been. Er komt nog iets bij. Wat kun je emotioneel opbrengen? Je raakt in een stemming, dat je denkt: 'Val dood.' Ik ben geen robot, ik ben niet van ijzer. Je moet het ook nog kunnen opbrengen en dan kunnen verbergen, dat je kwaad was over het feit, dat men zei: 'Hij doet zijn werk niet goed.' Dat kan ik nog steeds slecht. Je mag best zeg-

gen, hij communiceert niet, hij kiest fout in partijpolitiek opzicht, allemaal best, maar niet: 'Hij doet zijn werk niet goed.' Dat kan ik niet verdragen. Het kan me niet schelen, of het calvinistisch is of iets anders, maar zo zit ik in elkaar: ik doe mijn werk goed. Ik hecht eraan, dat mensen hun verantwoordelijkheden dragen.

Toch is het een opvallende ontwikkeling. Je hebt meer dan 10 jaar het beeld heel goed voor ogen gehad wat je eigen kiezers wilden, je wist de juiste toon te vinden. Die toon ben je in een half jaar kwijtgeraakt. Daar moet toch een diepere reden voor zijn?

Nee. Ik had die functie niet meer. Ga even na, wat er gebeurd is. Op het najaarscongres 1981 heb ik nog gesproken, als minister van Economische Zaken. En toen is mij daarna niet gegund eens even rustig orde op zaken te stellen op het departement, dingen op het spoor te zetten. In januari begon de hetze over de Shell/Esso. Dat ik in de Kamer geen problemen heb gehad, hielp niets. De begrotingsbehandeling heb ik uitvoerig gedaan en toen werd geschreven: het was te langdradig. Zwak beleid. Ik was in een positie gedrongen waarin ik geen woord goed kon zeggen. Ik was totaal mat gezet. Wie kan er tegen als hij aan een stuk door dit soort dingen leest? Tegen de pers praten was fout, het niet doen was ook fout. Toen heb ik voor mezelf besloten, ik doe gewoon mijn beleid en verder zien jullie maar.

En dus verdedigde niemand het D'66-beleid?

Het was in ieder geval niet duidelijk wie het deed. Brinkhorst en ik schoven het elkaar toe. Hij zei: ik wil geen politiek leider zijn en ik zei: je bent 't.

Jij wàs toch nog steeds de politieke leider. Brinkhorst kon dat toch niet zomaar overnemen?

Dat was een probleem. Je kunt blijkbaar zoiets niet overdragen. Dat aanvaardt men niet, dat blijkt niet te werken. Je kan het wel zeggen, maar het is niet zo. Als ik fractieleider was gebleven, was het misschien minder erg geweest, waren we minder achteruit gegaan. Als je dat 9 jaar hebt gedaan, wil je dat ook niet altijd blijven doen. En zeker na de grote winst. Maar die onduidelijkheid is slecht geweest en dat is geheel aan onszelf te wijten.

De pers is in meerdere of mindere mate gemengd in de belangenstrijd. In 1981 heb je je daar aan kunnen onttrekken. Er is een zekere parallel met Van Agt, n.l. dat je over de hoofden van de partijen en pers tot het electoraat sprak en dat lukte in 1981. Waarom erna niet?

Dat is weggefallen, omdat... ja... ik weet niet waarom. Ik heb mijzelf weleens afgevraagd of ik tijdens TV-optredens gedurende 1982 nu zo anders was. Kan jij me aanwijzen, dat het niet 'good old self' was of 'onwaar'?

Volgens mij is het punt vooral dat het niet veel optredens zijn geweest! Je hebt je toegang tot de media absoluut niet benut mijns inziens. Dat kan je de pers niet verwijten.

Het waren er niet zo veel, dat is waar.

Denk je niet dat dat grote gevolgen heeft gehad voor de herkenbaarheid van D'66? Den Uyl eiste vier miljard voor zijn werkgelegenheidsplan, Van Agt deed uitspraken, vaak in het buitenland. Terlouw hoorde je nooit over D'66: 'Hier staan wij, ik als leider van de kabinetsfractie.' Wie wist aan de vooravond van de Voorjaarsnota wat de D'66-positie was?

Dat is, omdat ik iets te nauw in mijn ingewanden ben. Ik vind dat je het niet hoort te doen. Je spreekt namens een kabinet. Kijk, ik ben dan nog zo scrupuleus, nu nog zelfs, dat ik uit mijn Dagboek de passages heb geschraapt, waar iemand sprekend in de ministerraad wordt opgevoerd, want art. 25 van het reglement van orde verbiedt openbaarmaking hiervan.

Is dat niet aan fatsoen ten onder gaan?

Ja, dat is zo. Ik ben te nauw in mijn ingewanden. Als ik dat anders had gedaan, daarvan ben ik overtuigd, was het beter geweest. Dat wil zeggen, het was slechter geweest, maar het had beter resultaat opgeleverd, voor mijzelf en D'66. Maar ik ben er ongeschikt voor.

Waardoor denk je dat D'66 zoveel kiezers is kwijtgeraakt?

Naast alles wat er gebeurd is en waarin we zelf de hand hebben gehad, is er de tijdgeest. De jeugd stemt nu VVD. Onze gedraglijn kan er maar gedeeltelijk wat aan veranderen, want die tijdgeest is er. Waarom? It's in the air. In 1981 werd de zwaai gemaakt, toen ging de jeugd van links naar rechts en kwam ons onderweg tegen.

Andere factoren, die we wel in de hand hadden, hebben een rol gespeeld, zij het maar gedeeltelijk en qua gewicht moeilijk in te delen. Ik heb ze in mijn Dagboek genoemd: onze onvaste koers en gebrek aan pragmatisme, de behandeling die ons in sommige delen van de pers ten deel is gevallen en tenslotte een lijsttrekker, die wellicht wat al te rechtlijnig gefixeerd was op wat hij het landsbelang achtte in plaats van het partijbelang. Is dat sterker dan een 'questa d'influenza'?

Misschien heeft het ook te maken met minder ideologische gebondenheid van kiezers, vooral van jongeren. Maar in de slag om die kiezersgunst wordt behaald succes door concurrenten afgestraft. Dat geldt niet exclusief voor D'66. Dat geldt nu ook Nijpels: de affaires met Metz, Schwietert etc. Nijpels heeft een paar aanwijsbare fouten gemaakt. De verkeerde man gekozen, taxatiefouten gemaakt. Afgezien daarvan zijn er met Nijpels in de pers ook dingen gebeurd, die totaal ontoelaatbaar zijn. Achteraf is ook heel verklaarbaar, hoe die ontwikkeling is geweest met onze partij en rond mijn persoon. Succes wordt afgestraft.

Dat is deze keer zowel door de PvdA als de VVD gebeurd. Je hebt weleens gezegd 'met de PvdA kan ik meevoelen, met de VVD niet'. Is dat nog steeds zo?

Dat is nog steeds zo. Emotioneel kan ik veel makkelijker meevoelen met socialisten, waarom ze vinden, wat ze vinden. De VVD heeft dat koude. Ik heb het nu over inhoudelijke politieke dingen. Wat betreft vriendschap is de PvdA ver, ver weggezakt. Ze zijn precies even deloyaal, het doel heiligt de middelen.

Waarom denk je dat er een politieke toekomst is voor D'66?

Ik denk dat er een type mensen is dat voortdurend zoekt om een synthese te vinden tussen hun radicale neigingen en hun redelijkheid. Dat type verdwijnt niet. Voor dat type mensen zijn de tijden nu slecht.

De crisissfeer geeft middelpuntvliedende krachten, maar ze komen toch uiteindelijk in het midden uit, links van het midden door hun radicaliteit, maar toch nooit gek ver van het midden want dat verbiedt de redelijkheid. De tijd is niet gunstig. De vergelijking met de FDP gaat niet geheel op, maar die zijn toch weer opgekrabbeld. Ze zaten bovendien bij de vorige verkiezingen ver boven hun normale sterkte. Ik geef toe, D'66 is de FDP niet. Toch, er zal ook in Nederland altijd behoefte zijn aan zo'n soort partij die de synthese zoekt.

Wil Nederland vanuit het midden geregeerd worden? Om de vergelijking met de Bondsrepubliek door te trekken: Kohl won onlangs (maart 1983) de verkiezingen met de leuze van de 'Koalition der Mitte', de coalitie van het midden. Het midden in Nederland is te klein om alléén te regeren.

Ik denk, dat veel Nederlanders eigenlijk 'midden' zijn. De Nederlander is niet radicaal van nature, noch rechts, noch links. De Nederlander houdt niet van bergen en dalen, hij houdt van plat. Ik ben zelf ook een échte Nederlander hoor, dat zal ik niet ontkennen.

Om een principe de vernieling in

Hans van Mierlo meent, dat het niet mogelijk was om in mei, na de breuk, in een gezamenlijk demissionair kabinet door te regeren met CDA en PvdA.

Los van de vraag of het kòn, vind ik het onzuiver. Je moet als een kabinet machteloos en besluiteloos is, niet doormodderen. Als er een eindbesluit genomen is, waarbij één van de coalitiepartijen in de minderheid is geraakt, dan moet je daarna niet de fundamentele verschillen toedekken. De PvdA had ook nooit verantwoordelijkheid genomen voor de begroting '83. Dus dat is niet goed en politiek onzuiver. Waar is die openheid en het pragmatisme gebleven?

Je hebt wel eens gezegd: 'We zijn ongeschikt voor de macht.' Betrek je dat ook op jezelf?

Ik heb niet gezegd, dat we ongeschikt zijn voor de macht. Ik heb wel eens gezegd dat we zo ontzettend principieel zijn, dat we het principe stellen boven het hanteren van macht. Alle andere partijen stellen de macht boven het principe. D'66-ers stellen een principe boven de macht en vergeten dat politiek er is om macht uit te oefenen.

Er is niemand in D'66, ook ik niet, die na de breuk in mei overwogen heeft de VVD in de regering te halen. We hadden 3 jaar met 17 man in de Kamer en 3 in het kabinet plus staatssecretarissen ons kunnen herstellen, de kritiek op die daad doen vergeten, onze ideeën uitvoeren. Niemand heeft er één seconde over gedacht het te doen, ikzelf inkluis. Heel eigenaardig; dat zal je van andere politieke partijen niet snel meemaken. Dat je jezelf totaal de vernieling in helpt om een principe.

Dit heet in het Duits tegenwoordig 'vergenschern', dat wat Genscher met de FDP heeft gedaan: overstappen van de socialisten naar de CDU (1982).

Wil je goed in de gaten houden, dat ik het niet voorstel. Ik geef alleen aan dat D'66-ers weigeren ten laste van een principe zoiets te doen.

Over progressiviteit heb je veel gezegd in het verleden. Je kan je voorstellen dat het de mensen, die jarenlang hebben gehoord over de nieuwe samenleving, over ander milieubeleid, over de slechtheid van vivisectie, om maar eens iets te noemen, rauw op de maag valt, als ze horen, dat hun voorman progressief bestempelt als 'een tandenborstel, waar de vloer mee geschrobd is' of 'doen wat nodig is voor het land'. Daarmee ontnem je ze iets waar je zelf het voorbeeld van was.

Ach, ik spreek nu en ik sprak het afgelopen jaar voor mijn eigen toko, het economisch beleid. Progressief is niet dingen blaten, die niet kunnen, maar doen wat nodig is. Dat vind ik nog steeds. D'66 wil progressief zijn. Ik schaar me aan de kant van Renate Rubinstein, die zegt: 'Links is open en rechts is geheim.' In de ogen van velen is progressief zich aan de kant van de PvdA scharen. Het is nog helemaal niet gezegd dat dat links is. Openheid en openbaarheid is typisch iets dat steeds weer in discussie raakt. Hoe graag wil men eigenlijk openbaarheid? Ook in D'66 leefden er bezwaren bij enkelen dat ik mijn Dagboek zou publiceren. Gelukkig past het ook weer niet in de partij om me het te verbieden, maar toch... Ik las dat de Grünen in de Bondsdag hun eerste fractievergadering grotendeels gewijd hebben aan het wel of niet openbaar vergaderen. Je herkent er veel van de discussies, die vroeger bij ons ook werden gevoerd.⁸

Ook met deze uitleg lijkt mij de stelling in je Dagboek⁹, dat je alleen progressief bent, als je nergens verstand van hebt, niet houdbaar.

Het is typisch de cynische opmerking van een realist, van iemand die door de realiteit getekend is. Het is wat badinerend opgeschreven, maar daar-

om zit er nog wel wat in. In het algemeen zie je toch dat mensen, die verantwoordelijkheid gaan dragen, stappen terug doen in hun progressiviteit op dat gebied.

Als je het hele stuk leest in mijn Dagboek, dan zie je ook dat ik zeg: zo'n redenering leidt tot een regelrecht alibi voor conservatisme. Je moet het niet verabsoluteren en de conclusie erbij lezen: 'Daarom is het toch goed, dat congressen progressiever zijn dan kiezers en kamerleden doldriester dan de verantwoordelijke ministers.' Die trek in de progressieve richting moet je houden.

Daarom is het ook beter dat mensen, die door de realiteit getekend zijn, plaats maken voor mensen, die nog in die richting willen.

1. Intermediair nr. 8, 25 februari 1983.
2. Vrij Nederland, 29 januari 1983.
3. De groep CDA-ers, vnl. van AR-huize, die eigenlijk nooit akkoord waren gegaan met de vorming van een CDA/VVD-kabinet en regelmatig afwijkende posities innamen (Jan Nico Scholten, Hans de Boer c.s.).
4. De Vijfhoek was het orgaan, waarin de belangrijkste sociaal-economische vraagstukken werden voorbesproken. Hierin zaten Van Agt (minister-president), V.d. Stee (Financiën), Terlouw (Economische Zaken), Den Uyl (Sociale Zaken) en Van Thijn (Binnenlandse Zaken).
5. Naar zeventien zetels en terug, politiek dagboek 9 maart 1981-5 november 1982, Jan Terlouw, Veen Uitgevers, 1983.
6. NRC Handelsblad, 5 maart 1983.
7. D'66 hanteert de meeste directe methode om de leden de volgorde van de Tweede-Kamerlijst te laten vaststellen: elk lid krijgt een formulier thuis en vult de door hem/haar gewenste volgorde in. Via telling komt de kamerkandidatenlijst tevoorschijn, terwijl op het congres apart de lijsttrekker wordt verkozen. Zo kon Jan Terlouw vierde worden bij de schriftelijke 'thuisstemming' en toch lijsttrekker op het congres.
8. De vergaderingen van de Tweede-Kamerfractie van D'66 zijn, als enige van de politieke partijen, in principe openbaar. Wel moet toestemming gevraagd worden om aan 'derden' te rapporteren. Uit krantenartikelen (Chavannes/NRC, Groen/Volkskrant) blijkt, dat dit principe door de gevoeligheid van de te bespreken onderwerpen regelmatig een punt van interne discussie is.
9. Dagboek, p. 232.

HANS VAN MIERLO

(geb. Breda, 1931)

Was na zijn rechtenstudie aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen redacteur van het Algemeen Handelsblad. Vanuit de journalistiek kwam hij als mede-oprichter van D'66 (1966) in de politiek. Hij werd lijsttrekker bij de eerste verkiezingen waaraan de toenmalige beweging deelnam. Hij leidde drie achtereenvolgende fracties vanaf 23 febr. 1967 tot 1 juni 1974, trad toen terug voor Jan Terlouw, maar bleef tot 1977 in de Tweede Kamer.

Van Mierlo was in het begin van de zeventiger jaren de charismatische voortrekker van de progressieve samenwerking, die had moeten resulteren in een Progressieve Volkspartij. PvdA en PPR hadden tenslotte geen behoefte aan dit avontuur. De electorale positie van D'66 was inmiddels aangetast, verdeeldheid was ontstaan over de te volgen koers, t.o.v. de PvdA en de daarmee samenhangende positie t.o.v. het kabinet-Den Uyl.

Hans van Mierlo voerde regelmatig het woord in en buiten de Kamer over defensiepolitiek en buitenlandse zaken. Bekend zijn de pleidooien voor een grotere Europese rol in de NAVO en over het vraagstuk van de kernbewapening.

Zijn actieve politieke loopbaan leek in 1977 ten einde. Hij trok zich terug in een aantal ambtelijke functies, o.a. als lid van de Adviesraad Defensie-aangelegenheden en de Commissie Ontwikkelingssamenwerking Nederland/Suriname. Van Mierlo speelde echter een niet onbelangrijke rol bij het formuleren van het D'66-standpunt over de nucleaire middellange afstandswapens (kruisraketten) op het congres te Utrecht (1980), waarin plaatsing niet onder alle omstandigheden werd afgewezen. Hij maakte een opvallende come-back, als minister van Defensie in het kabinet-Van Agt II, waarin hij erin slaagde een beleid te voeren dat door de drie coalitie-partijen werd gesteund. Dit ondanks het feit dat ze ten diepste verdeeld waren op dit punt.

Van Mierlo's ministerschap duurde voort in het interim-kabinet. Na zijn aftreden stelde hij zich kandidaat voor de Eerste Kamer.

Foto afgedekt vanwege copyright

*Hans van Mierlo met de Amerikaanse minister van Defensie Caspar Weinberger op een bijeenkomst van NAVO-ministers (8-11-1981).
(Foto ANP Amsterdam)*

De ingebouwde leugen

Waarom waren de verhoudingen in oktober al verziekt?

Ze waren al verziekt bij de formatie. Ik was tijdens een groot deel van de kabinetsformatie in Suriname en had die slechts op een afstand gevolgd. Direct na Suriname was ik met vakantie in Spanje. Toen ik terugkwam om met de fractie over een eventueel ministerschap te praten heb ik precies gezegd hoe ik erover dacht. Ik heb gezegd wat ik onzin vond in het programma en wat ze wel en niet van me konden verwachten. Ik had ook helemaal geen zin om minister te worden en vond dat ik daar niet geschikt voor was. Ik had bovendien boeiend werk in Suriname, ik deed het TV-programma *De Achterkant* van het Gelijk erbij en was van plan in die lijn verder te gaan.

Maar na verloop van tijd ontstaat dan toch het gevoel van onontkoombaarheid. Ik zag er tegenop, maar was aan de andere kant blij dat de fractie mij vroeg dit te doen. Daarmee verdween toch ook wat 'oud zeer', gevoelens uit vroegere episodens van de partij.

Onder het gevoel dat ik minister zou worden werd ik steeds rustiger, ik dacht: 'Zo gaat het leven en je springt maar.' In de laatste twee weken voor de formatie zag ik echter wel dat we bezig waren met het onmogelijke. In dat kabinet moest het onmogelijke met elkaar verenigd worden. Achteraf gezien had ik het toen veel harder moeten spelen. Ik heb wel tegen Jan Terlouw gezegd dat hij bezig was met het opbouwen van een 'zweer', dat we op deze manier niet meer mee moesten doen aan een kabinet. Het hele proces was toen al te ver gevorderd. Dat gedonder met die voetnoot gaf voor mij het meest herkenbaar aan dat op zo'n manier mensen niet met elkaar in een kabinet moesten gaan zitten. Voor die voetnoot stond veel meer: een latente agressiviteit ten opzichte van elkaar.

Het ontstaan van het kabinet-Den Uyl in '73 ging ook niet zonder problemen.

Daar geloofde ik in. Daar geloofde aanvankelijk niemand in maar ik wel. Toen die verkiezingen van '72 achter de rug waren en wij zes zetels hadden (en vijf verloren) was ik de enige die vond dat er een mogelijkheid was om een links kabinet te maken. Daar geloofde ik zelfs nog méér in dan Den Uyl.

Ik was de enige in de fractie, en alleen Hans Gruijters zei: 'Oké, ik zie het ook niet maar...' Die had zo'n beetje de houding van: 'Jij bent chef, als

jij het ziet, ga je gang maar.' En dat is een proces van zes maanden geweest waarin stap voor stap duidelijk werd dat het inderdaad wel kon. Goed, dat was het omgekeerde. Nu heb ik Jan afgeraden door te gaan met de formatie.

De spanningen in het kabinet-Van Agt II hebben te maken met dingen die in het verleden gebeurd zijn, o.a. bij de formatie van het kabinet-Den Uyl. 't Heeft te maken met de persoonlijkheden van Dries van Agt en Joop den Uyl die inderdaad niet samen in een kabinet hadden moeten zitten. Die spanningen konden niet in de formatie van dat kabinet-Van Agt worden opgelost en ook niet daarna. Het kabinet-Van Agt II is in feite domweg een doorgaan van de formatie geweest. Die regering had net gedaan alsof de formatie was afgesloten, maar die was niet afgesloten. Dat was de ingebouwde leugen: doen alsof er een kabinet was.

We hadden dat kunnen zien aankomen. Voor het laten doorgaan van het kabinet was nog maar één rechtvaardiging, namelijk wanneer wij besloten hadden daarin een hoofdrol te spelen. We zaten immers op de wip en konden allebei de partijen chanteren met het feit dat ze in de minderheid terecht zouden komen. We hadden zo beide partijen kunnen dwingen tot (meer) compromissen. Wie in de minderheid zou komen zou aftreden en de rest zou doorgaan.

Welnu, òf je verhindert dat het tot stand komt òf je speelt de hoofdrol als je op de wip zit. We hebben beide niet gedaan. Ik bedoel dan duidelijk een machiavellistische rol.

Mentaliteit en machtswoord

Zijn D'66-ers daartoe wel in staat en leende de situatie zich daar wel voor? Dat is inderdaad een oud probleem in D'66. De mentaliteit, die het bereiken van de doelstellingen in de weg zit. Dat is in het algemeen zo, maar naarmate je je in verantwoordelijke situaties begeeft, heb je meer de plicht om de zwakke punten van jezelf in te zien en ja, daarop aan te pakken. De moeilijkheid van Jan was dat hij onderschat had wat het is om partijleider en minister van Economische Zaken te zijn. EZ is in hoge mate ambtelijk. De politieke problemen en economische problemen hopen zich daar op. De grootste fout die gemaakt is in de formatie was de ministeriële positie van de drie partijleiders.

Dries was premier op een plaats waar Joop ooit vroeger gezeten had, Joop als minister van Sociale Zaken en Jan als minister van Economische Zaken. Het is toch al zo dat er rollen gespeeld worden in ons gematigde kapitalistische bestel. Daar wordt van uitgegaan, dat het evenwicht gevonden wordt door de factoren kapitaal en arbeid met elkaar te laten botsen. Dat geeft een schok, en dan ontmoeten werkgevers en werknemersorganisaties elkaar. De partijpolitiek moet je ook een beetje zo zien. Financieringstekort en EZ enerzijds, werkgelegenheid en SoZa anderzijds stonden daar als representanten tegenover elkaar. Het erge was dat

er een loopgravenoorlog ontstond en dat de partijpolitieke rollen samenvielen met de maatschappelijk economische rolverdeling. In de schuttersput aan de arbeidskant (Sociale Zaken) zat de partijleider van de socialisten en in de schuttersput van de kapitaalsfactor, gerepresenteerd door Economische Zaken, daar zat de partijleider van D'66. Door het samenvallen van die twee rollen was het alsof D'66 aan de kant was gaan staan van één van die combattanten, nl. de kant van Economische Zaken. Dáárom hebben wij de rol die we zouden moeten spelen, niet gespeeld. En Jan, die met veel idealen gedacht had aan de renovatie van de economie, had niet voorzien – wat ik me best kan voorstellen – hoe zijn rol van politiek leider zou gaan samenvallen in de spel-afspraken met de rol van een kapitaalsfactor, dus van Economische Zaken tegenover Sociale Zaken. Daarin overheerste die rolversterking de rol die D'66 gewoon als politieke macht had moeten spelen.

Wat telt is het machtswoord: wie komt in de minderheid. Dat machtswoord is twee keer gesproken: bij de breuk in oktober '81 en bij de val in het voorjaar '82. Maar dat was aanvankelijk niet een eensgezind antwoord.

Het gaat erom in welke omstandigheden je tot een keuze moet komen en of je dan een machtswoord mag spreken. Bij die eerste kabinetscrisis in oktober, heb ik voorgesteld om, toen Dries dreigde met een finaal stuk te komen, als houding aan te nemen: iedereen die op dit moment met een finaal stuk komt om het erdoor te drukken, die krijgt om die reden – ook al staat er het grootste gelijk van de wereld in – onze stem tegen. Want een finaal stuk is een stuk waar je ja of nee tegen mag zeggen. De premier heeft wel het recht om dat te doen, maar pas als alle middelen zijn uitgeput en er een werkelijke dialoog is geweest. Welnu, ik vond dat de mensen die pogingen niet hadden gedaan. Alleen gebèkvecht. Ik vind dat onder die omstandigheden een premier of een vice-premier niet het recht heeft iets door te drukken. En dat noem ik dan gebruik maken van je macht. Jan en Henk dachten daar anders over, die zeiden: 'Er staat veel meer gelijk in het stuk van Van Agt. Die heeft meer gelijk dan Den Uyl.' In die nacht, daar ben je bij geweest, heb ik de slag verloren. Er is toen binnen D'66 een compromis gesloten, waarop de hele D'66-kabinetstakatie voor het stuk dat Van Agt op tafel had gelegd heeft gestemd, maar er werd een gezamenlijk demissionaire status geëist. Anders had ik niet meegedaan, maar met de socialisten meegestemd en was ik daarna afgetreten. Laurens Jan was terecht bang dat dit de partij zou doen splitsen. Hij deed een beroep op mij om de meerderheid te volgen en voor het stuk van Van Agt te stemmen. Goed, heb ik gezegd, dan zal ik dat doen, maar onder voorwaarde dat geëist wordt dat iedereen zijn ontslag neemt, collectief, waardoor het minderheids-meerderheidspunt wegvalt en we allen weer gelijkwaardig terug zijn in de formatie. Je kunt in dit soort situaties de kop nemen, dan bepaal je voor een deel de ontwikkeling. Je kunt er ook achteraan lopen. Dan ben je nog steeds op de wip en moet je dus diè

kant of diè kant uitgaan, maar dan laat je anderen de keuzemogelijkheid bepalen.

De situatie heeft zich in zekere zin herhaald bij de tweede breuk, in het voorjaar '82. Er was nadat de kaarten eenmaal geschud waren geen redden meer aan. Het kabinet was van niemand en niemand kon de val nog verhinderen, hoogstens uitstellen. Na de laatste stemming over het eindvoorstel van de premier ging het om de vraag of wij onze portefeuilles ter beschikking stelden. Jan vond op het moment suprême: de PvdA heeft ontslag genomen, die moeten maar naar de Koningin en wij zullen ons beraden over wat wij doen. Dat was ook de houding van Dries van Agt. Maar Dries van Agt was er nog niet zo zeker van dat hij z'n portefeuille na dat beraad ter beschikking zou stellen. Ik houd er althans ernstig rekening mee dat hij van mening was dat het zo niet langer kon en gewoon met twee verder wilde, terwijl de derde, de PvdA, dan opstapte. Niks inleveren portefeuille, gewoon doorgaan. Ik vond dat er maar één manier was die naar mijn gevoel goed was: dat was demissionair te worden met z'n drieën, de socialisten toch op de knieën krijgen wat betreft de afspraken voor het lopende begrotingsjaar '82 en gezamenlijk wèl in grote lijnen een begroting voor 1983 voor te bereiden en in te dienen, met enkele open plekken. Dat zou gevolgd worden door verkiezingen, waarna de begroting ingevuld dan wel herzien zou worden. Het betekende dat we demissionair zouden zijn maar niet machteloos, demissionair met afspraken. Daarom was het van het begin af aan nodig om onze rol ook tegenover de socialisten te vervullen en tegelijkertijd meteen onze portefeuilles ter beschikking te stellen. Dat hoort, vind ik, bij de identiteit van D'66, bij onze opvattingen. Van Agt wilde meteen naar de Koningin, maar ik wist toevallig dat die naar de lezing van Kissinger zat te luisteren. In die anderhalf uur respijt konden wij D'66-ers ons beraad hebben gehad. Zo heeft Van Agt alsnog tegelijkertijd met het ontslag van de socialisten onze portefeuilles kunnen aanbieden.

Onvermijdelijke crisis

De Tweede-Kamerfractie eiste bij de crisis in mei '82 dat de D'66-ministers een eigen voorstel zouden doen. Terlouw vond dat in het eindbod van Van Agt al veel elementen van eerdere D'66-voorstellen waren verwerkt. Had den jullie nog méér kunnen doen?

Nee, toen niet meer. Het was duidelijk dat onder andere door de starre houding van Joop op dat moment de crisis onvermijdelijk was. Ik wist dat de andere ministers van de PvdA niet altijd op dezelfde lijn zaten als Den Uyl, maar vaak uit loyaliteit met Joop meededen. De PvdA zat met de moeilijkheid van een sterk gepolitiseerde achterban. PvdA-ministers functioneren meer dan anderen in het verlengde van de fractie en partij. In die periode was het in toenemende mate zo dat de toespitsingen toch kwamen tussen Van Agt en Den Uyl. Het is vele malen voorgekomen dat

er tussen die twee een conflict ontstond en dat de andere ministers, inclusief de ministers van de PvdA, met samengetrokken tenen naar die standpunten zaten te luisteren. Ik heb wel eens voorgesteld om de zgn. Vijfhoek juist niet bijeen te laten komen en om vier andere ministers het regeerprogramma te laten schrijven.

De crisis was onvermijdelijk geworden en de oorzaken liggen in een lange, lange aanloop. Het was ook niet zo dat op het laatste moment, toen die formulering daar lag, er van de PvdA-ministers vijf wèl van mening waren dat ze dat moesten nemen, en één niet. Nee, het was in het hele proces daar naar toe, waarbij de toespitsingen steeds feller werden, dat daarin Den Uyl's stellingname vaak niet gedeeld werd door de andere ministers. Alleen – en dat is bij de PvdA ontzettend sterk – Joop voert aan, dus zijn zij solidair. Dat had mij echter het teken gegeven dat er mogelijkheden lagen om het te keren en wel tot afspraken te komen en met z'n drieën demissionair te blijven. Maar Laurens Jan en Jan wilden daar niet meer aan.

Naar buiten toe is vanuit de PvdA toch weinig gebleken dat zo'n gezamenlijke uitkomst nog tot de mogelijkheden behoorde. Je zegt toch ook zelf dat het volkomen vastgelopen was?

Ik ben naar Marcel van Dam gegaan en heb gezegd: 'Marcel, luister eens, het is voor jullie partij (ze stonden toen vreselijk slecht) en het is voor mijn partij een ramp als er een breuk komt.' In het eerste heb ik me vergist, in het tweede niet. 'We moeten zorgen dat we niet uit elkaar gespeeld worden, zowel t.a.v. de verkiezingen als van het kabinet daarna. We moeten dus met z'n drieën demissionair blijven. Daarvoor is nodig dat jullie een flink stuk van je verlies nemen. Als jullie dat nemen, dan maken we de afspraak dat we '82 uitvoeren zoals afgesproken en dat we voor '83 de begroting indienen. Dat is een tentatieve begroting, waarvan jullie mogen zeggen dat de definitieve vaststelling wordt gedaan straks bij de volgende regering. Daar gaat de verkiezingsstrijd over. Die dienen we met z'n drieën in en we kunnen een paar punten desnoods openlaten waar de echte grote frictie zit.'

Marcel was het daar mee eens en zou met de andere ministers contact opnemen. Hij zei mij de volgende dag dat 5 ministers van de 6 bereid waren op die lijn te gaan zitten en dat ook Wim Meyer gezegd had dat hij dat bespreekbaar vond. Die had zijn fractie nog niet geraadpleegd. Ik heb dat medegedeeld in de vergadering die we toen hadden met de Tweede-Kamerfractie. Toen zei Laurens-Jan: 'Dan zal ik nu Wim Meyer bellen.' Ik waarschuwde dat hij op dit moment niet anders dan een officieel 'Nee' te horen zou krijgen. Dat kreeg hij ook. Toen was het bekeken. Het is een grote politieke beoordelingsfout geweest, ook van de fractie, die overigens voor de rest niets te verwijten is. Natuurlijk werd vervolgens in de korte informatieperiode van Steenkamp formeel vastgesteld dat een demissionaire oplossing met z'n drieën niet meer mogelijk was. Maar zo

gaat dat. Sommige processen kunnen zich slechts in een informele ruimte ontwikkelen, en als je die nastreeft moet je ze wat tijd geven. In dit geval was dat 24 uur.

In de argumentatie om deel te nemen aan een CDA-D'66-interimkabinet zaten elementen als 'wie breekt betaalt' en we kunnen ons 'profileren'. Je herinnert je dat ik de eerste keer al in de fractie zei: 'Jongens, wat denken jullie toch te profileren. Als we in de minderheid zijn gekomen in het CDA-D'66-kabinet, hoe wou je profileren? Wij kunnen in het kabinet niet met een portefeuille wapperen, je hebt geen dreigmiddel, en de fractie in de Kamer kan niets.' We zijn toch van een iets hoger geestelijk niveau dan dat we gevangene van een volkswijsheid zijn geworden?

'Wie breekt betaalt', ja dan moet je je afvragen, wat de oorzaken van het breken zijn. Dat is toch geen lineaire wijsheid, waar het leven zich naar moet schikken? De PvdA is er uiteindelijk prima uitgekomen en heeft alles van ons weggehaald, heeft wèl gebroken, maar niet betaald. Ik zag aankomen dat het een puinhoop zou worden als we met z'n tweeën zouden doorgaan. Toen heb ik gedacht: dat gaat de verkeerde kant op. Wat moet ik zelf nou doen? Ik had het gevoel – na al die pogingen – dat alles wat ik zou doen op een of andere manier verraad zou betekenen. Uiteindelijk heb ik in die paar dagen afwegen laten prevaleren dat ik, als ik niet zou meedoen, de partij zou splitsen. En er was een tweede punt. Ik dacht: Het zal gezien worden als de aanloop naar een rechts kabinet. Als ik me ervan distantieer dan versterk ik dat beeld. Iedereen weet dat ik niet zal meewerken aan de aanloop tot een rechts kabinet, en ik zie ook wel degelijk dat er doorgeregeerd moet worden.

Kijk, het is niet zo dat ik veel goede woorden over heb voor de manier waarop de PvdA zich toen gedragen heeft. Dat is het punt helemaal niet. Ik vond zelf ook op dat moment in het stuk van Dries van Agt meer gelijk zitten dan in het stuk dat Joop den Uyl daartegenover presenteerde. Dat heb ik ook gezegd. Maar het imago, het werkt met een grove optiek... Je trekt als het ware de Rubicon over als partij, ook al wil je dat niet. Zo heeft de optiek ook tien jaar geleden gewerkt, zij het juist in de andere richting dan deze keer. Terwijl we toen de locomotief waren van de progressieve samenwerking leek het alsof we bijwagen waren van de PvdA. Dat was wèl het optische effect. Dat wordt versterkt als een deel van de partij dat alsmaar gaat roepen. Zie je wel, D'66 is de bijwagen.¹ Het is optisch al zo en ze zeggen het ook nog. Zo is het nu precies hetzelfde: dit kon niet anders dan de aanloop worden naar een rechts kabinet. Dat was niet onze bedoeling, niet van Jan Terlouw, ook niet van Laurens-Jan. Dat weet ik zeker, maar optisch werkte het wel zo.

Dat kan allemaal wel zo zijn, maar velen in en buiten D'66 hadden de indruk dat jij je meer zorgen maakte om de samenwerking met de PvdA dan om D'66 zelf.

Ik vond dat de PvdA erbij moest blijven. Ik weet wel dat Henk Zeeval-

king zei: 'Laten we nu eens aan onze eigen partij denken.' Dat deed ik ook. Maar ik weet dat het mechanisme van D'66 ligt in zijn correspondance met links, en niet met rechts, en het meest nabije links is de PvdA. Ik heb mijn bedenkingen over de manier waarop de sociaal-democratie, de PvdA worstelt met de macht. En dat uit zich ook in concrete politieke meningsverschillen die ik met ze heb. Ik heb ook gezegd dat ik het stuk van de socialisten waarin ze de defensie-uitgaven voor '82 op 1½% wilden zetten niet voor mijn verantwoordelijkheid zou nemen. Maar ik wist óók dat ze in de laatste fase bereid waren voor '82 meer te nemen. Ook de allerlaatste PvdA-compromisvoorstellen bij de Voorjaarsnota bevatten nog weer extra defensiebezuinigingen. Toen heb ik gezegd: 'Dat doe ik niet. Daar is geen sprake van.'

De partij D'66 heeft in het juli-congres '82 haar koers verlegd. Daarin is wel de voorkeur voor de samenwerking met de PvdA uitgesproken, maar geen blokkade meer tegen een CDA/PvdA coalitie. Is daarmee de plaats in het politieke krachtenspel veranderd?

Dat was zeker niet de bedoeling van de partij. Maar na alles wat was gebeurd – en wat er op het congres bij gebeurde – werkte het wel zo uit. Overigens moet je bedenken dat op dat moment al D'66 in opiniepeilingen de grootste klap gekregen had. Het congres versterkte die neergaande lijn.

Het probleem ligt algemener in het functioneren van politieke partijen tussen kiezers en machtsuitoefening in. Wij wilden indertijd niet voor niets de kiezers zo rechtstreeks mogelijk de macht over hen laten kiezen. Wij dachten aan kiezers, veel meer dan aan partijen. De partijen zijn instrumenten voor kanalisering van kiezers en behoren daarom functioneel te zijn. De partijen hebben echter een andere functie op zich genomen, nl. kiezers behoren zich te schikken naar wat partijen zeggen. Partijen vinden zichzelf nu belangrijk. Die bewustzijnsvernaauwing, als we als congres bij elkaar zitten en iets uitspreken... Daarmee hebben we geen optisch effect bezworen. De beeldvorming zit toch op een heel andere manier in elkaar. Het gaat om mensen. We denken dat het grote beeld bepaald wordt door een partijprogramma, maar dat is voor een groot deel een gevaarlijke illusie. Partijprogramma's dienen in de eerste plaats de partijleden.

Partijprogramma's hebben de functie dat ze een groep de kans geven om eraan te werken en te voelen of ze bij elkaar horen of niet. Een partijprogramma moet je máken. Het beschrijft nooit de realiteit van het leven, maar als je eraan werkt kom je er achter welk kanaal er voor politieke wilsvorming ligt. Dat gaat dan niet zozeer over punten die erin staan, maar dat gaat over 'hoor ik er nu bij of hoor ik er nu niet bij'. En dat is natuurlijk raar, want wij zijn degenen geweest die het meest punctueel zijn geworden over partijprogramma's en ons verzet hebben tegen een beginselprogramma vol vage uitgangspunten. Dat richtte zich toen tegen

de bonzen in de maatschappij die kanalen ontwierpen waarin anderen, het stemvee, maar moesten lopen. Daartegen zeiden we, maar waar heb je het dan eigenlijk over met je grote woorden? Zullen we eens aan partij-programma's gaan denken? En zullen we dan eens feitelijk gaan denken in geld? Dus daar zijn wij mee begonnen. En nog steeds zijn wij en moeten wij een programpartij blijven. Zonder kan het helemaal niet. Maar het moet niet tot een soort fetisjisme gaan leiden. De functie van dat alles blijft het ruimte geven, de kans geven aan mensen om te weten of ze bij elkaar een kanaal, een bedding voor politieke wilsvorming kunnen zijn voor kiezers.

Over de grenzen

Er waren in en buiten het kabinet velen die méér op de defensiebegroting wilden bezuinigen dan jij acceptabel vond. Waarom kon dat niet?

Tegen die mensen heb ik gezegd, zeg ik nòg, dat we onze nucleaire bezorgdheid niet tot een gigantische leugen moeten maken. Dat is waar we allemaal mee bezig zijn, heb ik gezegd. We zitten met een achterstand van anderhalf miljard op de defensie-begroting. Jullie vragen mij het onmogelijke waar te maken. De 'short-range'² moet weg en de LRTNF³ mag niet geplaatst worden, we moeten meer op de conventionele bewapening leunen en minder op nucleaire bewapening en bovendien mag voor de conventionele bewapening niet méér worden uitgegeven. En politiek en intellectueel, in alle opzichten is dat metafysische onzin en daar doe ik niet aan mee. En dat wisten die ministers zelf ontzettend goed. Ik wist dat ze daarin eigenlijk mij gelijk gaven, maar dat was moeilijk te verkopen tegenover de fracties. Ik wist ook in de allerlaatste fase dat ze 1,8% voor 1982 zouden accepteren. In die stijging zaten de laatste kortingen en bezuinigingen opgesloten, in de orde van enkele honderden miljoenen, en werd het NAVO-percentages van 3% natuurlijk helemaal niet gehaald. 1,8% stijging was dus wel het minimum, zeker voor een kabinet dat naar het buitenland moest opereren onder de belasting van de voetnoot van de Partij van de Arbeid. Die voetnoot was eigenlijk op zichzelf al niet acceptabel. Niet onacceptabel is dat een partij zegt, wij zijn tegen plaatsing, wel onacceptabel is dat de ministers een voetnoot plaatsen. Dat vind ik staatsrechtelijk en politiek niet juist. En de voetnoot zelf ontnam ons slagkracht voor initiatieven, omdat we bij ieder initiatief verdacht werden van het redden van het eigen kabinet in plaats van de wereldvrede. In dit geval moesten er juist vanuit Nederland dingen gebeuren vanwege het feit dat we hier gevoelens ontwikkelen zoals ze zijn en de voetnoot maakte ieder initiatief verdacht.

Wat zijn eigenlijk de uitgangspunten van je beleid geweest?

Behalve het leiden van het departement wilde ik in de eerste plaats proberen de voor- en tegenstanders in de nucleaire discussie weer op gehoorsaf-

stand van elkaar te brengen door een andere benadering van het probleem. De nucleaire problematiek is te lang gezien en behandeld als een technisch-tactisch probleem, terwijl het in een democratie in de eerste plaats een psychologisch probleem is.

De middelen waarmee een democratie, een cultuur zich verdedigt of wenst te verdedigen, behoren tot de cultuur. Er is sprake van een cultuurcrisis, zowel binnen West-Europa als tussen West-Europa en de Verenigde Staten. Mijn opvatting was dat je de sjablonen die er bestaan t.a.v. verdediging, militairen, buitenlandse zaken, kernwapens, geweld, rood versus dood... enz., dat je daar doorheen moest en dat je aan de grondoorzaken moest gaan werken en ook moest laten zien als departement dat je je die bewust bent. Dat is de enige manier om weer het vertrouwen te herstellen tussen het volk en zijn verdedigingsapparaat. Toen ik op de derde dag van mijn ministerschap in de kantine het personeel toesprak, heb ik deze thema's aangeroerd. Ik heb geprobeerd om zowel het ambtelijk apparaat als de militairen van deze probleemstelling te doordringen. Dat de democratie niet verder kan springen dan z'n polsstok lang is en dat de houding die tot nu toe was aangenomen alleen maar tot een 'verneining' van de werkelijke oorzaken kan leiden met alle gevolgen vandien. Tegelijkertijd heb ik geprobeerd duidelijk te maken dat in een cultuur die zich niet geneert er een leger op na te houden, degenen die dat vak uitoefenen zich ook niet hoeven generen. Dat er militairen zijn die dat doen zullen ze nooit toegeven. Maar er zit in dit land een merkwaardig afweermechanisme. Het is geen militaristisch land. En dat voelt men. En dan krijg je een beetje alsof er persoonlijke schuld zit bij een uniform. Er is ook daarom een verdedigende houding van Defensie naar buiten toe. En dat betekende dat je verplicht was om tot de bodem te gaan met je analyse van het vraagstuk. Waarover gaat het bij mensen? Wat voor gevoelens zijn er aan de orde wanneer men zich keert tegen het dubbelbesluit? Is dat omdat men in grote mate voelt dat de Euro-strategische balans uit evenwicht raakt? Weten zij veel. Dat zijn allemaal aardige gesprekken, maar het heeft te maken met iets anders en dat andere... dat is de massa-psychologische, psychiatrische benadering van het vraagstuk en die is: wat moet de mens op den duur met voorwerpen die ver over de grenzen van zijn voorstellingsvermogen liggen?

Een uitgangspunt is dat de tegenstelling Buitenlandse Zaken – Defensie vals is. De tegenstelling dat BZ voor de ontwapening zorgt en Defensie voor de bewapening, dat zijn de profeten versus de onheilsprofeten, of laten we zeggen de havikken versus de duiven. Dat is het sjablone-denken waar het Nederlandse volk van af moet en het militaire apparaat moet daarbij een handje helpen. Dat het niet zo is heb ik in de praktijk gezien. De bereidheid, de geestelijke mobiliteit om bij Defensie tot voorstellen te komen die in het bewapeningsmechanisme ingrijpen, is vaak groter dan bij Buitenlandse Zaken. Er zijn uitzonderingen, daar valt niet iedereen onder, maar ik doel op het structureel denken van het apparaat, de men-

taliteit. En dat heeft weer te maken met het feit dat militairen wonen en werken in een Nederlandse gemeenschap, in Nederlandse dorpen of steden, ze lezen Nederlandse kranten, kijken naar Nederlandse televisie, kinderen gaan naar Nederlandse scholen, ze maken dus al die bewegingen mee en ondergaan dagelijks het generatieconflict. De kolonel maakt in zijn eigen huiskamer mee dat andere manieren van denken ontstaan en hij is geworteld in deze maatschappij. Buitenlandse-Zakenmensen lopen het gevaar dat zij nergens wortelen omdat hun circuit boven alle landen zweeft. Hun wortels liggen in dat circuit en dat neigt tot abstracties, tot diplomatieke concepties, wat tot uitdrukking komt in de bewoordingen. Er is een groot sjabloon. Kinderen gaan naar een internationale school waar kinderen zitten van internationale ouders. Die gaan naar Montevideo, naar New York, naar Melbourne, naar Tokyo, naar Parijs, naar Londen en dat circuleert... Dat moge voordelen hebben voor het internationaal verkeer, maar het heeft ook grote gevaren. De mensen die het circuit bedienen worden er ook door gevormd en versterken zo de wetmatigheden van het circuit weer. Buitenlandse politiek kan op die wijze een goed in zichzelf worden, weggegroeid van de maatschappijen, die zij zou moeten dienen. Dit verklaart ook, waarom je in de wereld van de buitenlandse politiek zo weinig besef aantreft over de toenemende problemen, die burgers hebben om zich veilig te voelen in een kernwapenstrategie, hoe onmisbaar die ook is. Maar juist die dialectiek van onmisbaarheid en toenemende onleefbaarheid heeft de onderkenning daarvan op buitenlands politiek niveau broodnodig, wil het niet tot een gevaarlijke verlamming in het veiligheidsdenken komen.

Mijn werkwijze was, naar het apparaat toe, wel vermoeiend voor hen. Het is erg persoonsgebonden, in ieder geval was het ongebruikelijk. Ik zat niet de hele dag te filosoferen. Ik heb geprobeerd enige consistentie aan te brengen en steeds langs drie hoofdlijnen trachten te werken. De eerste was, aansluitend op wat ik eerder zei over een volk, een democratie en zijn verdedigingsapparaat. De bewustwording van de paradox namelijk dat de democratie de nucleaire strategie uitholt, of anders de strategie de democratie uitholt. De tweede lijn was het versterken van de positie van de minister van Defensie in het vrede- en veiligheidsbeleid, met name de wapenbeheersingskant ervan. En tot slot het thema dat ik al vele malen eerder heb aangeroerd, de versterking van de Europese rol binnen de NAVO. Maar ja, het is slechts een begin.

Glenn Eagles

Is er niet ontzettend veel doorgeschoven naar de defensienota, die nog moet verschijnen in de loop van 1983?

Je moet een defensienota maken, en een defensienota heeft zijn nut in het maken. En daarna heb je er ontzettend veel last van, want je moet voor een periode van 10 jaar politieke risico's nemen, vooruitlopend op ge-

beurtenissen waar je allemaal in één jaar politieke verantwoording voor moet afleggen. Je moet dus zeggen: over 6 jaar de vloot vernieuwen, of de vliegtuigen vernieuwen, of de... Ja, over 6 jaar, dat is allemaal hoogst onzeker. Je moet eens zien hoe de komende defensienota onder invloed zal staan van de honderden miljoenen schade, die we met de RSV-affaire hebben opgelopen.

De defensienota is goed voor het vervaardigen. Dat loopt parallel met partijprogramma's. Ondanks dat is het goed om het defensieapparaat te dwingen in beperkte ruimtes tot voorlopige conclusies te komen en prioriteiten te stellen. Zich afvragen wat ze met een krijgsmacht aan het doen zijn. En het is ook goed dat het resultaat daarvan aan het parlement wordt getoond. Maar het is in politiek opzicht, met de ontzaglijke wisselingen en vooral de psychologische problematiek t.a.v. de verdediging op dit moment, met al die dualiteiten die liggen in de kernbewapening, al die onoplosbaarheden, in politiek opzicht is het dus bijna zelfmoord om een heldere nota te maken.

Het probleem met zo'n nota in het parlement zit o.a. hierin dat politieke partijen in hun houding ten opzichte van wat nog maar ideeën zijn, genoodzaakt zijn om terwille van hun identiteit nu al te zeggen dat ze over 8 jaar dat nooit zullen accepteren. M.a.w. de defensienota gaat functioneren in het oude en voor D'66 zo bekende probleem van de machtsvorming en machtsuitoefening.

Omdat een defensienota per definitie op zo'n lange termijn werkt en alleen plannen behelst, zal de houding van de fracties in het parlement tegenover de inhoud daarvan voornamelijk worden bepaald door de wetten van het proces van machtsvorming.

De machtsvorming vraagt om onderscheid. Het proces van machtsuitoefening vraagt in een democratie om meerderheid, dat wil zeggen je zoekt zoveel mogelijk op wat je met elkaar ééns bent. Het machtsvormingsproces doet het tegenovergestelde. Men zoekt zoveel mogelijk op waar men het níet over eens is. Welnu, de problematiek van onze democratie is dat de machtsvorming de machtsuitoefening domineert. Dat zie je in de Kamer aan de lopende band.

Zo was ik ook genoodzaakt iets te bedenken bij de kruisrakettenvoorbereiding, ook iets van wat langere termijn. Het 'passieve en actieve fase'-onderscheid was nodig om beweging te krijgen in een bewegingsloze massa. Als we niet hadden kunnen beginnen met althans het 'passieve' voorbereidende werk, dan hadden we eigenlijk nu al 'nee' tegen de plaatsing gezegd en dan had ik helemaal geen poot meer gehad om op te staan, om überhaupt welke boodschap nog over de grens te tillen. Alle drie de partijen waren er tegen. Ik heb tegen alle drie gezegd, zonder het woord uit te spreken, dat het een eis was dat het proces moest kunnen starten. En ik zou ook afgetreden zijn als dat niet was gepikt.

Waar het om gaat is dat je probeert consistent te zijn in je denken over deze problematiek en ernaar handelt. Wat ik in Nederland zei, zei ik in

het buitenland ook. In het buitenland heb ik geprobeerd – en dat is in toenemende mate gelukt – daar een gehoor voor te vinden. Ik ben begonnen met een geheime reis naar Bonn, twee weken na ons aantreden. Een bliksembezoek met een militair vliegtuig vanaf Valkenburg, aan mijn Westduitse collega Hans Apel. Wij hebben tweeënehalf uur gesproken, onder vier ogen. Tot mijn grote vreugde deelde hij mijn oordeel over de achterliggende problemen bij de kernbewapening en konden we goed met elkaar overweg.

Er waren een paar punten van vitaal belang: dat er geen herbevestiging zou komen van een dubbelbesluit, dat er twee rapporten niet politiek vastgesteld zouden worden en dat we de nul-optie in de verklaring zouden krijgen. We spraken af dat we de nul-optie niet expliciet moesten invullen, omdat dat zou leiden tot een fatale verstarring van het Westen. De nul-optie heeft twee kanten: de grondgedachte en de invulling.

Het wezenlijke van de nul-optie is de grondgedachte: de bereidheid van het Westen geen LRTNF-wapens te plaatsen; het streven naar een zo laag mogelijk niveau waarbij nul het beste zou zijn. Als er nu in Genève of in de pers, en met name door de Verenigde Staten wordt gesproken over de nul-optie, dan gaat het over de tweede kant, de invulling: hoeveel raketten wij, hoeveel jullie enz. enz. Dan krijg je onhaalbare voorstellen die een alibi voor plaatsing worden. Het was heel wezenlijk dat we het hierover eens werden, want vanaf dat ogenblik hebben Apel en ik, van wie hij natuurlijk het meeste gewicht in de schaal legde als Duits minister, diplomatieke acties in Brussel (bij de NAVO) kunnen ondernemen.

Het was mijn eerste daad als minister. Het was buiten het normale kader en het had resultaat.

Ik vroeg me af of er op de NAVO-bijeenkomsten wel tijd is om zulke fundamentele discussies te voeren, zoals jouw verhaal over de 'democratische paradox'? Ze vliegen een weekend over en dan moeten zaken gedaan worden.

Er zijn fantastische dingen in Glenn Eagles gebeurd, de eerste NAVO-bijeenkomst van defensie-ministers waar ik heen ging, in Schotland. Ik heb daar een gesprek gehad met Weinberger, de Amerikaanse minister van Defensie, in de marge van de NAVO-vergadering zelf. Dat zette zich voort tot in zijn slaapkamer. Het is altijd moeilijk vast te stellen welk effect het heeft. Toch denk ik dat die gesprekken en de inbreng in de vergadering Weinberger in elk geval hebben doen luisteren.

Het is ons, en vooral Apel, gelukt om op het laatste nippertje de nul-optie in het eind-communiqué te krijgen. Apel betoogde dat hij de Bondskanselier aan de lijn had gehad. Enfin, onze afstemming had resultaat gehad.

Verandert er iets als zo'n gezelschap elkaar een paar keer gezien heeft?

Ja, maar zo'n gezelschap is maar kort van dezelfde samenstelling, zoals je ziet. Toch lukte het geleidelijk om de Eurogroep een meer politiek accent

te geven door meer over de politieke problemen te praten waar ministers van Defensie in Europa mee zaten. Het was een stapje naar een verder liggend doel dat ik noemde: versterking van de Europese poot in de NAVO en versterking van de posities van de Europese ministers van Defensie in het veiligheidsbeleid.

Toont de korte periode ook aan dat er wel degelijk koersveranderingen mogelijk zijn, en dat het met name niet nodig is dat de minister van Defensie zich schichtig, excuserend voor de in zijn land levende opvattingen hoeft te vertonen in de NAVO?

Er was een saillant voorval bij Defense Planning Committee in december in Brussel. Het tekent de sfeer een beetje. Er was een delegatievergadering waar wel zo'n 30 man (Nederlanders) zijn, die de DPC voorbereiden onder voorzitterschap van de minister. Op een gegeven moment zei ik dat ik op dat en dat punt een statement wilde afleggen en vroeg het volgens die lijnen voor te bereiden. Dat was nogal harde taal. Een van onze diplomatieke vertegenwoordigers ontplofte bijna en zei dat mijn taal zeker niet welkom zou zijn. 'U moet zoiets maar in het Nederlandse parlement zeggen.' Ik werd kwaad en zei: 'De hele verloederings in de buitenlandse politieke betrekkingen komt voor een deel voort uit de opvatting dat onze boodschap daar gebracht moet worden waar ze welkom is. Het omgekeerde is waar. Ik moet deze dingen hier zeggen en dat wat u bedoelt in het Nederlandse parlement.' Aan de reactie merk je dan dat men het eigenlijk met je eens is.

Nu spreken we over het belang van persoonlijke diplomatie: Jij bent een keer bij Schmidt geweest. Hoe kwam dat zo, want dat is wat ongebruikelijk?

Toen Schmidt in Den Haag was, werd hij ontvangen door een delegatie, bestaande uit Dries van Agt, Jan Terlouw en mij. Onze kennismaking begon met een nogal scherpe botsing over de kruisrakettenkwestie, maar later bleek dat hij toch meer belangstelling had dan hij had laten merken. Via zijn kabinetschef heeft hij mij uitgenodigd naar Bonn te komen voor een persoonlijk gesprek. Ik heb altijd de overtuiging gehad trouwens, dat we met de Duitsers moesten werken, vooral in de LRTNF-zaak. Dat heb ik gedaan en ik heb dat aan Dries van Agt gemeld, want normaal kan dat niet, een minister van Defensie en een Bondskanselier. Dat was in de verkiezingscampagne, in augustus '82, maar we hebben het geheim gehouden. Dat was een zeer openhartig gesprek, waarin we inderdaad op vele punten dezelfde gedachten bleken te hebben. Hij was net terug uit Hamburg en had tijdens dat weekend besloten welke strategie hij ten opzichte van de liberalen (FDP) zou volgen. Hij vertelde me hoe dat zou gaan. Hij wist dat zijn kansen om te winnen niet groter dan 20% waren, maar het was een keuze tussen verloederen of risico nemen, met een grotere kans de koninklijke weg door het dal te moeten gaan.

Je had het wel langer willen doen?

Er zijn veel losse einden. Invloed, daar ben ik diep van overtuigd geraakt, invloed is niet alleen afhankelijk van de grootte van je land. Ook als klein land kan je invloed hebben. Als je maar door de sjablonen heenbreekt.

Wat is je grootste teleurstelling?

Ik denk in houdingen, in processen. Ik heb geen wapenfeiten. Er zijn ik-weet-niet hoeveel dingen gebeurd. Het uitfaseren van de Nike, de aankoop van de Stinger... Ik heb eigenlijk in de Kamer geen problemen mee-gemaakt. Mijn begrotingsverdediging in het parlement had ik zelf geschreven, althans het algemene gedeelte, en daarin heb ik het gat van 800 mln dat mij was achtergelaten kunnen aantonen. Daar was ik trots op, dat ik ooit nog eens over de accumulatieprocessen van gaten in defensiebegrotingen en hoe dat structureel in elkaar zit met ondercompensaties etc. zou spreken. Kijk, je kunt pas wat als je departement vertrouwen in je krijgt. Dat begon te ontstaan. Over en weer. Dan kun je dingen gaan doen. Ook harde noten kraken, die zo'n defensie-apparaat moeilijk val-len. Grote missers heb ik niet gehad. Wel voortdurend het gevoel dat alles veel beter had gekund. Mijn grote teleurstelling is eigenlijk het functioneren als politicus in een kabinet. Niet als departementsbeheerder, maar als D'66-er in een kabinet. Ook ik heb niet in het proces kunnen ingrijpen... het proces van dat kabinet dat niet functioneerde, waarover we in het begin spraken.

Dat kabinet kòn gewoon niet.

1. Dit is een verwijzing naar de toenmalige discussie over de koers van D'66. Van Mierlo's opmerking slaat op wat toen heette de lijn-Goudsmit/De Goede.
2. 'Short-range': bedoeld wordt de nucleaire gevechtswapens met een kort bereik, die vooral in West-Duitsland zijn opgesteld. In Nederland wordt sterk getwijfeld aan de juistheid en het nut van de wapens en pleit men voor afschaffing c.q. reductie ervan.
3. LRNTF, ook wel INF: de 572 Pershings en Tomahawks aan NAVO-zijde, waarover de discussie is ontstaan sinds het zgn. dubbelbesluit van 1979, en waarover in Genève nu wordt onderhandeld. Korthedshalve spreekt men wel van 'kruisraketten'.

HENK ZEEVALKING

(geb. Laag-Keppel, 1922)

Deed in 1949 doctoraal examen rechten in Utrecht, was enkele jaren advocaat en vervolgens van 1952 tot 1964 secretaris van de Nederlandse Amateur Toneel Unie. Sinds 1964 in dienst als secretaris van de Orde van Vrijmetselaren, werd Zeevalking politiek actief als mede-oprichter van Democraten '66, waarvan hij van 1967 tot 1969 vice-voorzitter was en later van '79 tot '81 landelijk voorzitter.

In 1970 vertegenwoordigde hij D'66 als wethouder van Verkeerszaken en Openbare werken van de gemeente Utrecht. Toen Glastra van Loon in 1975 na een conflict met minister van Agt (Justitie) moest aftreden, volgde Zeevalking hem op als staatssecretaris van Justitie. Na de val van het kabinet-Den Uyl was hij slechts een jaar kamerlid. Dat beviel hem matig en al snel verwisselde hij dit voor het burgemeesterschap van de gemeente Rijswijk. Als ervaren bestuurder kon hij het burgemeesterschap blijkbaar combineren met het partijvoorzitterschap.

In die functie gaf hij leiding aan het groeiend en succesvol D'66. Daarin liet hij zich wederom kennen als een 'bestuurder met een schoon bureau', die zegt waarop het staat, zonder zich de vingers te branden aan de tegenstelde stromingen in de partij.

Na de verkiezingen ('81) werd Henk Zeevalking minister in het kabinet-Van Agt II en III, belast met de portefeuille Verkeer en Waterstaat. Hij is nu voorzitter van de Interdepartementale Commissie Binnenlands Bestuur en heeft diverse nevenfuncties.

Foto afgedekt vanwege copyright

*Henk Zeevalking krijgt een reiskoffer aangeboden. Bij het slaan van de eerste paal voor het station Lelystad was de minister uitgenodigd.
(Foto Ger Dijkstra & Zonen, Amsterdam)*

Het gaat om de macht

Jij bent eigenlijk de enige door de wol geverfde bestuurder uit de ministersploeg van D'66 geweest: burgemeester, wethouder, staatssecretaris. Is dat een voordeel?

Het is moeilijk te beoordelen. Je weet niet hoe je was als je die ervaring niet had. Ik heb begrepen dat men op Verkeer en Waterstaat wel even aan mij heeft moeten wennen, maar dat kwam ook omdat ik me inderdaad meer bestuurder voel dan politicus. Je hebt minder de behoefte om in exhibitionisme te vervallen dan de raspoliticus. De publiciteit zocht mij trouwens wel, daar moet je niet kopschuw voor zijn. Verder denk ik dat het bestuurlijke er uit komt in de wijze waarop je met je ambtenaren op één lijn probeert te komen. Dat kost soms moeite.

Ik denk b.v. aan dat tracé door de Oostvaardersplassen, waar de NS niet aan de wijziging van het tracé wilde, maar uiteindelijk heeft toegestemd. Je merkt dat soms de ambtelijke bezwaren niet zo vreselijk lang hoeven stand te houden. Men was toen bang de toezeggingen niet te kunnen nakomen. Met de Oosterschelde, ja, dat was een lopende zaak, maar gedurende mijn periode heeft zich het financiële débâcle ten volle geopenbaard.

De PTT, de NS, dat zijn enorme instellingen. Als gelouterde bestuurder sta je daartegenover wat sterker.

Ja, je weet dat ze verder van het ministerie afstaan, dat je ze wat voorzichtiger moet behandelen, in hun waarde laten. Het zijn grote, aparte diensten, een n.v., staatsbedrijf, je moet ze niet te veel bevoogden.

Kàn je dat überhaupt?

De ene structuur laat dat meer toe dan de andere. Bij de NS is het wat makkelijker, dat geldt ook voor het streekvervoer, omdat alle aandelen formeel gezien in handen van de overheid zijn. Maar ook Financiën heeft een vinger in de pap. Zoiets heeft zijn consequenties voor de tarievenpolitiek. De PTT staat verder af.

Rijkswaterstaat is wel een aparte dienst, maar staat toch onder veel directere invloed van de minister van Verkeer en Waterstaat, veel meer dan men wel eens denkt. Als wethouder en burgemeester had ik in zekere zin een vergelijkbare verhouding met de Dienst Openbare Werken. De schaal is anders, maar het is eenzelfde manier van samenwerking. Ik ken de aard van het beestje. Het is een aardig ministerie voor een be-

stuurder. Minder voor de echte politicus.

Je verschijnt genoeg in de publiciteit. Je opent nogal eens wat, houdt hier en daar een toespraak, er zit veel 'vanzelf'-publiciteit aan. Als je dat gaat zoeken... ik heb voorgangers, misschien ook wel opvolgers... die toch het beeld opriepen van moet het weer zo nodig. Dat werkt in de politiek ook niet goed.

Ik had de reputatie dat er zo snel vergaderd werd. Dat is natuurlijk wel ervaring. Mensen moesten wel eens 1½ uur reizen om dan een kwartier te vergaderen. Ik zei dan altijd: Heren, hier wordt vergaderd, ouwehoeren doen we aan de bar.

Ik nam ook nooit tassen mee naar huis. 't Schijnt een uitzondering te zijn, maar het is m.i. vooral een kwestie van je eigen werk goed organiseren. Dan lukt het allemaal best. Ik lig er ook weinig wakker van.

Wat was leuker, burgemeester of minister?

Ongetwijfeld het ministerschap, omdat je daar een invloed hebt die de andere posten verre overstijgt. Als minister sta je natuurlijk wel veel verder af van de beslissingen die je neemt. Als wethouder zie je die de volgende dag uitvoeren en zijn je contacten met de bevolking, met de kiezer, directer. Maar ook mij werd de nederlaag in '74 niet bespaard toen ik als zittend wethouder¹ net één raadszetel behield. Dus die contacten zeggen ook niet alles. De partijpolitiek wordt in Nederland helemaal op het Binnenhof gemaakt, daar doe je als raadslid niet veel aan. Dat is nu in '82 weer gebleken. Voor D'66 geldt dat des te sterker omdat wij niet diep geworteld zijn in de plaatselijke politiek. De grote aanhang zit in de fornsengemeenten. Bij de andere partijen is men al decennia lang aanwezig. Het CDA in het zuiden, het protestantse deel in het noorden, de PvdA in het westen, in de steden. Wij hebben nog niet de mensen die ook voorzitter zijn van de muziekvereniging, de zangvereniging, van het Rode Kruis etc. Het is voor D'66 een zaak van lange adem. Dat is landelijk in zekere zin ook zo.

Veel raadsleden zaten in PAK-(Progressief Akkoord)verbanden met PvdA/PPR als nasleep van de progressieve samenwerking van vroeger. Door hen werd de stap van het interim-kabinet, met CDA alléén, niet goed begrepen: op lokaal niveau was het CDA bijna een natuurlijke tegenstander. Kun je je dat voorstellen?

Ja, dat is denk ik toch te betreuren. Een stuk ressentiment bij de gemiddelde D'66-er, zeker het partijlid, ten opzichte van het huis waaruit hij komt. Dat zie je bij kopstukken van D'66 nog heel sterk. Confessionele achtergrond, toch vaak. Het is heel gek, je ziet dat nu sterker na zo vele jaren: of men evolueert er weer naar toe of men zet zich heel sterk af. Ik heb dat al gevoeld vóór de oprichting, toen het Appèl in 1966 nog geschreven moest worden. Zo in april 1966, toen heb ik wel eens gezegd, in die bijeenkomsten, dat we moesten oppassen geen anticlericale partij te wor-

den. Dat element zat er heel sterk in. En zoals je weet, anticlericalisme komt niet voort uit mensen die niet in een kerkelijk milieu zijn opgevoed, integendeel, juist omdat ze er in zijn opgevoed. Ik ken dat zelf niet. Je vindt het niet voor niets vooral in de Latijnse landen waar vanouds een sterke clerus was. Zie ook de Radicalen in Frankrijk indertijd.

Bij de oprichting van D'66 kwamen ze uit drie richtingen, een stukje uit de VVD, een stukje PvdA, een belangrijk deel uit de KVP. Een enkeling uit AR of CHU, maar dat was te verwaarlozen. Velen waren natuurlijk nooit lid geweest van een partij. Ik kwam zelf uit de VVD.

Het is opmerkelijk hoe een man als Van Agt juist bij de oudere groep van D'66-ers een brok ressentiment opriep. Ook bij kamerleden. Ik heb me er over verbaasd, maar iedereen mag zo denken van mij. Het heeft de partij bepaald schade gedaan, dat wel. Als je vanuit zo'n houding een samenwerking aangaat verhindert dat een objectieve beoordeling.

Het CDA blijft ook een moeilijk te accepteren fenomeen voor D'66-ers als je de rol van het CDA bij coalitie-vormingen nagaat. Daar komen vaak coalities uit die niet voorzien of gewild zijn. Per saldo verandert er vaak niets.

Er veranderde ook nu niets, omdat blijkbaar die coalitie, van PvdA, CDA en D'66, waarvoor ik als partijvoorzitter hard had gevochten, niet goed in elkaar is gezet. Misschien programmatisch nog wel, maar wat de persoonsbezetting betrof, waren er zoveel fouten bij voorbaat ingebouwd. Achteraf denk je, het móest ook wel mislopen. Ik heb dat nooit zo willen zien, dat geef ik toe. Anderen hebben het wel gezegd. Ik zag ook het alternatief niet, tenzij, – ja, dat wat er dan tot mijn stomme verbazing in mei uit kwam rollen omdat de PvdA er uit stapte. En laten we nou wel wezen, dáár is toch de hele ellende door gekomen. Door de slechte verkiezingsresultaten bij de statenverkiezingen kwam er zo'n druk vanuit de achterban, via het partijbestuur, op de PvdA-mensen in het kabinet, dat het gewoon niet meer ging. Ik heb dat op ons congres nog gereleveerd, die uitspraak van Joop den Uyl. Er werd toen wat om gelachen, maar het was wel degelijk serieus. Joop zei me toen: 'Het gaat om de macht, Henk.' Ja, die hadden ze in dat kabinet niet, want D'66 stond niet steeds achter ze. Niet steeds, nee, toch wel vaak. Als je zo als coalitiepartner optreedt, dan vraag ik mij wel af of de PvdA ooit nog een behoorlijke coalitiepartner van wie dan ook kan zijn. Tenzij ze in een meerderheidskabinet zitten. Kijk, het kan vanuit de socialistische gedachte wel begrijpelijk zijn, maar je kan er in het Nederlandse politieke stelsel toch moeilijk mee uit de voeten. 'Als wij onze zin niet krijgen stappen we er uit.' Het vreemde was dat ik in de ministerraad soms voor zaken heb gepleit waarvoor ik dan van de PvdA steun had verwacht. Belastingverhoging, ingrijpen in de vrije beroepen. Nee, dat strookte niet met het regeerakkoord vonden PvdA en CDA. Nou, er paste wel méér niet in wat toch gebeurde. Dat regeerakkoord werd als een soort bijbel gehanteerd. Ieder citeerde eruit wat in zijn

kraam te pas kwam. Als je ziet wat er dan nu onder het kabinet-Lubbers ineens allemaal wèl kan, met datzelfde CDA!

Het lijkt wel of een 'links' kabinet 'rechtse' politiek voert en andersom. Er is toch nooit zoveel bezuinigd als in het kabinet-Van Agt II met PvdA en D'66 en Van Agt III met D'66 alleen?

Als dat zo zou zijn dan schort er toch wel wat aan de politiek in dit land. Het ligt een beetje aan de rol van het CDA, maar daar kun je het kabinet-Van Agt II en de gevoerde politiek niet alleen op beoordelen. In de eerste plaats had het eerste kabinet-Van Agt een groot gat van 4,5 miljard achtergelaten, had duidelijk gefaald. Dat gat moest middels bezuinigingen door het nieuwe kabinet worden opgevuld. Aan de andere kant zat natuurlijk de grote ingebouwde tegenstelling van terugdringen van het financieringstekort enerzijds en het bevorderen van de werkgelegenheid anderzijds, via een duur werkgelegenheidsplan. Ra, ra, hoe kan dat? Dat kon ook niet.

Ja, en daarmee kom ik terug op de problemen in het PvdA/CDA/D'66-kabinet. In de eerste plaats waren het persoonlijke tegenstellingen tussen Van Agt en Den Uyl, en later van Den Uyl en Terlouw. Dat verlamde de zaak, dat kabinet was tot bijzonder weinig in staat. De meest verloren uren heb ik vaak de uren gevonden die ik in de ministerraad moest doorbrengen. Daarin werden eigenlijk maandenlang tweede- en derderangsbesluiten genomen en aan de hoofdzaken kwam men niet toe.

De voorbereidingen op dat kabinet zijn zonder twijfel ondeugdelijk geweest, ook van ons. En dan zulke eisen als het werkgelegenheidsplan van Den Uyl. Dat was nou wat je noemt een dooie mus. Als dat werkelijk iets voor had moeten stellen dan had het enorme bezuinigingen gevergd bij de anderen.

Ook D'66 heeft meegewerkt aan de 'lijmpoging', heeft ook ingestemd met de z.g. solidariteitsheffing, mede om dat Plan te betalen.

Dat was ook zo bescheiden, dat zette geen zoden aan de dijk. En in mijn ogen was het ook geen produktieve werkgelegenheid, en werd het een soort werkverschaffing als in de 30-er jaren. Het zal wel positieve effecten hebben gegeven, maar niet produktief, niet blijvend. Economische Zaken gaf dan ook terecht prioriteit aan versterking van het bedrijfsleven. Ik weet wel, winst is geen werk. Winst hoeft niet méér werk te geven, maar het is wel een voorwaarde. Meer werk zonder winst heb ik nog nooit zien ontstaan.

Zat D'66 op de foute posten in het kabinet?

Defensie was natuurlijk heel moeilijk geworden, maar daar zijn we niet aan toe gekomen. We hadden beter Ontwikkelingssamenwerking of Buitenlandse Zaken kunnen hebben. Verkeer en Waterstaat was geen verkeerde post, meen ik.

In de financieel-economische driehoek was het logisch dat Economische Zaken naar ons toe kwam. Al in '74 had Jan laten merken wel voor Economische Zaken in aanmerking te willen komen, en Financiën was voor één van de grote broers. Ik denk overigens dat de politieke leider niet meer in een kabinet moet gaan zitten, tenzij hij minister-president wordt. Daarom zat alleen Van Agt daar terecht. Ik denk niet dat het juist was dat Den Uyl en Terlouw ook in dat kabinet zaten. Maar ja, dat is nakaarten. Hadden de kiezers dat trouwens begrepen? Ik zelf had nooit gedacht dat Den Uyl en Van Agt ooit nog eens, na 1974, met elkaar in één kabinet zouden zitten. En Jan Terlouw was per slot de grote winnaar in '81.

Mijn stelling is dat voor de kiezers de werkelijke 'verandering' pas optrad toen de PvdA opstapte. D'66 had bij de verkiezingen gepleit dat het 'anders' moest. Van Agt bleef en eigenlijk veranderde er tot mei '82 niets. Het vertrek van de PvdA werd toen de ommekeer.

Ja, dat is dan toch een vergissing. Want de PvdA stapte er om puur electorale redenen uit. Niet dat zoiets onoirbaar is, maar het is wél zo. Het gevolg is wel dat ze nu vier jaar aan de kant staan. En welke verandering levert dat dan op? Het kabinet-Lubbers, maar dat bedoelden die kiezers niet toen ze PvdA stemden. Of het achteraf gezien een juist besluit geweest is er uit te stappen? Ik zeg: nee. Het was van de PvdA onverstandig er uit te stappen want ze hadden kunnen voorzien dat een VVD/CDA-kabinet er aan kwam. Dat wisten wij ook en zij zeker.

Intern veranderde er overigens wel het een en ander, want het kabinet-Van Agt III was veel besluitvaardiger. Het ging veel sneller, geen persoonlijke controverses. De voorbereidingen voor de begroting '83, dat ging prima. Maar dat is óók niet de verandering die je bedoelt. Zo kan ik ook wel de indruk wekken, door mijn verantwoordelijkheid uit de weg te gaan, dat ik grote veranderingen teweeg breng. Intussen trekt wel de VVD aan de touwtjes! Nee, veranderingen in het beleid voer je door als je regeert. Marcel van Dam heeft wel eens in een interview gezegd: 'Vanaf de allereerste dag hebben we nooit de steun gehad van D'66, nóóit!' Ik zou het anders willen zeggen, positiever. Want behalve dat het niet waar is, kon ik zonder de steun van de PvdA mijn politiek op Verkeer en Waterstaat niet uitvoeren. Ook andersom: Van Thijn's decentralisatie, Van Dam's woningbouw, nee, dat had zonder ons niet gekund. Ook met Van der Doef heb ik prima samengewerkt, hoewel hij maar tot mei staatssecretaris was. Maar dat beeld van de underdog hebben ze aardig weten op te roepen. En daarvoor hebben we onze tol betaald. De PvdA heeft dit kabinet wetens en willens niet meer gewild. Okee, politiek feit.

Den Uyl moest wel het een en ander voor zijn rekening nemen. De Ziekte-wet-operatie bijvoorbeeld. Was dat op Verkeer en Waterstaat ook zo?

Dat is zijn keuze geweest. Het had ook anders gekund, maar daar hebben wij als D'66 ons niet mee bemoeid. Dat is de gang van zaken in zo'n

kabinet. Als een collega 100 miljoen moet bezuinigen, dan moet hij maar weten hoe hij het doet, tenzij de oplossing ècht niet kan. De onderwijs-salarissen (de éénmalige korting van 1,65%) b.v., dat zijn uitzonderingen geweest. Iedereen moet het maar in zijn eigen portefeuille opknappen. Verkeer en Waterstaat is voor '83 in zekere zin nog gespaard, zeker gezien de bezuinigingen van de jaren ervoor. Waarop? Op investeringen, want anders gaan de tarieven van het openbaar vervoer extra omhoog. Strijdig met de filosofie om investeringen te bevorderen, maar dat is het gevolg van zo'n ombuigingsoperatie helaas. Zulke dingen werken door. Ik denk dat de Tarievennota Openbaar Vervoer door mij niet zulke stijgingen te zien zou geven als door mijn opvolger voorgesteld. Ik heb nu eenmaal prioriteit gegeven aan het openbaar vervoer. Voor '83 was het onvermijdelijk de tarieven op te trekken om een structureel tekort van 100 miljoen op te vangen.

Amelisweerd en politiek adviseur

Waarom zo stringent over de maximumsnelheid?

Over de VVD heb ik op een verkiezingsavond eens gezegd: 'Uitkeringen en gaspedaal omlaag.' Het aantal verkeersdoden neemt jaarlijks met 10% af en die goede ontwikkeling temper je met snelheden boven de 100 km. Het is wel populair natuurlijk. Als je 120 mag, dan rij je 140, zo is de mens, tenzij je zwaar controleert.

Als het stuk bij Amelisweerd er ligt gaat het gemakkelijk.

Dat is een belachelijke affaire geworden, dat Amelisweerd. Het tracé was verlegd, in 1971. Toen was ik nota bene wethouder van Openbare Werken in Utrecht. In ons college van 7 waren 3 nieuwe wethouders die voor verleggen van het tracé waren, de burgemeester was ook nieuw, was ook vóór. In die 4-4 verhouding is de stem van de burgemeester doorslaggevend en ook de raad stemde er toen later mee in. De aktiegroep vond het een mooi succes, maar ging door, want ze wilden de weg helemaal niet. Als kamerlid heb ik met Rienks (PvdA) een studie gevraagd over de hele verkeersproblematiek aan de oostkant van Utrecht, of die weg nog wel nodig was. Daarbij betrekking de Oosterspoorbaan, die 's nachts door bepaalde Utrechtse wijken denderde. Die motie Zeevalking-Rienks is afgestemd. In die vier jaar is er wel wat veranderd.

Toen ik in '81 aantrad als minister dacht ik, nou, dat Amelisweerd moet niet worden aangelegd. Ik heb om alternatieven gevraagd, om reële alternatieven. Ook die van de Vrienden van Amelisweerd waren niet realistisch: het verkeer zus of zo leiden, ja, maar wel bij anderen voor de deur. Nou gaat het om 1200 meter. Er zouden volgens de regeringsverklaring alleen schakels en omlleidingen worden aangelegd, géén nieuwe wegen. Dit was nou zo'n schakel. Dat vrachtverkeer wijkt uit over Maarn naar Amersfoort. Daar tast het ook natuurschoon aan, n.l. van De Treek en de

Leusderhei, maar dat kan de Vrienden van Amelisweerd natuurlijk niets schelen. Rijksweg 222 als deel van de rondweg van Utrecht kan het niet aan, tenzij je ze de komende 100 jaar over Maarn laat uitwijken. En wat geeft dat voor een economische en verkeersveiligheidsproblemen. Kortom, er waren geen reële alternatieven. Ik vond het uiteindelijk een soort milieu-dogmatisme dat je het ontbrekende stuk niet kon aanleggen. Het was geen weg dóór een bos, hij ging er langs. Hij schampt het bos, vandaar die fameuze uitspraak over 'een rij struiken'. Een relativerende opmerking die ik staande houd. Uit economisch belang, vanwege verkeersveiligheid en vanwege milieu elders. Ik wilde er zo snel mogelijk vanaf, van deze kwestie. Ik had alleen niet voorzien dat het kabinet maar een jaar zou zitten. Dan had ik er na nog andere, goede dingen kunnen doen. En dat terwijl er zoveel andere dingen zijn die belangrijk zijn: Oosterschelde, Oostvaardersplassen, Markerwaard...

Jij bent eigenlijk de 'politieke impressario' van Jan Terlouw geweest.

Voor de raadsverkiezing van 1970 in Utrecht was al duidelijk dat Jan meer voelde voor de landelijke politiek. Ik zou wethouder worden, hij fractievoorzitter in de raad. De eerstvolgende keer kon hij zo overstappen naar de Kamer, wat toen gebeurd is. Ik ben later gevolgd toen ik ineens staatssecretaris van Justitie werd. Bij zijn laatste lijsttrekkerschap heb ik ook een rol gespeeld, dat is juist. Misschien heb ik een fout gemaakt. Ook ik had het verlies voorzien, maar niet in die mate. Hoe dan ook, een lijsttrekkerschap van Jan zou het kunnen beperken. Een bewijs zullen we nooit hebben. Daarbij, het zou de mensen toch niet uit te leggen zijn geweest als Terlouw ineens zou vertrekken? De mensen hebben ons toch in grote getale verlaten, naar de PvdA en naar de VVD, eigenlijk naar alle kanten. Overigens, alle onderzoeken wijzen uit dat de neergang zich al vóór de verkiezingen van mei '81 had ingezet. Wiegel heeft een bewuste keuze gemaakt om niet met Andriessen het kabinet te verlaten. Vanaf dat moment is de VVD terug gaan winnen en heeft het de voortgaande groei van D'66 geblokkeerd. De PvdA-kiezers bleven wel komen. Dat is voor mij altijd een groot dilemma geweest. De uitwisseling van kiezers met de PvdA heeft geen zin. Zolang dat zo blijft voldoet D'66 niet aan z'n politieke opdracht, want er zal nooit een linkse meerderheid in Nederland ontstaan. Die moet altijd van rechts komen, via D'66. Dat is onze opdracht. Daarom moet je je ook op afstand van de PvdA blijven bewegen, om CDA- en VVD-kiezers te trekken. Dat is electoraal gedacht, maar ik denk ook sterk electoraal. Het gaat om de macht, net als Den Uyl weet ik dat ook. En die heb je als je voldoende mensen achter je hebt.

In het politieke beeld staan we links, inhoudelijk ook vaak. Maar het komt toch slecht over op de kiezers dat je blijft roepen nooit in een CDA/VVD-kabinet te willen. Hoogst merkwaardig heb ik altijd gevonden dat, hoewel we een duidelijke strategieresolutie hadden in '81, ik als partijvoorzitter in radio- en tv-programma's steeds maar weer de vraag kreeg

'waarom willen jullie toch niet met CDA en VVD'. Zou dat nou écht begrepen zijn?

Zullen mensen die deze vraag stelden ooit op D'66 stemmen? Ze willen alleen de meerderheid niet verliezen, dan maar mét D'66.

Dat is misschien waar. Er is toch ook een andere groep die het wel zo voelt en die blijkbaar onderhuids aanvoelt van 'wat zijn dat toch een eigenwijze lui dat ze die samenwerking afwijzen'. En zo zijn we toch overgekomen. Wat ons nu in het kabinet schade heeft gedaan is het gespleten optreden naar buiten. Voor de verkiezingen van '82 hadden we niet de rijen gesloten. Goed, je mag tegen het interim-kabinet zijn. Maar eenmaal besloten, de rijen ook sluiten. In het kabinet met het CDA zitten na en de breuk roepen om met de PvdA te regeren, dat is vragen om een afstraffing. Dat heeft, bovenop de geleidelijke afkalving, de genadeslag gegeven. De fractie, waarvan 5 leden tegen het interim-kabinet waren, is gespleten blijven optreden. Nadat het besloten is moet je de rijen sluiten, soit.

Toen kregen we het pseudo-congres in Amsterdam, het niet no. 1 komen te staan van Jan Terlouw, het juli-congres. Naar buiten waren we een gespleten huis. En dát waren we, strategie of niet, in 1981 niet. Dat komt heel slecht over, zo kun je niet opereren. Dat Gerrit Mik zoveel stemmen kreeg was balorigheid, grieven tegen Jan Terlouw. Wat toen met Jan gebeurde was duidelijk 'hosannah...' en een week later... Veel mensen hadden hun politieke leven aan hem te danken. Palmпасen en Goede Vrijdag. De bewindslieden waren ook heus wel eens verdeeld maar dat is bijna nooit naar buiten gekomen.

Altijd één lijn, hoe moeilijk soms ook. De personele samenstelling van onze fractie... je kunt je afvragen of de combinatie Van Mierlo-Terlouw zo gelukkig was. Dat was toen ook voor Jan Terlouw een heel moeilijk punt, ook al is Hans een voortreffelijk minister van Defensie geweest. Hans heeft zich altijd bij de meerderheid aangesloten, heeft zich ook op het congres loyaal opgesteld. Dat is met de fractieleden niet zo geweest.

D'66 gaat aan zichzelf ten onder door het individualistische optreden.

Dat kan in de politiek nu eenmaal niet. Je moet die discipline kunnen opbrengen. Ook ik ben vaak in het ongelijk gesteld, wat de koers van de partij betreft. Maar een democraat hoort zich in eerste instantie bij een democratisch genomen meerderheidsbeslissing neer te leggen. Het is ook verwijtbaar aan de PvdA-bewindslieden in het kabinet.

Kan een politiek adviseur zin hebben?

Die deskundigheid moet je nou zelf hebben. Naast de problemen die je al hebt, krijg je er een bij. Misschien willen sommigen het wel. Het kan nuttig zijn voor de communicatie, iemand die contacten onderhoudt met de fractie, de afdelingen en zo. Zo'n Amelisweerdzaak, daar was ik nog tot een compromis met de fractie bereid. Tommel wist dat hij dan niet

met een PPR-motie moest meetekenen. Dat deed hij toch en zo werd ik voor het blok gezet. Had een adviseur hier nou geholpen? We wisten precies hoe de zaak lag. Daar kan een fractievoorzitter dan ook niet zo veel meer aan doen.

Is D'66 op de macht gebouwd?

Wat is de ratio om een partij te hebben? Waarom ben je in de politiek? Je moet de macht hebben om iets te doen, om een samenleving te bereiken waarin een hoop onrechtvaardigheden zijn weggenomen. Wel veranderen, maar niet de fundamenteën. In het in staatshanden brengen van de produktiemiddelen zie ik niets positiefs. Alternatieven voor de kapitalistische samenleving zijn weinig succesvol tot op heden. Ik heb wel eens een groep PPR-mensen in de 60-er jaren moeten uitleggen wat D'66 was. Ik heb ze de stuipen op het lijf gejaagd door te zeggen dat D'66 een modern-kapitalistische partij was. Dat vertelde Jurgens me later. Wij zouden duidelijk moeten laten doorklinken dat we van oorsprong Vrijzinnig Democraten zijn. Dan zul je wél een bescheiden partij blijven.

Je moet de vergelijking met de Vrijzinnig Democraten in de tijd blijven zien. De niet-dogmatische politiek, met die gedachte moet de partij doordeesemd zijn. Dogma's, zekerheden, die kennen we niet in de politiek. Dan richt je je op een bepaald deel van het electoraat, méér dan zes zetels als nu, ik denk rond 7 à 8% van de bevolking. Het is de bovenste laag van de middenmoot.

Voor mij persoonlijk kan je de Vrijzinnig Democraten zien als de erfgenamen van de girondijnen, de patriotten, die christelijk humanistische stromingen. Ikzelf ben vrijmetselaar en de vrijmetselarij is daaraan verwant. Maar daar zullen andere vrijmetselaars anders over denken, en andere D'66-ers ook. Dat is nog terecht ook.

Maar voor mij liggen politiek en levensbeschouwing dicht bij elkaar. Maar dat is de man die uit een vrijzinnig-protestants milieu komt, die heeft met de vrijzinnige politiek geen problemen. Ik ben ook religieus anti-dogmatisch opgevoed. Ik heb me in de VVD altijd erg ongelukkig gevoeld, nadat na de oorlog de vrijzinnigen eigenlijk allemaal verdwenen. Daarom heb ik bij de D'66-beweging aansluiting gezocht, die, hoewel enkele decennia later, toch voor mijn gevoel de eigentijdse vormgeving ervan is. Hans van Mierlo heeft dat altijd bestreden, dat mag ook. Ik houd staande, en veel kopstukken in D'66 zijn die mening langzamerhand toegegaan, dat die parallel er ligt.

Of de partij zich zo moet afficheren is weer een tweede. Dat spreekt nu niet meer aan misschien. Wat zijn de termen dan wel? Links? Kijk, één van de kenmerken van links is meer macht geven, macht spreiden. Navegant sociale rechtvaardigheid. Dat is D'66. Marxisme zorgt voor machts-samenballen bij nieuwe groepen, dat is geen spreiding. Democraten, dat voldoet goed.

Wat denk je van de brugfunctie?

Moeilijk in te schatten. Een kleine politieke partij kan zich waarschijnlijk beter op de vleugel begeven om niet tussen twee partijen doodgedrukt te worden. Een PvdA/VVD-kabinet lijkt mij voorlopig een illusie. Aan een PvdA/VVD-kabinet moeten wij niet deelnemen, al hoop ik dat het er komt. Dat brengt ons in een klap er bovenop. De meeste partijen gedijen in oppositie.

Toch heb ik mijn hoop op een CDA/PvdA/D'66 kabinet niet geheel opgegeven.

Wat ervaar je persoonlijk als de grootste misser als minister?

De grootste misser was Amelisweerd, aangezien ik er niet in geslaagd ben over te brengen dat ik gelijk had.

Het grootste succes vond ik de Oostvaardersplassen en de tarievenpolitiek in het openbaar vervoer. Maar vergeet niet, en dat zou ik ook nog wel eens tegen mijn partij willen zeggen: wat kun je nou in godsnaam in een jaar doen? Als je wat wilt heb je minstens drie jaar nodig.

Van Agt?

Hij heeft op bepaalde momenten echt wel naar het compromis gezocht. Van Agt wist grote problemen vaak buiten de ministerraad te houden. Of dat nou verstandig was is een tweede. Hij heeft z'n eigenaardigheden, heeft karakter. Een echte bourgondiër, met die eigenschappen, en dat komt in Den Haag niet goed op iedereen over. Hij zou misschien in de Belgische politiek nog beter tot zijn recht zijn gekomen.

Politiek leiderschap?

Brinkhorst is er onduidelijk over geweest. Als hij dat wel had gedaan was hij de politieke leider geweest. Dat is nu Maarten Engwirda, en dat is prima zo.

ERWIN NYPELS

(geb. Bloemendaal, 1933)

Studeerde aan de Economische Faculteit van de GU te Amsterdam en was van 1961 tot 1967 bedrijfseconoom bij de PTT. Nypels startte zijn politieke loopbaan bij de JOVD, waarvan hij van '62 tot '64 landelijk voorzitter was. De latere volkshuisvestings-specialist van D'66 trad in 1967 toe tot het bestuur van de Stichting Nieuwe Woonvormen en was vanaf 1973 tot 1980 voorzitter van het Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing. Vanaf 1967 – met een uitzondering voor het jaar '73-'74 toen hij voorzitter was van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66 (SWB) – was Erwin Nypels lid van de Tweede Kamer. Hij doorstond de ups en downs van de partij en behoorde als woordvoerder voor ambtenaren- en pensioenzaken, sociale zekerheid en volkshuisvesting tot het schaarse type kamerleden dat zich vooral op het werk en minder op de publiciteit richt.

Nypels is volgens kamervoorzitter Dolman 'één van de laatste echte volkstribunen'. Deze opmerking, gemaakt bij zijn 12½-jarig jubileum als kamerlid, sloeg vooral op zijn gewoonte zich als voorzitter van de vaste commissie voor volkshuisvesting met megafoon direct tot demonstranten op het Binnenhof te wenden.

Na de val van het kabinet-Van Agt II werd Nypels gevraagd de daarop volgende interim-periode als minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening op te treden, hetgeen hij met grote nauwgezetheid deed. Na de voor D'66 rampzalige verkiezingen van september '82 keerde hij terug in de Tweede Kamer.

Foto afgedekt
vanwege copyright

*Erwin Nypels met meters postboeken op het departement.
(Foto NRC Handelsblad, Ton Poortvliet)*

Het raast maar door

Jij hebt van alle D'66-ers het langst in de Kamer gezeten. Jouw 'beroep' is eigenlijk kamerlid. Hoe is die overgang naar het (kortstondige) ministerschap geweest?

Je mogelijkheden als minister zijn toch beperkter dan je denkt of hoopt, dat is het eerste wat opvalt. Je zit vrij sterk in een keurslijf. En je bent veel kwetsbaarder. Dat heb ik al direct gemerkt tijdens mijn entree in de Kamer, bij de regeringsverklaring van het interim-kabinet. Het was natuurlijk al eens eerder voorgekomen, want in veertien jaar kamerlidmaatschap maak je ook wel eens fouten, dus stonden er wel eens lelijke dingen in de krant, maar dat was heel beperkt. Ik heb het nu met het ministerschap een keer heel geconcentreerd gehad. De hele vaderlandse pers ging over mij heen. Tot mijn stomme verbazing, en in die eerste twee weken erna ging dat door. Dan merk je hoe naar dat aankomt.

Ik heb nu ook gemerkt wat een gigantisch verschil er is tussen kamerlidmaatschap en ministerschap. Van de ene op de andere dag een hele entourage en honderden onderwerpen die langs je heen razen. Dat is ook de eerste dag al zo. Het grootste compliment gaf Ria, mijn secretaresse, mij, na een week, die zei: 'Meneer Nypels, alles loopt weer precies zoals het gelopen heeft. Helemaal.' Nou, in een week hadden we alle werkachterstanden weggewerkt.

Dat was een verwijt van veel D'66-kiezers aan dat kabinet: alles liep zoals het vroeger ook gelopen had. Je spreekt nu misschien over praktische zaken en minder over beleidsdaden. Maar – ook daarover werd wel eens gedacht: dáárvoor zat D'66 toch niet in een kabinet?

Bij een interim-kabinet moet je voorzichtig zijn omdat je maar een beperkte periode zit. Zo gauw je gaat morrelen aan de toezeggingen van je voorgangers, dan is het gevaar groot dat opvolgers jouw beleid ook om zeep helpen. Je bent niet in alle omstandigheden in alle gevallen gehouden toezeggingen na te komen en het beleid wat dat betreft voort te zetten, want dan komt er nooit verandering. Maar zeker in zo'n eerste periode zit je grotendeels vast aan het beleid van je voorgangers. Ik heb daar wel mee geworsteld, want in een aantal zaken dacht ik: dat wil ik echt wel anders, maar ja, dan werd je voor je voeten gegooid dat het ministerie in het kader van het beleid van voorgangers, heel andere zaken op de rails had staan en er formele toezeggingen zijn gedaan.

Bij de bouw gaat het om processen van lange adem. Mensen zijn bezig om

op grond van gangbare regels een beleid, plannen te maken. Daar hadden ze dan soms één of twee jaar, of nog langer, aan gewerkt. Met moeite zijn ze het eens geworden op lokaal niveau, want er is veel gedecentraliseerd, en dan komt er een minister, die even de regeling wijzigt, waardoor ze weer opnieuw kunnen beginnen. Het verleden is één van de belangrijkste redenen waardoor je geremd bent eigenlijk.

Dat heb ik gemerkt zowel in de Volkshuisvesting als in de Ruimtelijke Ordeningsfeer met twee heel duidelijke voorbeelden. In de jaren hiervoor heb ik heel wat acties ondersteund in oude wijken voor behoud van woningen. Een duidelijk voorbeeld daarvan was een wijk in Leeuwarden. Op het moment dat ik als minister aantrad hield D'66 in de Leeuwarder gemeenteraad een interpellatie om woningen in die wijk te behouden. Toen kreeg ik brieven van de mensen uit Leeuwarden of ik maar eventjes wilde zorgen dat die woningen van de slooplijst werden gehaald. Dat is niet gebeurd en dat gaf een enorme teleurstelling. De minister bouwt niet en beslist daar niet over, dat doet de gemeente. Bevoegdheden op dat gebied waren uiterst gering, eigenlijk afwezig.

Het voorbeeld in de Ruimtelijke Ordening gaat over een bouwlokatie, het Markiezaatsmeer bij Bergen op Zoom. Onze D'66-mensen in de gemeenteraad waren daar tegen. Ja, maar het was wel zo dat de gemeenteraad van Bergen op Zoom een bestemmingsplan had goedgekeurd waarin dit was opgenomen en provinciale staten een streekplan idem dito. Er was een rechtsgeldig bestemmingsplan. Dus was voor mij de vraag: moet ik door de lokale democratie heen hollen en moet ik ook subsidietoezeggingen van voorgangers negeren? Dat was een heel linke zaak, ik heb dat uiteindelijk niet gedaan. Aan de andere kant heb ik op een gegeven moment een besluit genomen, waardoor één van de oude wijken in Heerlen (Versiliënbosch) niet gesloopt hoefde te worden, en ik heb daar een toezegging gedaan, waardoor het in ieder geval mogelijk was om tot renovatie over te gaan. Een van de vragen die gesteld werd, toen ik daar kwam op werkbezoek in het kader van de verkiezingen, was: 'Kunnen we daar op blijven rekenen of zal een opvolger die toezegging weer ongedaan maken?' Ik zei: 'Daar steek ik mijn hand voor in het vuur, een opvolger zal die niet ongedaan maken.' Maar ja, mijn opvolger heeft wel de bevoegdheid op het moment dat men daar de rekening komt presenteren om te zeggen: nee, dat doe ik niet. Ik heb ook toegezegd in een andere functie te bewaken dat de wijk dat geld krijgt. Maar daarmee is dus meteen aangegeven dat iedere minister die begint, al vastzit aan een verleden van voorgaande kabinetten.

Welke relativering geeft dat?

In de eerste plaats ben ik me meer nog bewust geraakt dan ooit, dat ook op dit moment natuurlijk bepaalde dingen al gedecentraliseerd zijn, zodat je moet accepteren dat ook door de gemeenten een bouwbeleid wordt gevoerd dat je niet juist vindt.

Verder zit er natuurlijk een enorme beperking in het feit dat je met de minister van Financiën verschillen van inzicht hebt. Daarbij gaat het om de omvang van de bedragen die je ter beschikking krijgt en de problematiek van woonlasten als gevolg van andere maatregelen van het kabinet (lonen, gasprijzen). De financiële beperkingen zijn heel duidelijk nu we bezig zijn met een overschakeling van een economie van groei naar op zijn minst een stabilisatie. En dat heeft natuurlijk enorme consequenties in de overheidssector, met name omdat ook de sociale zekerheid een groeiend beslag op de collectieve middelen legt. Dan blijft er dus voor andere departementen steeds minder over en dan krijg je een gigantisch gevecht, dat niet aan partijgrenzen gebonden is, om een bepaald percentage uit de totale rijksuitgaven te krijgen.

Veel sterker dan ik me gerealiseerd had, bestaat er een relativiteit van het eigen verkiezingsprogramma. Ik heb het vrij strikt als leidraad gebruikt en daar waar twijfels bestonden heb ik toch nog meningen geprobeerd te krijgen van mensen uit de partij, vanuit de landelijke werkgroep huisvesting. Toch ben je gedwongen soms ermee in strijd te handelen als gevolg van het beleid van je voorgangers. En in dat geval kreeg ik ook zeer teleurgestelde brieven van de bewoners daar die zeiden: Nu is hij minister en wij denken, nu gaat het gebeuren en het gebeurt niet. Dat gaf een zeer grote teleurstelling, ook voor mezelf.

Waarom moeten we de uitgaven voor de volkshuisvesting eigenlijk zo voorzichtig behandelen? Daar gaan inmiddels reusachtige bedragen in om en bezuinigingen vielen tot op heden mee.

Waar we op het ogenblik voor staan is een verkrotting van alle binnensteden en de 'binnendorpen'. Het gaat niet alleen om de grote steden, ook al is het daar wat aantallen betreft zeer sterk geconcentreerd. Dat is voor mij een reden om te zeggen: de uitgaven voor huisvesting van het rijk mogen niet zakken, moeten zelfs stijgen, als ik denk aan de subsidie-uitgaven. En dan neem ik toch als gegeven aan, dat de subsidie per nieuwe woning en per te renoveren woning, moet afnemen.

Dan ben ik nog zeer gematigd. Extra bedragen zijn nodig, maar tegelijkertijd bescheidenheid in plannen. Zeer sobere nieuwbouw, zeer sobere vernieuwbouw en verder concentreren op onderhoud. Dat is de D'66-lijn. Het gaat er aan de ene kant om dat je ziet wat er gebeurt in de huisvestingssfeer. Aan de andere kant moet je rekening houden met het algemeen verschijnsel van koopkrachtdaling van de hele bevolking. Als je die twee dingen bij elkaar legt, dan kom je tot een bijna onoplosbaar probleem: op de huidige weg doorgaan kan niet. Daar sta je dan voor in zo'n periode, ook als interim-minister. Voor de begroting volkshuisvesting is voor 1983 1,7 miljard extra uitgetrokken, in een tijd dat alle begrotingen terugliepen. Dat heb ik georganiseerd als ik dat zo mag zeggen, en dat was niet eenvoudig. En ondanks dat ging het gesubsidieerde nieuwbouwprogramma nog naar beneden met 10.000 woningen. Voorrang is gegeven

aan stadsvernieuwing, verbetering en instandhouding van het bestaande woningbestand.

Schertsvertoning en rolwisseling

Je schetst een heel groot probleem dat er aan komt. Het Kamerdebat jaarlijks is naar mijn idee een schertsvertoning over een paar duizend woningen meer of minder. Die overgang heb jij meegemaakt. Je hebt eerst aan die schertsvertoning mee moeten doen. Toen zat je aan de andere kant. Moest je toen niet wat glimlachen?

O, jawel, en ik heb steeds meer de indruk gekregen dat de Kamerdebatten gingen over minder essentiële zaken op huisvestingsgebied. Want het aantal woningen dat de regering wil bouwen werd toch eigenlijk wel het enig politiek relevante feit. Ook nog over de jaarlijkse huurverhoging, of die 1 of 2% lager moest zijn of hoger. Onvoldoende inzicht bestond in het feit dat dit ridicuul is, omdat de woonlasten daardoor maar in zeer beperkte mate worden bepaald. Toen ik voor het eerst met dat probleem van het onderhoud in de Kamer kwam, werd dat echt geridiculiseerd. Uiteindelijk werd er met bijna algemene stemmen een motie van D'66 aangenomen, omdat men merkte dat er misschien toch wel iets inzat. Maar toen de consequentie daarvan gevraagd werd en ik als interim-minister iets wilde gaan starten, toen schrokken ze eigenlijk zelf in de Kamer. Ze zeiden: geen gezeur, houd je nu maar aan de plannen van voorgangers, zolang je niet zelf een paar miljard voor onderhoud meeneemt. Alsof ik in een moeilijke situatie de bouwplannen van vorige kabinetten nog eens een keer kwam verzwaren door er een eigen ideetje bovenop te gooien. Dat was natuurlijk nooit de bedoeling.

Ik ben gaan kijken hoe het kwam dat die nieuwbouwplannen en die renovatieplannen zo gigantisch groot werden. Dat kwam omdat er niet meer voldoende onderhouden werd, en dan verkrot de zaak.

Ik zei in de Kamer: Ik kom niet met een eigen privé plannetje bovenop wat anderen voor mij al eens een keer bedacht hebben. Nee, het is kiezen voor onderhoud met minder nieuwbouw. Maar dat is een jammerlijk ontbrekend inzicht over samenhang dat je daar krijgt in zulke debatten, dat is wel een zorgelijke situatie!

Jouw entree in de Kamer was ongelukkig. Had dat er nou mee te maken dat die groep kamerleden belust is op elkaars positie? Het zijn ook altijd dezelfde hoofdrolspelers in de Kamer: Van Dam (PvdA), Brokx (CDA), De Beer (VVD) enz.

Dat optreden in de Kamer was ongelukkig omdat ik daar een fout maakte t.a.v. presentatie. Het ging niet om beleid als zodanig maar ik had een kennismakingspersconferentie aangekondigd om aan te geven wat ik in die korte tijd dacht te gaan doen, welke onderwerpen ik zou laten uitzoeken en hoe ik de zaak wilde gaan aanpakken. Een aantal kamerleden

heeft toen gedacht dat ik in mijn eentje maar eventjes een beleid zou gaan voeren, buiten de Kamer om. Dan merk je gewoon dat je de ervaring mist van een minister. Ik heb de fout gemaakt dat toen iemand vroeg van: kunt u ons daarover inlichten, toen had ik moeten zeggen: ja, als u dat wilt. Ik heb toen gezegd: ik vind dat helemaal niet nodig. Maar de Kamer heeft het recht om te zeggen: ik vind het wèl nodig. Dat was even een rolwisseling waar ik niet op ingesteld was. Die gevraagde informatie had direct toegezegd moeten worden.

Het probleem is, je zit in een interim-kabinet, je zit in een minderheidspositie in de Kamer. Dat is punt één. Dus je kunt met je allerbeste argumenten je regeringsfractie mobiliseren, maar dan heb je nog geen meerderheid. Bovendien was het vlak voor de verkiezingen, waarbij de politieke tegenstanders en eigenlijk alle fracties zich niet kunnen veroorloven, dat een invaller in zo'n korte tijd nog iets doet wat de moeite waard is. En trouwens, het is ook veel beter om te trachten de minister meteen de grond in te boren. Dus die brief is geschreven. Toen is het onderwerp van Kamerdebat geweest.

Uiteindelijk is er van de negen speciale 'aktiepunten' één in de Kamer verworpen, ik wilde afzien van huurharmonisatie ineens. Gewoon door eigen inzicht en ervaring in de oude wijken zeg ik: dat is een slecht voorplan. En dat ene punt is door een Kamermeerderheid van de drie grote partijen, waar we dus steun hadden van PPR, CPN en PSP, onderuit gehaald. Een ander punt waarmee ik op het ogenblik nog steeds tegenover de Kamermeerderheid sta – dus nu ook weer als kamerlid – is de gedoogplicht. Het gaat hier om een principiële D'66-houding. In het geding is de vraag of mensen in oude wijken de vrijheid hebben om nee te zeggen tegen een plan dat hun wordt opgedrongen, en de mogelijkheid hebben om zelf een plan te ontwikkelen. Het is een wet van Schaefer, waarin men, ook bij bezwaar, een aanschrijving kon krijgen dat er verbeterd wordt, hetgeen men moet gedogen. D'66 heeft tegen die wet gestemd. Ik was de koploper in de Kamer van het verzet tegen die wet. Ik zei: ja, daar zal ik als minister die wet gaan uitvoeren. Daar maak ik een halszaak van. Dat doe ik gewoon niet, want de vraag is principieel: voor wie bouw je, voor wie vernieuw je de steden? Doe je dat voor de bewoners zelf of doe je het voor de overheid en de bouwers? Is de mens er voor het bouwwerk of omgekeerd? Tegenstanders roepen: dat is de doodssteek voor de stadvernieuwing. Een vreemd soort stadsvernieuwing, als het de mensen met de knoet opgelegd moet worden!

Er is in de begroting '83 een volwaardig beleid voor 1983 op tafel gelegd. Het is de verantwoording van de opvolgers of ze dit waar willen maken of niet. Een volwaardig D'66-beleid voor één jaar. Enkele voorstellen hebben misschien nog effect voor later, omdat die ten dele ook niet meer teruggedraaid kunnen worden. Die lijn in de richting van onderhoud is op het ogenblik veld aan het winnen.

We hebben het over de rolwisseling gehad. Je komt op een departement ineens aan, en dan zit je daar, dan ben je de baas van een groot departement. Ik herinner me dat je eens gezegd hebt in een vergadering van de Tweede-Kamerfractie: 'Ik zit hier nu 3 weken en er is al een wereld van verschil tussen ons geroeid'.

Je zit daar zeer sterk geïsoleerd, waardoor in een zeer snel tempo eigenlijk contact met de fractie verdwenen is. Dat komt omdat je constant bezig bent. Het is buitengewoon inspannend, zeer intensief van 's ochtends tot 's avonds. Je moet per dag over tientallen onderwerpen besluiten nemen en dat doe je op vele manieren, b.v. in gesprekken. Die nemen het grootste gedeelte van de dag in beslag, dat is m.n. vóóroverleg met de ambtenaren. Afgewisseld door gesprekken met allerlei lieden die op een departement problemen komen bespreken, vertegenwoordigers van steden met specifieke problemen, belangenorganisaties, die met problemen komen aandragen, over gehandicaptenwoningen, noem maar op.

Maar daarnaast komt om zo'n uur of vijf de poststroom los. Het hele departement legt het huiswerk van die dag bij jou op tafel met meters hoge postboeken. Daar zitten voor een deel concept-brieven van gewone aard in en informatie met bepaalde problemen in het land. Dan wordt er gevraagd, kan die regeling anders toegepast worden voor dit project, want... enz. Dat soort discussies. Dat zijn tientallen van die dingen, ik denk per dag meer dan honderd, tweehonderd misschien. Bij ieder briefje, bij ieder stuk, notaatje of wat dan ook, moet je ja of nee zeggen. Er werken op het ministerie 7000 ambtenaren! Dat raast maar door, en als je nee zegt tegen iets, dan moet je meteen zeggen wat er wèl moet gebeuren. Het is zo intensief, daar ben je ook meestal de avonduren mee bezig. Je hebt geen moment rust, tot in het weekend toe. Zeker zaterdag zat je met je loodgieterstassen vol met paperassen. Nota's, stukken voor de stafvergaderingen die je maandag meestal had.

Was het een voordeel dat je al die jaren volkshuisvesting in de Kamer had gedaan?

Dat denk ik wel. Men was er ook nogal verbaasd over. Maar ze zeiden ook: we zijn verbaasd over uw inzet, u gaat constant door. Ze hebben mij de bijnaam 'de fluwelen drillboor' gegeven. Al gauw ging het gerucht: 'De minister leest alles.' Hij zet niet zomaar een paraaf of een handtekening. Overigens vond ik dat er erg veel correspondentie was over klachten en dat er veel rekening mee werd gehouden. Dat veel brieven schrijvers niet voor niks geschreven hebben, heb ik met plezier vastgesteld.

Contacten met je partij?

Het werk op het ministerie is zo onvoorstelbaar intensief. Honderden stukken per week en dan ben je bekaf. Om dan nog contacten te hebben met de fracties of met andere delen van de achterban, nou, dat is dan wel moeilijk. Het algemene beeld van wat de fractie dacht en voelde raakte ik

volstrekt kwijt en je raakt je oriëntering buiten het gebied wat je doet kwijt. Dus dat er kortsluiting met de fractie gaat ontstaan als je je er niet tegen wapent, kan ik me levensgroot voorstellen. Ik heb me er wèl tegen gewapend want ik wist dat dat de klacht was tegen het vorige kabinet waaraan we deelnamen. Maar het was hoogst ongebruikelijk. Ik heb met de Tweede-Kamerfractie en sommige gemeenteraadsfracties van D'66 contacten gehad om hen te informeren, soms te overleggen, of om te zeggen dat aan bepaalde zaken niets meer te doen was. Maar dat kostte zeer veel moeite, het viel buiten de routine, die je bezig was daar te krijgen. De wil moet enorm groot zijn om daardoor heen te breken. Je zit daar in een burcht, 7000 mensen schermen je af. Als 6999 het niet doen, dan doet je secretaresse het en dat moet ze ook. Dat was een hartstikke goeie daar.

Gaat er niet te veel papier langs een minister?

Zeker. Dat was één van de eerste dingen die mij zijn bijgebleven. Ik dacht: dit is waanzin. Wat dat betreft zou de reorganisatie van de rijksdienst zeer urgent zijn binnen de ministeries en tussen de ministeries. Er is n.l. maar een beperkt deel dat binnen één departement wordt geregeld. Mijn opvatting was echter dat je als interim-minister geen tijd had om de herziening van procedures aan te pakken. Voor mij was alles gegeven zoals het was. Maar alle aanstellingen en ontslagen van ambtenaren, dat is waanzinnig, ja, het staat ergens in een wet. Die gaan ook vanaf een bepaalde rang geloof ik via de Koningin. Bijna alle dingen die ik zat te tekenen van aanstellingen en ontslag, dat ging ook via de Koningin. De koning ontslaat en neemt aan. Dat wordt in zo'n letterlijke vorm gedaan. Dus ik dacht, daar zou wat aan te veranderen zijn, dit is zonde van mijn tijd. Die tijd zou ik liever gebruiken om eens na te denken, echt behoorlijk nadenken, daar kom je eigenlijk niet toe. Het is in feite zo geweest, dat ik voornamelijk dingen uitgevoerd heb die ik vooraf heb bedacht. In de dagen vóór het ministerschap heb ik bedacht wat ik ging doen.

Nieuw beleid

Is het ministerschap 'als vakman' en als lid van de ministerraad te combineren?

Je hebt als minister een paar cirkels waarin je functioneert. Het departement is natuurlijk de eerste, daarnaast heb je van tijd tot tijd de Kamer. Kamerdebatten heb ik wel gehad, maar natuurlijk in beperkte mate, omdat het voor een groot deel recesperiode was, met daarna verkiezingen. Dan heb je het kabinet als de derde cirkel, naast nog de representatieve externe cirkel ten opzichte van de burger, dat is de vierde. Dan denk je aan linten knippen en al dat soort dingen, de vijf miljoenste woning en zo. De ministerraad is iets heel aparts, apart in meerdere betekenissen. Daar moet je inderdaad, wat je zelf hebt bedacht en wat je in discussie met het

departement als beleid hebt voorgenomen, gaan realiseren. En dat is bijzonder moeilijk. Van tijd tot tijd komt de minister van Financiën weer eens met wat bezuinigingsaanslagen. Dat hebben we tenminste verschillende keren gehad. In het kader van de begroting dien je claims in en dan krijg je te horen: de ministers hebben tezamen een claim van dat bedrag ingediend. Ik zeg maar wat, ik geloof dat het drie miljard was toen het ging over de begroting voor 1983 en drie miljoen stelde hij ter beschikking. Dat mocht voor nieuw beleid! Ha ha ha ha! Maar toen had ik wel gezorgd dat dat exclusief de VRO claim was. Dat vanwege het feit dat we voor een groot deel gingen rebudgetteren, d.w.z. financiering van woningbouw via de rijksoverheid in plaats van via de kapitaalmarkt. Dat wilde Financiën zelf ook. Ik zei, dat is best, maar dan houden we dat wel eventjes buiten de begrotingsruimte die er is.

Je hebt als minister toch verantwoordelijkheid voor het totale beleid?

Jazeker, die heb ik dan ook genomen. Je zit daar in een dubbelrol. En ik heb gemerkt dat dat op een heel verschillende wijze wordt opgevat. Je ziet twee tot drie gedragspatronen in de praktijk. De ene was van ministers die nauwelijks aan discussies deelnamen als die niet het eigen departement betroffen. Een andere is de ministers die bij alles meepraten. Dan heb je natuurlijk ook nog een tussenvorm. Het is zo dat er ook vaste verhoudingen zijn in de ministerraad en ook antagonismes. De tegenstelling Economische Zaken en Sociale Zaken is natuurlijk bekend genoeg. Financiën staat vaak tegenover de rest, maar Financiën en Economische Zaken zijn soms ook bondgenoten.

Er bleek bij de begrotingsbehandeling echter ook een groep te zijn van twee ministers, die van Sociale Zaken en Binnenlandse Zaken tegen de rest. Oorspronkelijk was het zo dat alle ministers trachtten Rood en De Graaf (en Til Gardeniers een beetje) in de hoek te duwen. Want naarmate die minder geld ter beschikking kregen voor de ambtenarensalarissen, trendvolgers en sociale uitkeringen, kon er méér uit de rijksbegroting. Ik heb geprobeerd die rolverdeling voor mezelf te doorbreken, want ik had me voorgenomen de andere terreinen die ik als kamerlid jarenlang had gedaan (sociale zaken, ambtenaren) niet zomaar te vergeten. Mijn streven was erop gericht speciale bezuinigingen op ambtenarensalarissen en uitkeringen zoveel mogelijk te beperken om het koppelingsmechanisme in stand te houden. Daar zit een risico in, want er kan iemand gaan roepen: als jij vindt dat er minder op de uitkeringen bezuinigd moet worden, bezuinig dan maar op je eigen begroting. En ik heb op een gegeven ogenblik, toen het ging over het totaalpakket, op het punt gestaan het af te wijzen omdat er voor de begroting 1983 elementen in het sociaal beleid zaten die mij onoverkomelijk voorkwamen. Dat is heel ongebruikelijk.

Is er in de ministerraad nou wel eens een fundamentele discussie?

Zelden. Het ging direct over afzonderlijke maatregelen die op de agenda

staan. Er was vaak haast, al heb ik begrepen, dat het aanzienlijk beter was in dit kabinet dan in het vorige. We beperkten ons toch tot enkele facetten van de voorstellen, zonder de achtergrond of samenhang in de discussie te betrekken. Ik denk dat er twee of drie discussies waren die ook ergens een fundament raakten. Over de filosofie t.a.v. de collectieve sector hebben we het b.v. wel gehad. Men zit op de concrete voor- en nadelen op zo'n moment te kijken. Met getallen erbij. Over de omvang van de collectieve sector, over overheidsingrijpen. Over het wel of niet in de pas lopen van ambtenarensalarissen en uitkeringen ten opzichte van de particuliere inkomens is als zodanig wel gediskussieerd. Een aantal belangrijke zaken is vrij snel beslist. Dat is geen verwijt aan het kabinet, maar dat komt omdat daar wel degelijk overeenstemming over was. Maar dan ging het vaak over de toepassing waar verschillen lagen. De ideeën van Schouten m.b.t. het sociaal-economische beleid, daar is toch echt redelijk boeiend over gediskussieerd. Dat is op initiatief van Jan Terlouw gebeurd. Maar als regel lenen kabinetsvergaderingen zich niet voor fundamentele discussies. Van Dam heeft gezegd, dat over woningbouw nooit fundamenteel in het kabinet gediskussieerd is. Ik kan zeggen, ook in het interim-kabinet niet.

Moet D'66 alleen meedoen aan een coalitie als het nodig is voor de meerderheid?

Ik denk dat dat strijdig is met de instelling van de meeste D'66-ers. Ik zou zeggen: D'66 behoort aan een coalitie deel te nemen als de eigen omvang voldoende is, d.w.z. dat we minimaal toch wel 10 zetels in de Kamer moeten hebben.

Tien zetels

Denk je dat er nog plaats is voor D'66 zo rond die tien zetels?

Ja, nou... wat zetels betreft zelfs nog wel meer. Ik denk dat we zo'n negen à tien procent wel permanent kunnen hebben. Dat aantal van zeventien, vind ik, zou best de orde van grootte kunnen geven, ook op langere termijn.

Ben je niet wat optimistisch?

De gedachte van een vierstromenland is helemaal niet zo gek. Een echte conservatieve partij, zoals in Engeland de Conservatives, die hebben we in de VVD. De programma's lijken als twee druppels water op elkaar. Een christen-democratische partij van een grote omvang hou je de eerste jaren, ook al kalft die wat af. Als je aan de andere kant twee progressieve partijen hebt, de een die echt de nadruk op het individu legt, de andere meer op de collectiviteit, dan is het helemaal niet zo gek dat je daar in Nederland een viertal blijvende stromingen om groepeerd.

Wat zullen de issues zijn voor de komende jaren? Echte problemen waar we nu al zicht op hebben, voor Nederland, en waar D'66 een rol kan spelen? Er ontwikkelt zich een revolutionaire voedingsbodem in de oude wijken. Daarbij heb je meteen, je mag het niet los zien, het gezagsprobleem. 't Is curieus, het thema, bij de oprichting van D'66 van grote betekenis, begint nu opnieuw een belangrijk politiek discussiepunt te worden. De ludieke sfeer gaat er af, het wordt veel grimmiger. Het kraakwezen is daar natuurlijk een voorbeeld van, de burgerlijke ongehoorzaamheid. Het kraakwezen wordt nu gevolgd door huurweigeringsakties op grote schaal en de weigering om gas- en elektriciteitsrekeningen te betalen. De democratie komt nu weer opnieuw in problemen. Hier en daar doet men wel pogingen om een stuk democratie in te bouwen, bij verschillende organisaties, het functioneert helemaal niet. En dat geeft gigantische frustraties. Dan kom je ook bij oude wijken waar echt de revolutie voor de deur staat. Het minderhedenprobleem zal zeker gaan toenemen. De Schilderswijk in Den Haag is daar een duidelijk voorbeeld van. Toen wij daar op bezoek kwamen voor hele andere onderwerpen, was dat het belangrijkste punt waarop ze je aanspraken. Je moet aangeven, dat bij alle oplossingen bescheidenheid nodig is. En verder, we zullen aan moeten geven dat er meer is in het leven dan geld. Dus je zult op een aantal niet-materiële zaken de nadruk moeten gaan leggen. Dan kom je bij de persoonlijke ontwikkeling, bij onderwijs, ook recreatie-beleid. Mensen op andere wijze dan via de geldconsumptie perspectief bieden. En dan kom je overigens wel weer bij onze democratie terecht. Want ik vind democratiseren de beste methode voor mensen om een stuk van hun eigen lot te beïnvloeden. Dat is zeer essentieel. Je moet een draai vinden in de democratie om daar weer uit te komen.

Jij bent tevreden.

Ik ben echt tevreden. De persoonlijke verhoudingen in het kabinet waren ook uitstekend. De werkomstandigheden waren na een korte aanloopperiode ook met de ambtenaren goed. Met de meesten heb ik goede vriendschappen gesloten. Het is voor mij buitengewoon plezierig geweest, ik beschouw dit als een van de beste periodes van mijn leven. Ik kwam iedere dag weer vrolijk fluitend binnen. Uiteindelijk was die waardering ook in de Kamer aanwezig. In de laatste week voor de kabinetswisseling waren er twee kleine debatjes in de Kamer. De PPR zei: 'Deze minister was het enige lichtpuntje uit het kabinet voor ons.' Als dan verder ook de PSP zegt, nou, we hadden al wegens de grote betrokkenheid bij de bewoners waardering voor de minister toen hij aantrad maar hij heeft het nog waar gemaakt ook in onze ogen. Van de kant van die groepen die zó kritisch staan ten aanzien van de regering, is zo'n compliment natuurlijk van grote betekenis, dat doet mij erg veel genoegen.

Voorts heeft het CDA 'deze minister' voor z'n inzet geprezen. Nou ja, dan is dat toch op zichzelf, eh..., wel leuk.

MAX ROOD

(geb. Enschede, 1927)

Studeerde rechten te Leiden en was van 1951 tot 1979 advocaat te Amsterdam. Hij maakte naam door als advocaat o.m. op te treden voor de vakbeweging bij enkele grote stakingsakties. Rood promoveerde in 1978 op het stakingsrecht.

Naast advocaat was Rood tevens rechter-plaatsvervanger te Amsterdam en lid van het ambtenarengerecht te Haarlem, bestuurslid van verschillende maatschappelijke organisaties (voogdij, kindbescherming) en jarenlang voorzitter van het Humanistisch Verbond.

In 1978 werd hij hoogleraar sociaal recht in Leiden.

Zijn vele nevenfuncties waaronder Algemeen Deken (voorzitter) van de Nederlandse Orde van Advocaten en lid van de Staatscommissie Herziening Rechterlijke Organisatie, verhinderden niet dat Max Rood actief was in D'66. Lid vanaf de oprichting, ook soms als congresvoorzitter optredend, leek een politieke loopbaan zich echter te beperken tot het 'schaduwministerschap' (CRM) in het zg. Schaduwkabinet-Den Uyl (PvdA/D'66/PPR, 1972).

Toen het CDA/D'66 interim-kabinet werd gevormd (juni 1982) vervulde Max Rood zijn hoogleraarschap met een kortstondig ministerschap op Binnenlandse Zaken. De stakingspecialist vervulde met verve zijn rol als Nederlands grootste werkgever. Zijn positie was niet benijdenswaardig: aan de vooravond van verkiezingen ingrepen in de ambtenarensalarissen aanvaardbaar maken.

Inmiddels heeft hij zijn leerstoel in Leiden weer bezet.

Foto afgedekt
vanwege copyright

*Max Rood houdt de deur open voor verder overleg met de ambtenaren.
(Foto NRC Handelsblad, Vincent Mentzel)*

Niet met zeloten

Hoe was het om vanuit de universiteit ineens in een interim-kabinet plaats te nemen om een paar vervelende klussen op te knappen? Waarom doe je dat eigenlijk?

Waarom je het doet is een combinatie van factoren. In de eerste plaats vind ik, dat je niet altijd nee kan zeggen op dingen, die je door de partij worden gevraagd en dat is nogal eens gebeurd in de loop der jaren. In de tweede plaats is het natuurlijk een uitdaging, kijken of je het zou kunnen. En ten derde, die korte tijd sprak mij wel aan, want ik denk niet dat ik mijn beroep van hoogleraar zou willen verruilen voor dat van minister, ook nu ik het vijf maanden heb gezien.

Hoewel... hoewel ik er toch ambivalent over ben, want er zitten hele boeiende en aantrekkelijke kanten aan het ministerschap. Maar de fysieke belasting is enorm, het ontregelen van je particuliere leven, je hebt nooit meer tijd om iets anders te doen, geen avond vrij.

Dichtgespijkerd

Hoe ziet zo'n dag eruit? Het is moeilijk als buitenstaander daarvan een beeld te krijgen.

Een dag is dichtgemetseld met besprekingen. Soms met enkelingen, dikwijls groepen. Burgemeesters, commissarissen, provinciale organen, minister van Financiën, samen met andere ministers. Over de vreemdste dingen en dan moet je toch de stukken gelezen en doorgesproken hebben met je ambtenaren. Het Grote Steden Overleg over drugsbeleid of huisvestingsbeleid of politie. Het overleg van de rijksoverheid met provinciale, gemeentelijke en waterschapsbesturen over één lijn in het ambtenarenpersoneelsbeleid. Het was een openbaring voor mij, dat er zoveel circuits waren. Dat had ik mij niet gerealiseerd en daar heb ik werkelijk veel van geleerd. Ik praat dan nog niet eens over al het interne voorbereidende overleg, of ontwikkelingen in de ministerraad. Dan zijn er veel personele kwesties. Benoemingen en bevorderingen op het departement, nog los van het hele aparte gebeuren van de burgemeestersbenoemingen. Het ontvangen van kandidaten voor een paar plaatsen, daar ben je zo een halve dag mee kwijt. Je woordvoerder, die zag ik elke dag (was het streven) en je kabinetschef.

Daar bestaat je dag uit. Je máákt niks, heb ik bij mijn afscheid gezegd. Een hoogleraar máákt iets: een artikel, een boek of zoiets. Als minister

schrijf je iets alleen als het heel nauw luistert, dingen die je in de Kamer zegt of sommige brieven. Als die dag dan nog niet volgespijkerd zit met het zien van mensen, dan liggen er vanaf het moment van binnenkomst stukken. Iedereen wil getekende stukken terugzien, dus gaat er ook veel mee naar huis. Het gevoel, dat je toch vaak had, dat je bezig was besluiten te nemen over dingen die je niet ècht goed wist, omdat je elke tijd mist. Ik ben een kleine dertig jaar van mijn leven bestuurder geweest van alle mogelijke organisaties, zoals de Nederlandse Orde van Advocaten, Humanistisch Verbond, heb in kinderbeschermingsinstellingen gezeten. Altijd moest ik als bestuurder hele series beslissingen nemen, waarvoor ik vaak wat aangereikt kreeg uit de organisaties zelf. Kijk, het overheidspersoneelsbeleid ken ik vanuit mijn vak redelijk goed. Maar als ik voor bezuinigingen op bv. de politie dingen aangereikt krijg, dan begin ik (omdat ik die materie minder kende) daar op af te gaan. Nog veel sterker speelt dat voor zaken die in de ministerraad aan de orde komen, die anderen opbrengen. Je ambtelijke informatie gaat namelijk niet veel verder, 'het kost ons departement niets, geen bezwaren'.

Heeft een regering niet teveel en te overdreven ambities? Wat kan een minister eigenlijk tot stand brengen?

Die mogelijkheden zijn er toch wel, maar ze zijn beperkt. Waar de beperking in zit is niet zozeer zijn eigen ambtenarenapparaat, dat toch wel zijn plannen zal uitvoeren. Men zal hoogstens zeggen van 'U moet weten dat dit al eens eerder bedacht is, en daar hebben we zus of zo resultaten van gezien. Heeft u daaraan gedacht? We zullen de nadelen nog eens in een nota samenvatten' etc. Als je dat allemaal zou passeren, dan zullen je eigen ambtenaren het probleem niet zijn, is mijn korte ervaring. Het probleem om iets te effectueren is wel dat je nogal wat 'circuits' moet passeren voordat je iets bereikt. Neem het overheidspersoneelsbeleid. Daar is de Adviescommissie Overheidspersoneelsbeleid, de zgn. AOP, dan krijg je de onderraad van de ministerraad, de Raad voor de Rijkdienst, dan de ministerraad zelf. Het is bijna ondenkbaar iets van enigerlei belangrijke veranderingen tot stand te brengen zonder in één of meer van dat soort organen concessies te moeten doen. Met andere woorden: wat eruit komt, is meestal niet dat wat je had voorgesteld. Dat is in het binnenlands bestuur niet anders. Neem de Nota Inspraak Benoemingen Burgemeesters, dat is een persoonlijk initiatief van de minister. Daar hebben we bepaalde circuits terzijde gelaten. De burgemeesters vonden uiteraard dat het helemaal niet kon. Naar aanleiding van je vraag 'kon je iets zelf' is het politiebeleid iets om te noemen. Of je de lijn wilt gaan van 'niet méér, maar beter', of omgekeerd, het moet méér (en misschien beter); of dat je het in de materieelvoorziening zoekt, dat zijn keuzes.

Legde de aard van het interim-kabinet misschien extra beperkingen op? Het kabinet trad aan met twee hoofdtaken: begroting 1983 voorbereiden

en verkiezingen uitschrijven. Dat kan je minimalistisch en maximalistisch invullen. De politiek brengt mee dat als je het met iets eens bent, je het laatste kiest en als je het niet wilt, het eerste. In de regeringsverklaring heeft de minister-president Van Agt gezegd: 'We zijn een volwaardig kabinet en we zullen doen wat we moeten doen.' Maar als het hem uitkwam, als hij vond dat iets niet moest, ja, dan herinnerde hij zich dat we een interim-kabinet waren. Het stichten van een nieuwe provincie bijvoorbeeld, dat kon niet door zo'n kabinet. Ik vond zelf wel, dat mij grote terughoudendheid paste met het maken van plannen, waarvan ik zeker wist dat ik zelfs niet een begin van uitvoering mee zou maken. Iemand die voor vier jaar aantreedt, zelfs al valt hij snel, heeft een andere positie.

Heeft D'66 een te optimistische visie gehad op die deelname?

Ik ken niet het verwachtingspatroon van de Tweede-Kamerfractie toen besloten werd in een coalitie met het CDA door te gaan. Maar ik vind wel, dat de kans véél te doen niet overschat mocht worden. Aan het begin ben je gebonden aan beslissingen zelfs van eerdere kabinetten (denk aan de gasboringen op Ameland, waar Jan Terlouw mee zat). Aan het einde van de rit, weet je dat het nog zo kort is dat je niet teveel meer kan doen. Toch brengt het dingen mee, die nuttig zijn. De Nota Inspraak Benoemingen ontlokte de Kamer moties. Die waren op zichzelf volstrekt overbodig, maar omdat een Kameruitspraak verder reikt dan een interim-minister, die wat staat te beweren en weer weggaat, heb ik die allervriendelijkst bejegend. Ik geloof wel, dat er een lichte overschatting is geweest dat je in deze korte tijd veel kon doen. Daar komt natuurlijk bij dat we niet konden voorzien dat de VVD de truc zou uithalen om te verlangen dat de verkiezingen vóór de begroting zouden plaatsvinden. Dat maakt je positie anders dan als de verkiezingen in november waren geweest. Dat kon de Tweede-Kamerfractie niet weten.

Hoe waren de verhoudingen in het interim-kabinet? Politiek gesproken wist het CDA dat de VVD eraan zat te komen, en dat D'66 gold als overbrugging van de zomer.

Tot het laatste toe is mijn indruk dat het CDA graag had gewild dat we meegedaan zouden hebben. Zeker als grotere partij, desnoods als kleinere. Niet om onze mooie ogen, om politieke redenen. De politiek geprofileerden hebben dat ook zo uitgesproken. Ik heb de samenwerking met de PvdA niet meegemaakt. Mijn indruk is dat het proces in het PvdA/CDA/D'66 kabinet van buitenaf niet aan te voelen is. De partij en de fractie konden dat van buiten onmogelijk begrijpen. Er ontstaan natuurlijk grote persoonlijke problemen als je maandenlang alleen maar rotzooi maakt. En dat soort situaties herken ik wel uit sommige besturen. Je hebt in besturen mensen die in beginsel bereid zijn te luisteren, die wel een standpunt verdedigen, hard verdedigen, maar zich bij de meerderheid neerleggen. Je hebt ook, wat ik noem, 'zeloten'.¹ Mensen die gelijk

hebben. Die zijn best bereid dat nog eens uit te leggen en nog eens, maar ze hebben gewoon gelijk. Ik geloof dat de meeste D'66-ers van nature geen zeloten zijn. Uit gesprekken met CDA-ministers uit het tweede kabinet-Van Agt begreep ik – en er waren van het CDA echt die graag met de PvdA hadden gewerkt – dat het niet meer ging. Je bent toch ook een mens en de moedeloosheid en giftigheid kan een punt bereiken dat je... In dit kabinet waren de verhoudingen door de bank genomen goed. De één is een meer 'sociable person' dan de ander.

De meerderheidsstrategie (alleen deelnemen aan de regering in een progressieve meerderheid) leeft niet meer zo sterk binnen D'66. Ook het schaduwkabinet is ver weg geraakt (waar je zelf nog in zat als minister van CRM). Zijn er andere visies op coalities gekomen?

Het spreekt mij als persoon meer aan mée te doen. We hebben ooit gedacht ons stelsel te kunnen veranderen. Dat kunnen we voorlopig vergeten en dat brengt met zich mee, dat we coalities moeten accepteren, en dus moet je concessies doen. Zeloten willen in een coalitie zitten, maar geen concessies doen. Daar zou ik niet graag mee in een kabinet zitten. Socialisten, liberalen, het doet er dan niet toe, je kan zo niet uit de voeten. Veel PvdA-ers hebben een gelijkhebbende houding, maar lang niet alle, lang niet alle. Ze hebben een boodschap, denken ze. Het probleem is, dat de socialistische beweging, die een boodschap had en die ook uitgevoerd heeft, op een soort keerpunt terecht is gekomen. De welvaartsstaat heeft de grenzen gezien, moet terug. We creëren langzamerhand een cultuur van afgunst. Ik vind dat nergens in het buitenland terug. Als je lang weg bent, terugkomt en de kranten leest, straalt de afgunst je tegemoet.

Afgunst?

Ja, afgunst. Als Brinkhorst een functie in het buitenland krijgt, dan gaat het om wat hij verdient. Dat Schwietert als non-valeur staatssecretaris wordt vindt niemand erg, wèl wat hij voor wachtgeld krijgt. Ik vind dat het ontzettend in onze cultuur is geslopen. Een aantal jaren geleden stelde de vakbeweging weliswaar dat iedere werknemer een DAF had, maar nog steeds niet de auto met vinnen van de directeur. Daar heb je het. Wie sprak er over de Nationale Ombudsman? Niemand, wel over zijn salaris.

Waarom is de D'66 boodschap nog niet 'uitgevoerd' in tegenstelling tot de socialistische?

Omdat het werkelijk democratiseren van de machtsstructuren nog maar ontzettend weinig voortgeschreden is. Er is nog veel te doen. Niet zozeer in de bedoeling van volstrekte nivellering. Het gaat erom dat mensen deel hebben aan de macht, er invloed op hebben, dat ze doorzichtig is. Het is nu zo, dat, zelfs als het CDA een periode niet in de regering zou zitten, er niet zo erg veel verandert. Ze zitten overall in, een heel machtscircuit in het binnenlands bestuur. Binnen de commissarissen van de Koningin heb-

ben de vijf van het CDA een eigen overleg, de rest niet. Dat merkte één van de anderen, omdat hij per ongeluk een uitnodiging kreeg. Nog steeds is er op alle bestuursniveaus van alles te doen om mensen dichterbij de macht te brengen. Daarin denken wij niet zeer verschillend van de socialisten. Maar ik meen niet, dat het tot allerlei nivellering moet leiden, tot Portugal in de 14e eeuw. De dood van een land.

Wij moeten die initiatieven nemen, D'66-ers moeten dat doen, moeten die structuren openbreken. Je schrikt van de autoriteitenvrees tijdens zo'n ministerschap. De eerbied, ongelofelijk. De minister is overal het middelpunt, je wordt er ongelukkig van. Openen of toespreken, je bent een klein onderdeel van het sprookje, waarvan de Koningin de top is. Men wil dat kennelijk, al ligt de Herengracht in Amsterdam royaal voor de Prinsen- of Keizersgracht. Die autoriteitenvrees is in ons land nooit zo geweest. Een deel is spel. De burgemeester wiens stadhuis ik kwam openen, wist ook dat ik over twee maanden weg was en hij niet. Tot het spel hoort dat hij zijn best doet.

Veertien directeuren

In de algemene opinie is de ambtenaar de vierde macht, papieren toestanden, maakt eigenlijk het beleid. Toch lovend over de ambtenaren?

Waar ik lovend over ben, is de kwaliteit van de ambtelijke top in het algemeen gesproken. Loyaal in de zin van: hoe wilt u het, dit was het tot nu toe. Maar ja, wat wil je, wij hebben allemaal heel kort, van vijf maanden tot een jaar, gezeten. Dan leun je meer op je ambtenaren. Als je langer zit, ken je de materie, dan gaat het sneller. Ik zat in de ministerraad naast De Ruiter, ja die zat al vijf jaar op Justitie.

Al na een paar maanden zie je zaken die je in een eerder stadium ook zag of je herkent gevoelige punten, maar het kost even tijd.

Hoe wordt Nederland bestuurd?

Niet zo best. Dat sluit aan bij wat ik eerder zei over besluiten nemen. Met name op de ministerraad, waar je veel te laat je boel kreeg, is nogal wat aan te merken. Er zitten daar veertien directeuren van werkmaatschappijen, misschien de minister-president niet. Naarmate de MP zich meer moet bezighouden met beleid van andere departementen, zoals ik denk dat nu met Lubbers het geval is, dan zou het nog wel eens erger kunnen zijn. De MP die zich er weinig mee bemoeit, heeft in elk geval de ruimte voor het overzicht. Maar misschien is een hele periode beter om te zien, hoe een MP functioneert.

Je hebt in een verslag voor de Tweede-Kamerfractie en Adviesraad van D'66 geschreven: 'dat de ministerraad nauwelijks als een college van gelijkgezinde bestuurders opereert, maar toch eerder als een groep elkaar bestrijdende collega's.'

Dat is zo, je kan in de ministerraad alleen iets bereiken door vooraf te overleggen met afzonderlijke ministers en te hopen, dat ze dat later niet weer vergeten zijn. Soms zegt iemand iets, waarvan ik denk 'hoe bestaat het, dat hadden we niet afgesproken'. Als je onderwerpen hebt die op veel weerstanden stuiten, dan moet je zorgvuldig manoeuvreren. Over een voorstel van de minister van Economische Zaken om Hoogovens te steunen, waarvan hij de financiering rond heeft met Financiën, komen geen problemen. Als je met een Decentralisatieplan komt, waar alle vakministers bij betrokken zijn, en dus tégen zijn, dan weet je dat je acht man tegen je hebt. Die moet je van lieverlee tegen elkaar uitspelen. Dus moet je overleggen, dat betekent concessies, overreden. Met de één gaat het beter dan met de ander, maar de meesten weten wel dat het gaat om wáár en hoe laat doe ik een concessie, niet òf ik het doe. De grote vraag is: wanneer zal ik mijn mond opendoen? Want als je dat doet, dan moet je dus iets. Dus je moet hem zo lang mogelijk dichthouden in zo'n situatie, anders kost het je geld. Sommigen zijn onverzettelijke blokken. Als persoon te waarderen, maar heel moeilijk zaken mee te doen!

Zoals?

Deetman. Ik heb waardering voor hem, aardig, bekwaam. Maar onmogelijk om zaken mee te doen.

Alles draaide om geld in de ministerraad?

We zitten in een neergaande conjunctuur. Het kabinet had als één van z'n twee opgaven het voorbereiden van de begroting '83. Dus wij waren er extra op gefocust. Ik weet niet of het altijd zo is, dat gevecht om het geld. Toch is het ook niet helemaal waar. Zo'n Decentralisatieplan bewijst dat. Dat hoefde geen extra geld te kosten, was wellicht goedkoper, maar stuitte op heel andere dingen dan geld, namelijk machtsconcentraties. De ministeries van Landbouw, CRM of VRO menen gewoon dat zij het veel beter doen dan de gemeenten. En misschien hebben ze nog wel gelijk ook. De vraag is alleen of 'het beter doen' beslissend is. Een enkele keer speelt een juridisch punt een rol. Niet zo vaak. Jammer, want het is mijn vak.

Ik kan me voorstellen dat het ingrijpen in lonen en uitkeringen (de zgn. bevrozing) toch aanleiding heeft gegeven tot een fundamentele discussie in de ministerraad. Zeker zo vlak voor verkiezingen, want het zou ook electorale gevolgen hebben.

Daar hebben we een week lang in de Vijfhoek over gevochten. In de ministerraad als zodanig is er geen fundamentele discussie geweest. Dat kan denk ik ook niet. Er is een ronde, misschien twee, en een club werkt het dan uit, zo'n Vijfhoek bijvoorbeeld. Een uiteindelijk voorstel is toch wel take it or leave it. De MP zegt wel 'als iemand een beter voorstel heeft, all right'. Terecht, anders herhaal je alle discussie uit de Vijfhoek.

Niemand heeft natuurlijk een beter voorstel. Wat zullen nu mensen van Ontwikkelingssamenwerking of Landbouw nog fundamenteel gaan discussiëren?

Ik weet niet hoe dat onder Den Uyl of Lubbers is. Ik heb het alleen nu meegemaakt. En kort. Maar wel ingrijpend. Eerst voor de zomervakantie de totale bezuinigingsoperatie, erna de verdeling ervan. Ik ben blij V.d. Stee voor de zomer niet zijn zin te hebben gegeven, want hij wilde als minister van Financiën nog twee miljard méér ombuigen. Ik denk ook eigenlijk niet dat het college zich leent voor fundamentele discussies en dat heeft te maken met het gegeven dat de ministers geprogrammeerd worden op het behartigen van belangen van het eigen departement.

Wat kan je eraan veranderen?

Ik weet niet of je dat kan veranderen. Misschien zou je een tweehoofdige leiding moeten hebben. Een staatssecretaris die alles bekijkt wat het departement aangaat, een minister voor de rest. Over politieke adviseurs denk ik genuanceerd. Ik meen dat een politiek adviseur wel werkt op Defensie, zoals Hans had. Daar vallen vanwege internationale verplichtingen, die overigens te pas en te onpas ten tonele worden gevoerd, niet de grootste bezuinigingen. Ook op BZ niet. Ze bewegen zich toch vaak buiten de Nederlandse situatie. Ze nemen ook standpunten voor een land in, niet voor een departement. Vast punt 3 van de agenda: Buitenlands beleid. Defensie, BZ, soms EZ doen daar verslag, de rest luistert wat, vraagt wat. Meedoen aan de Unifil Vredesmacht in Libanon, daarover zal mijn departement zich niet opwinden. In de ministerraad is geen grote discussie over zulke zaken tenzij BZ en Defensie het niet eens zijn.

Een fundamentele discussie over inkomensverhoudingen, en in hoeverre de overheid daarop invloed kan uitoefenen, en het moet doen, dat zou nodig zijn. Er is veel 'make believe' bij, over de minima, bijvoorbeeld, waar in de discussie meestal genegeerd wordt dat het voor een groot deel jongeren zijn. Tja, de tijd ontbreekt, en de instelling, om zoiets grondig door te spitten. Iedereen is enorm bezig met zijn eigen winkel en heeft nauwelijks tijd ver vooruit of naar z'n collega's te kijken.

De bezuinigingsronden hebben natuurlijk een verstorend effect. Dat geeft in de ministerraad andere scheidslijnen. CDA-er De Graaf (SOZA) en D'66-er Rood (BIZA) tegen de anderen.

Of tussen De Graaf en mij. Onder het kabinet-Van Agt II was een verdeelsleutel gemaakt voor bezuinigingen in de collectieve sector: ambtenaren, sociale zekerheid, volksgezondheid. Dat was door het interim-kabinet (Van Agt III) min of meer overgenomen. Ik vind dat een fundamenteel verkeerde aanpak. Dat heb ik ook verdedigd, en tot op zekere hoogte kunnen realiseren.

Waarom?

Omdat de tegenprestatie voor verrichte arbeid, die je in de overheidssector salaris, en in het particuliere bedrijfsleven loon noemt, iets totaal anders is dan overdrachtsuitgaven. Dat zijn belastingopbrengsten, die ik wegneem bij jou en doorgeef aan mensen met een uitkering of in de volksgezondheid stop. Ik vind dat totaal verschillende grootheden. Nog daar gelaten dat wij internationaal gezien er niet uitspringen in de hoogte van de overheids-salarissen maar wel door zeer hoge sociale lasten.

Ik zag geen enkele aanleiding om ambtenarensalarissen en overdrachtsuitgaven over één kam te scheren. Daarin verschilden De Graaf en ik natuurlijk stevig van mening. Die verhouding had Van Agt II aangenomen en daarmee hadden de socialisten zich akkoord verklaard toen ze toetraden. Het is mij een raadsel hoe de PvdA-bewindslieden aan de Bonden hebben durven verkopen dat 'wij jullie nu wel vragen te bezuinigen, maar je krijgt het terug in werkgelegenheid...'. De discussie over de zgn. loonsomtrend. Een mooi woord voor niks. Ambtenaren moeten als werknemers in de particuliere sector behandeld kunnen worden. Het is vaak toevallig of ze voor het rijk werken. Mijn collega aan de VU in Amsterdam is particulier, ik ben ambtenaar aan de RU Leiden. Gemeentelijk vervoer in Den Haag is particulier, anders dan in Rotterdam. Dat moet in principe een gelijke beloning geven. Het is één van de punten, waar je redelijk principieel over kunt denken en iets bereiken kunt.

Helaas is het idee fixe van de 'bevrozing' van lonen en uitkeringen zeer wijd verbreid geweest, en dat vlak voor de verkiezingen. Dat is door Financiën de wereld in geslingerd en was niet terug te draaien. Het is gewoon niet waar, d.w.z. wat je doet bij een begroting is het invullen van een bedrag van bezuinigingen dat je eerder vaststelde. Dat bedrag moest voor een deel door ambtenaren worden opgebracht in de vorm van een percentage van hun loon. Eén procent is bijna 600 miljoen. Ons prijscompensatiesysteem is afhankelijk van de mate van inflatie en de stijging in de CAO-lonen. We denken dan dat de prijscompensatie per 1 januari zoveel procent zal zijn. Is dat percentage hetzelfde dan gebeurt er niks, dat pikt de overheid in. Als het niet hetzelfde is, a fortiori per 1 juli, als bijvoorbeeld de inflatie meevalt, dan was er helemaal niets van bevrozing afgesproken. Jááá, zegt Financiën, dat bedoelden we ook, het is een percentage, en als het meer is, dan pikken we ook dat in. Dat soort spelletjes achteraf, daar is Financiën groot in, héél groot. Openingen naar kranten, lekken en zo. Daar doe je niets meer tegen.

Ieder voor zichzelf

Waarom zit het grote verlies van D'66?

De onduidelijkheid. Je blijft zitten in een kabinet met het CDA en roept dat we eigenlijk in een andere regering hadden moeten zitten. Zo van 'ik sta aan de rechterkant van de rivier, maar ik bedoel eigenlijk de linker'.

Enkele leden in de Tweede-Kamerfractie hebben niet geaarzeld ten persoonlijke titel het beeld van verdeeldheid zwaar uit te spitten. De beeldvorming rond Jan Terlouw is slecht geweest voor de partij. Waar of onwaar, dat is per definitie voor beeldvorming niet relevant. Zo'n boekje als die Van Engen² uitbracht over Terlouw, was desastreus. Er was twijfel gezaaid over de inhoud van iemand, juist op zo'n moment. De beslissing om in het interim-kabinet te blijven is door anderen, als de PvdA, handig uitgespeeld. 'Kijk eens, toch een rechtse partij!' Toch was het een juiste beslissing. Wel heel ontvankelijk, dat de partij die wegloopt wint en de beide zittenblijvers verliezen. Ik vrees dat zoiets als regeringspartij onvermijdelijk is, zeker in deze tijd.

Waarom zit de winst van de VVD?

In het beroep op 'iedereen voor zichzelf' en door het misbruik van de sociale voorzieningen aan te pakken. Dat laatste ben ik overigens met ze eens. Het heeft niet veel met zakelijke dingen te maken, die winst. Het beeld van die jongen, een soort Kennedy-effect. Jan heeft het gehad, is het kwijtgeraakt, dat zal met Nijpels ook gebeuren.

Als minister voer je strijd op vele fronten. Met een partij, een beetje tegen ook, met de fractie, voor de kiezer. In hoeverre heb je een beeld van de D'66-kiezer en hoe speelt dat mee als je in het kabinet zit?

De kiezer is iemand die nadenkt.

In 1982 of in 1981?

In het algemeen, de D'66-kiezer bedoel ik. Het is iemand die ontvankelijk is voor de problemen die er zijn. Zo geloof ik, dat is doorgedrongen, dat de verhalen over bezuinigingen echt wáár zijn. Ik denk dat het mensen zijn die geloven in democratisering, die op provinciaal en plaatselijk niveau menen dat de mensen erbij horen. Zeer betrokken, geen zeloten.

Jan Terlouw verwijt het D'66-partijkader niet pragmatisch te zijn, met name in verband met samenwerking met de PvdA.

Ik meen dat de PvdA onze natuurlijke bondgenoot is. We horen tot de linkerkant van het politieke spectrum, tot de mensen die niet content zijn met de wereld zoals zij is. Als je heel grof mensen indeelt, dan zijn er die tevreden zijn met het bestaande en zij die verandering willen. Daarmee willen die nog niet hetzelfde, maar wel veranderingen. De VVD is content, het CDA ook wel. De PvdA is een natuurlijke bondgenoot, maar niet à tort et à travers, en dat stoort Jan. De persoonlijke ervaringen van Jan met de PvdA spelen er doorheen. Tja, ik geloof dat als je voorman bent en je achterban dat zo voelt, dan heb je je in beginsel daar naar te richten. We moeten gewoon onafhankelijk zijn.

Elseviers Magazine schrijft: 'D'66 blijft zich opstellen als een goedgemaniërd gezelschap van verlichte dames en heren, dat ervan overtuigd is, dat het denkend deel van de natie deze houding zal belonen.' Heb jij dat beeld ook?

Het is wat pejoratief gesteld. 'Dames en heren' is enger dan mannen en vrouwen, en zo kan je alles schrijven met termen die... Als ik zeg dat we mikken op mensen die denken, dan vrees ik dat het niet iedereen aanspreekt. Onze ministers hebben zich niet erg als straatvechters opgesteld, als een slagorde, nee de samenhang binnen dat kabinet was er te weinig. Te weinig helaas. Ik heb wel eens gezegd dat we binnen D'66 te vaak vergeten dat als hondjes elkaar besnuffelen, ze dat niet van voren doen... Zo is dat in de politiek en daarmee moet je rekenen.

Wat is je grootste succes?

De Grondwetsherziening, de Nota Inspraak en de Politie (zij het met de meeste concessies) heb ik door de Kamer gekregen. Over die drie dingen ben ik tevreden.

Wat is je grootste teleurstelling?

Wat ik daarnet beschreef, die hele bevrozingsoperatie. Dat je als kabinet, na een week vergaderen van de Vijfhoek, tot een besluit komt. En dat je de volgende dag in de krant leest, dat V.d. Stee c.s. het anders hebben uitgelegd. In de Miljoenennota staat dat de particuliere sector zou meedoen met zo'n eventuele operatie. Dat is mijn tekst. Wat komt er nu van terecht?

Is het voor iemand die hoogleraar is in het sociaal-economisch recht, die gepleit heeft voor een gelijkwaardige overlegpositie van ambtenaren etc. niet teleurstellend om te zien hoe in het ambtenarenoverleg in de praktijk en ook later voor de NOS-camera, zo'n toneelspel wordt opgevoerd?

Nou dat is teveel bijeengenomen. Het departement was al vrij ver met voorstellen voor een betere overlegstructuur. Dat heb ik ook toegezegd aan de Bonden. Ik weet overigens niet wat dit kabinet doet. Een toneelspel is het niet.

Ik heb zeker als teleurstellend ervaren het overleg dat ik toen heb gehad over de zgn. 1 juli-operatie. Dat heb ik toen ook gezegd, dat was een persoonlijke teleurstelling. Ik had niet verwacht dat de Bonden en ik het eens zouden worden. Maar je stelt aan het begin gezamenlijk vast dat het verschil zit in het feit dat ik niet 100% werkgelegenheid kan teruggeven voor wat ik in de lonen weghaal, omdat ik anders niks bezuinig, terwijl de Bonden dit juist eisten. Dat wisten we, want dat was één van de punten uit de breuk in het kabinet-Van Agt II geweest (de Voorjaarsnota-perikelen). Als je je dan vervolgens gaat bezighouden met hoe het ingevuld moet worden, en helemaal aan het slot van de rit terugkeert naar het begin en de Bonden zeggen: 'Ja, maar het is geen 100%.' Jáá... we hebben

toch niet voor de aardigheid zitten praten? Dat heb ik als heel teleurstellend ervaren. Ik heb best begrip voor de problemen van de Bonden die ook niet meer kunnen dan hen wordt toegestaan, en als de dood zijn voor iedere concessie, die misschien een proces van uitholling van hun positie teweeg brengt. Allemaal best. Maar dan is het eerlijker, sportiever en loyaler om aan het begin te zeggen: 'Sorry minister, als het geen 100% is, dan kunnen we absoluut geen zaken doen.'

Zoals Van Thijn eens zei 'met een hamerslag kan ik een miljard verdienen voor de Staat der Nederlanden'?

Ja, zo is dat. Dan hadden we na een uur kunnen schorsen. De ministers van Binnenlandse Zaken moeten dit spel zo nog jaren spelen. Heel afschuwelijk. Als de ministers van Biza in de toekomst af zouden stappen van mijn positie, dan wordt het nog veel erger. Als hij volhoudt dat ambtenarensalarissen niet als overdrachtsuitgaven worden behandeld, en zolang het tegendeel niet is aangetoond door zgn. pakketvergelijking, moeten ze dus als de lonen in de particuliere sector worden bekeken, zolang hij dat volhoudt, dan kan er wel iets verbeteren. Dat is een 'ambtenarenvriendelijker' beleid dan één van mijn voorgangers, Van Thijn, Wiegel of De Gaay Fortman heeft gevoerd.

De Tweede-Kamerfractie van D'66 staat in de komende tijd ook voor een keuze: welke solidariteit moet prevaleren? Die tussen werkenden, of tussen actieven en niet-actieven? In mijn ogen de eerste. Zonder dat de tweede uit het oog wordt verloren, maar wel deze keuze. De vakbeweging roept moord en brand over de beperkingen in de ambtelijke sfeer, maar gaat deze keuze uit de weg. En dat terwijl wij niets anders deden dan vragen wat de particuliere sector ook moest doen. Maar de vakbeweging twijfelt aan haar invloed daarop.

De andere solidariteit, tussen actieven en niet-actieven, die is in Nederland te ver doorgevoerd. Andere landen om ons heen hebben dat ook niet. Het is mooi, rechtvaardig, noem maar op... echter we hebben wel bereikt dat de rechercheur op de Warmoesstraat tegen mij zegt: 'Meneer, ik heb een vrouw en twee kinderen, en ik verdien 250 gulden meer dan de junkie die ik moet oppakken, die niks doet en een uitkering krijgt... Ik werk hier dus voor 250 gulden. Dat is mijn beloning en dat verdom ik verder.'

En ik denk dat die man gelijk heeft. Daarop heeft de VVD gespeculeerd en niet ten onrechte. Zieken en arbeidsongeschikten mogen niet in de verdommenis terecht komen, om volstrekt honorabele motieven, waar ik achter sta. Maar tussen de verdommenis en waar we nu zitten ligt een verschil, zeker in een neergaande conjunctuur.

Daar liggen duidelijke politieke keuzes voor D'66 komende jaren.

1. Zeloten, Koenen/Endepols zegt: 'dweeepziek, onverdraagzaam ijveraar'.
2. 'De onweerstaanbare opkomst van Jan Terlouw'.

INEKE LAMBERS-HACQUEBARD

(geb. Deventer, 1946)

Studeerde rechten in Leiden. Zij was docente HEAO, werkte op het ministerie van Economische Zaken en was van 1973 tot 1977 in dienst van de gemeente Groningen.

Ineke Lambers werd in 1977 gekozen tot lid van de Tweede Kamer. In de toenmalige 8 leden sterke D'66-fractie trad zij op als woordvoerder voor o.a. verkeer en waterstaat, energie en milieuzaken.

Deskundigheid en vasthoudendheid maakten Ineke Lambers tot een gerespecteerd en geducht kamerlid. Zij boekte voor D'66, dat tegen een kabinet-Van Agt/Wiegel oppositie voerde, belangrijke politieke successen op het gebied van LPG en kernenergie-kwesties en milieu-politiek. De sterke positie van Ineke Lambers binnen D'66 blijkt uit haar plaats achter lijsttrekker Terlouw op de verkiezingslijsten in 1981 en 1982.

Op 11 september 1981 trad zij toe tot het kabinet-Van Agt/Den Uyl/Terlouw als staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, een functie die zij behield in het interim-kabinet-Van Agt/Terlouw, onder de eveneens aangebleven CDA-minister T. Gardeniers-Berendsen.

Zij keerde na haar aftreden terug in de Tweede Kamer en werd vice-fractievoorzitter in de 6-mans fractie onder leiding van Maarten Engwirda.

Foto afgedekt vanwege copyright

*Ineke Lambers in de 'ministerskamer' van het parlamentsgebouw, in afwachting van het overleg met de Tweede Kamer over een milieukwestie.
(Foto NRC Handelsblad, Vincent Mentzel)*

Een klassiek Grieks drama

Had je het gevoel dat je veel te verliezen had? Bekend kamerlid, goede reputatie.

Die reputatie kon me minder schelen dat het gevoel voor jezelf of je werk goed gedaan hebt. Ik wou nooit per se kamerlid worden, maar werd het mijns ondanks in 1977. Ook bij het staatssecretariatschap ging dat zo. Daarbij vond ik wel dat de condities waaronder het moest gebeuren niet optimaal waren, doordat het milieubeleid in de formatie van de minister naar de staatssecretaris werd overgeheveld. Dat gaf een idee over de betrokkenheid van de onderhandelaars bij het milieu-beleid. Die overheveling was uiteindelijk een CDA-keuze, n.l. voor een minister voor Volksgezondheid van hun kleur, Til Gardeniers dus. Ik had het gevoel dat ik vooral beleidsmatig veel te verliezen had door die voorgeschiedenis. Maar de uitkomst maakte nu eenmaal dat D'66 de milieupost zou bezetten en kennelijk was ik de aangewezen persoon. Er stond veel op het spel omdat het tij voor het milieu-beleid al heel duidelijk aan het keren was. Het alleen al staande houden, een beetje een Hansje Brinker-effect, dat was al heel wat. Die vinger is nu onder het kabinet-Lubbers uit de dijk, lijkt het.

Twee vrouwen op één departement. Heeft dat nog een rol gespeeld?

Typerend dat je zo'n vraag stelt. De 'buitenwereld' heeft kennelijk toch gauw een beeld van: oh gut, dat zal wel problemen geven. Waarom wordt dezelfde vraag nooit gesteld als het om twee mannen gaat? Het is toch meer een zaak van karaktersverschillen, andere politieke achtergronden, dan 'het vrouw zijn'. Op zo'n departement merk je dat men in het begin wel even gek tegen de vrouwelijke leiding aan kijkt – de staf bestaat vooral uit mannen – maar dat is snel voorbij; er is bij al het werk ook zo weinig tijd om er bij stil te staan. Het 'ach-mevrouw-tje-syndroom' van heren, oudere bestuurders, als je iets komt openen of bij extern overleg op andere departementen, dat was er wel eens. Dat verdween als je je zaakjes bleek te kennen.

Belangrijker is je ruimte op je eigen werkgebied, zeker gezien de staatsrechtelijk en politiek toch wat merkwaardige positie van een staatssecretaris. Wij hebben aan het begin een heldere taakverdeling afgesproken. De samenwerking was goed omdat ik een heel eigen winkel had en zelfstandig kon werken. Het was ondenkbaar dat me iets zou overkomen als nu staatssecretaris Scherpenhuizen (Verkeer en Waterstaat), die tijdens

de rit zomaar beleidsonderwerpen als de Postbank moet inleveren aan minister Smit-Kroes. Ondenkbaar. Het verschil is natuurlijk ook wel dat mijn milieu-staatssecretariaat een afgerond, totaal beleidsterrein betrof en niet, zoals vaak bij een staatssecretaris-portefeuille, was opgebouwd uit stukjes en beetjes. De hele milieu-taak van het departement viel onder mijn verantwoordelijkheid, intern en naar buiten toe. Ik was ook delegatie-leider bij overleg in het buitenland (Kopenhagen, Kenia). Voor het overige ga ik geen kanttekeningen maken bij onze samenwerking, dat kan ik best, maar ik doe het niet. We hebben zonder problemen gewerkt en ik heb mijn eigen ruimte kunnen benutten, dat is het belangrijkste.

Erbij zitten

Heb je met de PvdA-bewindslieden in het bijzonder problemen gehad?

Geen speciale toestanden. Met sommige was er een goede samenwerking, met andere eerder gebrek aan interesse voor het milieubeleid dan tegenwerking. Ik noem maar het Banenplan, waarin projecten op mijn terrein moeilijk bleken in te passen.

De positie van een staatssecretaris is in de ministerraad nogal zwak. Hij/zij is geen lid van het kabinet.

Dat is waar, al heb ik zelf nooit gehad dat ik er niet in mocht, in de ministerraad, als ik dacht dat ik erbij moest zijn. Je hebt geen stemrecht. De rol van je eigen partijgenoten in de ministerraad is dan heel belangrijk, en ja... die hebben ook hun eigen departementale belangen.

Soms kon je ook wel samen iets aardigs doen. Het LPG-beleid bv. werd in het interim-kabinet een zaak van louter D'66-bewindslieden en na stagnatie onder de voorgaande kabinetten konden wij toen gezamenlijk tot een beleidslijn komen die goed aansloot bij onze eerdere opstelling in de Kamer. Henk Zeevalking en ik zaten hier goed op dezelfde lijn; Henk is soms een brompot, maar als hij het met je eens is heb je steun aan hem. Zo kon ik ook dankzij goed overleg met Erwin Nypels een regeling voor beschermingsgebieden in de Wet Luchtverontreiniging door de ministerraad krijgen. En zo zijn er natuurlijk meer voorbeelden.

Maar in de ministerraad zat je natuurlijk toch tussen het netwerk van allerlei belangen van alle ministers van de drie, en later twee, partijen. Je kent niet alle lijnen die daar lopen, je zit er als staatssecretaris alleen voor de onderwerpen die je eigen portefeuille raken. Soms maakte je wel eens meer van de vergadering mee; als je vroeg was, zei men doorgaans ruiterlijk 'kom er vast bij zitten'.

Iets meer afstand dus om Van Agt als voorzitter te beoordelen.

Een technisch goed voorzitter, heel snel, laat de ruimte, concludeert goed, en dat kunnen niet zo veel mensen echt goed. Als het onderwerp hem interesseert is hij minder objectief, dan is er ineens van alles ge-

beurd, dan moet je heel goed opletten. Soms een nogal onthechte voorzitter. Hij voelt heel goed aan binnen de ministerraad of iemand z'n politieke voorman mee heeft of niet. Een complex opererend iemand. Maar zijn presentatie naar buiten, het beeld van grilligheid en de politiek niet serieus nemen, dat vond ik vaak slecht.

Interdepartementaal overleg heeft veel van een loopgravenoorlog.

Je ambtenaren moeten weten waar ze aan toe zijn en dus moet je de politieke ruimte goed vaststellen. Dat moet je collega ook doen. Op tijd politieke contacten, als het ambtelijk is vastgelopen, is heel belangrijk. Sommige ambtelijke lobbies zijn heel sterk, weten steeds weer nieuwe belemmeringen, formele bezwaren en andere dingen te vinden. Daar moet je doorheen breken. Nu is het voor ambtenaren ook niet niks steeds weer met nieuwe bewindslieden te moeten werken. Zijn je instructies goed, dan is de loyaliteit er ook. Ik heb dat in elk geval zo ervaren. Wat ook telt is de mensen er echt bij betrekken. Zo vond ik het belangrijk altijd de opsteller van een stuk bij besprekingen te hebben en niet alleen diens baas.

De centen overheersten natuurlijk wel. Briefwisselingen met Financiën.

Net als voor andere departementen was het zwoegen voor een reëel budget. Formele en 'Amice'-brieven en ook gesprekken met Van der Stee. Kortom, sleuren, duwen en trekken. Dat ook vanwege het geërfde 'gat van Ginjaar'¹ die een gat had laten ontstaan tussen de meerjarenramingen en de kosten van het lopend en aangekondigd beleid: voor dit jaar (1983) ongeveer 120 mln., oplopend tot een paar honderd in 1985. Financiën erkende ook dat over het eerder afgesproken en goedgekeurde beleid ondeugdelijke financiële afspraken waren gemaakt. Het kabinet-Van Agt-Wiegel heeft 'na ons de zondvloed' gedacht. Maar je kunt niet gratis leuke dingen roepen en illusies wekken, wetend dat je het niet financieel vertaald hebt. Dat noem ik window-dressing, een leuke etalage maar je laat de winkel leeg.

Al met al gaf dat een extra ingewikkelde positie, want je moest voorkomen te erg door de bezuinigingen te worden gegrepen, die soms op onverantwoorde manier over je heen kwamen van de ene week op de andere, en daarnaast de oude gaten nog vullen. Maar ik heb de zaak redelijk overeind zien te houden: geen onevenredige bezuinigingen, f. 150 mln extra voor bodemsanering en gezorgd voor het in kaart brengen van de werkelijke aard en omvang van het 'gat', zodat het nieuwe kabinet daar meteen besluiten over kon nemen. Het extra geld waar het regeerakkoord-Lubbers daardoor niet omheen kon is trouwens al weer uitgesteld naar 1984 - van uitstel naar afstel...?

Rubberboot en hoge golven

Bij de opheffing van VoMil moet het je wel vreemd te moede zijn geweest. Je stoel werd letterlijk onder je achterste weggetrokken. Dat was traumatisch en dramatisch. Niet voor mij als persoon, want ik wist dat ik wegging en deelname aan een nieuw kabinet zat er niet in. Maar een stuk beleid waar je als kamerlid lang, en als bestuurder te kort, mee bezig bent geweest, om zeep geholpen zien worden, dat is vreselijk. De manier waarop dat dan ging, zonder enige rationele onderbouwing, zonder een poging tot zinnige motivering, nee... Ik had ook te doen met de ambtenaren, die dit zomaar over zich heen kregen. Wat ik schandelijk heb gevonden is het gemak waarmee gezegd werd 'ach, dat zijn maar ambtenaren die aan hun stoel kleven'. Een enkeling misschien, maar ze zagen vooral de inhoud van hun werk in gevaar gebracht, waar ze over het algemeen zeer bij betrokken waren. Als je op een dergelijke manier, bij wèlk bedrijf dan ook, te werk gaat, dan zou het morgen in de Tweede Kamer dringen zijn om interpellaties aan te vragen. De reorganisatie van de rijksdienst neem je niet serieus als het vertaald wordt als botweg bureaus verplaatsen. Van het CDA is het wel een Judas-rol geweest: in mijn richting werd onder Van Agt II en III het belang van het milieu steeds beleden. En dan erna gewoon met de VVD samen er een streep doorzetten, dat strookt niet erg.

Staatssecretaris zijn lijkt me een zeer overbelaste baan. Kan je daar een indruk van geven?

Maandag van huis, de hele rit² besteden aan stukken van de stafvergadering. Op het departement snel met secretaresse punten regelen, ook zaken die uit de grote weekendtassen kwamen afwerken. Algemene stafvergadering. Die ochtend verder, lunchoverleg met minister en secretaris-generaal.

Dan de milieustafvergadering, met directeuren-generaal, wat achter mekaar door heel intensieve dingen zijn. Werkbesprekingen er achteraan over zaken die in het bijzonder spelen, een komend overleg met de Kamer, met de EEG. Tegen het einde van de middag post, telefoontjes, het bureau trachten leeg te krijgen, dan voorbereiden op de vele avondverplichtingen, en volle tas mee naar 'huis', mijn overnachadres in Den Haag. Andere dagen waren niet precies zo ingedeeld, maar qua volheid zeker varianten op zo'n doorsnee-maandag.

En dan zijn er natuurlijk stapels stukken af te doen. Je bent het eindpunt van ontzettend veel en dat kan je niet ongelezen laten. Niet dat je elke komma en punt kan lezen, maar op hoofdlijnen wel. Daar moet je doorheen, ook al beperk je de toestroom tot belangrijke stukken. Het blijft veel en het is een bewerkelijk onderwerp, het milieubeleid. Dan heb ik nog niet gesproken over het bewindsliedenoverleg van D'66, de minister-raad op vrijdag, de onderraden en de externe afspraken.

Je wilt ook eens gewone mensen zien, bedoel je?

Ook dat ja. Maar ik bedoel nu iets als de Commissie Geluidshinder Luchtvaartterrein in Limburg, de gemeente Dordrecht wil een spoedbespreking over de gifgrond, met consumentenorganisaties, de verpakkingindustrie etc. etc. Werkbezoeken, congressen openen, toespraken houden. De Kamerdebatten, mondeling overleg met de vaste Kamercommissie, plotselinge mondelinge Kamervragen, begrotingsoverleg enz. Veel ruimte om gewoon eens gezellig iemand te zien is er niet. Je moet ook nog kunnen nadenken over waar je mee bezig bent...

Wat vind je nu echt belangrijke resultaten?

Ik heb er eigenlijk een hekel aan om er een paar punten uit te lichten; Alles bij elkaar het overeind houden en verder brengen van het milieubeleid. Vasthouden aan een goed milieubeheer, ook onder de druk van moeilijker economische omstandigheden, daar ging en gaat het om. Dat omvat zoveel dingen, daaraan doe je met een paar losse punten geen recht. Je krijgt dus zeker geen uitputtende lijst van me, maar laat ik een paar zaken louter als voorbeeld noemen: de aanzet naar een milieuvergunning, het project integratieplan milieubeleid, de regeling voor schone technologie, verlaging van het loodgehalte in benzine, verbetering van de ontwerp Wet Bodemsanering en niet in de laatste plaats het besluit tot en vergaand voorbereiden van het opslaan van laag- en middelactief radioactief afval op het land i.p.v. zeedumping...

Je noemt het radio-actief afval, maar jou werd juist verweten dat jij weer in zee liet dumpen. Dat was ook goed te zien nu 'Greenpeace' elke dag op de TV kwam, zo'n week voor de verkiezingen. Prachtig, met rubberboot, vaten, hoge golven.

Een onterecht verwijt dus, want ik ben juist begonnen toe te werken naar opslag op het land. Daar heb ik mijn nek voor uitgestoken en als ik dat niet gedaan had, zouden we de komende jaren nog met zeedumping zitten. Maar ik moest wel bij nul beginnen, er was onder het vorige kabinet geen enkele voorbereiding getroffen om tot landopslag te komen. En met alle haken en ogen die daaraan vastzitten was het gewoon niet mogelijk dat in 1982 klaar te hebben (hoe hard je er ook aan trok). Dat is trouwens in het voorjaar ook door vrijwel de hele Tweede Kamer geaccepteerd, dat het in dat jaar nog niet anders kon. Opslag in Den Helder, waar naderhand zoveel over te doen is geweest, was echt geen uitvoerbare oplossing; dat is later ook wel gebleken. Maar intussen werd het vuurtje lekker aangewakkerd, als zou ik gekozen hebben vóór dumping.

Elke reële mogelijkheid voor land-opslag in 1982 zou ik hebben aangegrepen. Maar die mogelijkheid was er niet en dus heb ik gewoon hard doorgewerkt aan de voorbereidingen om in elk geval voor 1983 dumping te kunnen vermijden. Dat daarbij de nodige dubbelhartigheid op je pad komt, heb je de laatste tijd kunnen zien: heel Nederland vindt dat het spul

niet in zee moet, maar als er een plek wordt uitgekozen, staat men te roepen dat het vooral ergens anders moet...

Wat Greenpeace betreft, die waren toen inderdaad permanent in het nieuws voor een op zichzelf rechtvaardige zaak. Het laat ook zien hoe een golf van belangstelling ineens op komt zetten, en natuurlijk, de media doen dan mee. Dat is hun taak. Je zou wel willen dat je in zo'n situatie iets meer kans krijgt het probleem uit te leggen.

De UNISER-zaak was een voorbeeld van te bestuurlijk denken. Als kamerlid had jij vast en zeker een bestuurlijk onderzoek geëist.³

Ik was ook niet tegen een bestuurlijk onderzoek. Maar wat ik niet wou, was wachten met verbeteringen in de Wet Chemische Afvalstoffen tot er nog weer een onderzoek zou zijn gedaan. Op een aantal punten was al zo duidelijk welke wijzigingen nodig waren en dat kon je meteen doen. Dat wilde geenszins zeggen dat ik tegen was om nog eens goed, objectief te laten uitzoeken wat er nu eigenlijk in bestuurlijk opzicht aan de hand was geweest. Maar die indruk is wel ontstaan door een ongelukkig geformuleerde brief aan de Tweede Kamer, die niet in die vorm uit had moeten gaan. Het is allemaal op zijn pootjes terecht gekomen, met mijn uitleg dat ik wèl bereid was tot het instellen van een bestuurlijk onderzoek en het vervolgens ook zorgen voor een goede onderzoekscommissie met ruime opdracht. Maar uit een oogpunt van presentatie was dit een misser.

Wat verklaart de plotselinge aanval van de milieubeweging op jou in de laatste weken voor de verkiezingen? De milieubeweging is toch één van de 'natuurlijke achterbannen' van D'66?

Ik denk dat dat nog zo is. Trouwens, destijds vóór ik de gebeten hond werd en ook weer nu – zeker in vergelijking met het nieuwe kabinet – bleek en blijkt ook wel waardering voor wat ik deed. De plotselinge uitbarsting werd ook bepaald niet door iedereen uit de 'milieuhoek' juist gevonden. Nog daargelaten dat de kritiek van 'Natuur en Milieu' op alle D'66-bewindslieden sloeg en niet speciaal op mij (hun kritiekpunten betroffen goeddeels niet mijn portefeuille), het feit dat men allerlei positieve resultaten niet vermeldde en zo een erg scheefgetrokken beeld gaf, heeft ook binnen de milieubeweging de nodige protesten opgeroepen. Het jammere is natuurlijk dat dat niet meer in de krant komt. Het leek er toch wel erg op dat aan de hele affaire partijpolitieke bedoelingen niet vreemd waren. Toen kwam er nog een schepje bovenop met uit dezelfde hoek ingestoken berichten als zou ik de normen voor kolenstook versoepeld hebben; terwijl het totaal-effect juist een aanscherping was die uit milieu-oogpunt een aanmerkelijke verbetering betekende. Maar ja, kennelijk moest ik, in het klimaat van groeiende kritiek op D'66 ook nog een beurt hebben. Bepaald niet leuk en van sommigen heb ik het wel als verraad ervaren, maar ik heb het me niet aangetrokken. Ik had voor mezelf het idee te hebben gedaan wat ik kon.

Ondanks alles plaatsten de leden je no. 1 bij de kandidaatstelling voor de verkiezingen van september 1982. Was dat een verrassing?

Dat had ik niet gedacht. Kijk, als ik beduidend lager zou zijn komen te staan dan vorige keren, dan had ik het idee gekregen dat de kritiek werd doorgezet. Maar zoveel goodwill dat het een eerste plaats werd had ik niet verwacht. Als teken van erkenning was ik er natuurlijk toch wel blij mee, maar het gaf ook complicaties. Het pakte vervelend uit dat Jan Terlouw niet op de eerste plaats kwam.

Oppositie en bestuur

Jij hebt niet het beeld een compromis-bereid iemand te zijn.

Dat is een etiket wat ook binnen de Tweede-Kamerfractie wel eens werd opgeplakt. Je rol als kamerlid is natuurlijk wel even anders dan als bestuurder. Je bent als kamerlid een beetje te vergelijken met een advocaat, er zijn ook andere pleiters, en de uiteindelijke afweging ligt niet primair bij jou alleen. Als bestuurder lijk je meer op de rechter, die alles gehoord en afwegende beslissingen moet nemen. Als je in de Kamer al met een compromis begint, versta je je rol verkeerd. Je zit er om zo goed mogelijk te pleiten voor de richting van je partijprogram. De bestuurder maakt beleid en daarmee zijn zoveel meer dingen gemoeid. In een pluriform samengesteld lichaam, de ministerraad, moet je het vertalen in een concrete handelwijze. Dat kan niet zonder compromissen die niet altijd letterlijk kunnen zijn aan je programma. De wijn waar je water in gedaan hebt, moet natuurlijk wel drinkbaar blijven! Met andere woorden, binnen de grenzen van het regeerakkoord dat je met elkaar aanvaard hebt, moet het wel gaan om besluiten die in elk geval niet in strijd zijn met de strekking van je eigen programma en liefst nog een stukje in dezelfde richting gaan, al gaat het met kleine stapjes. Het moet je kunnen schelen wat er uitrolt, anders ben je alleen maar een manager en dat is strijdig met je politieke taak. Op zich is de managementskant van het besturen ook belangrijk, ik vond dat ook best leuk – al heb je voor echte resultaten op organisatorisch gebied ook langer nodig dan de tijd dat wij zaten – maar het is een middel tot wat je beleidsmatig wil, het moet geen doel op zichzelf zijn. Management alleen is geen politiek!

De mensen die je vertegenwoordigt horen natuurlijk het liefst de advocaat. Die vertegenwoordigt het zuiverst hun politieke lijn.

Dat is ook een vorm van omgaan met de macht: kunnen inzien dat oplossingen tijd kosten, en ook al ga je langzaam, je gaat in de richting die je wil. Pragmatisch werken aan je idealen, niet los van je idealen.

Idealisme of realisme?

Ik weiger de tegenstelling tussen idealisten en realisten te accepteren. Die tegenstelling brengt mee dat je voor één van beide zou moeten kiezen en

dan dus of onrealistisch of zonder idealen zou moeten werken. Dat bestrijd ik. Onze rol is juist om het z.g. realisme van rechts en het z.g. idealisme van links te verzoenen. Je moet in het werken aan je idealen realistisch zijn. De druppel holt de steen uit. Je kunt niet alles in één klap veranderen, maar je moet wel stukje bij beetje naar je doelstellingen toe blijven werken.

Het verwijt van Jan Terlouw is het ontbreken van pragmatisme in het huidige D'66. Wat is pragmatisch?

Daar heb ik uitdrukkelijke standpunten over die eigenlijk al verpakt zaten in wat ik net zei. Het is ook van belang voor de discussie over het 'evangelie van Nuis'⁴. Doelstellingen zijn geen dogma's. D'66 is terecht wars van dogma's met hun starheid. Maar je hebt wel een bepaalde benadering van de maatschappij die wel degelijk tot doelstellingen leidt, die je tot richtsnoer neemt. Die doelstellingen kan je niet pragmatisch ter plekke uitvinden, die moeten richting geven aan je handelen, wil je consequent blijven. Ten aanzien van de middelen, waarmee je je doelstellingen probeert te bereiken moet je wel pragmatisch zijn. Je moet je niet in één oplossing vastbijten; als het op de ene manier niet lukt, moet je een andere zoeken om dichterbij je doelstellingen, je idealen te komen. En dat vergt soms een lange adem. Je wilt natuurlijk liefst snel resultaten, maar vaak kan dat niet en dan is iets beter dan niets. Je kan de kop ervoor gooien en in één slag de zaken willen regelen. Dan is het soms wel voor jaren verknoeid, als het niet in die ene klap lukt. Het andere uiterste is, nou dan niet, loop ik ook geen risico's. Daar schiet je ook niets mee op. De derde weg is, met behoud van je doelstelling, stukjes de goede weg op gaan. En dat heb ik in dat soort situaties gedaan. Pragmatisch, ja, maar alleen t.a.v. de middelen, niet t.a.v. de doelstellingen, jouw doelstelling moet je bereiken met middelen die op de situatie en het tijdsgewricht zijn afgestemd (maar je moet de doelstellingen zelf niet aanpassen). Die eigen weg, tussen cynici enerzijds die alles zonder doel aanpassen aan wat kan, en irrealisten die het onbereikbare vandaag willen, daar ligt voor ons de koers. Die geeft dan ook de marges van beleid aan. Ik denk dat, tussen alle problemen van het afgelopen jaar door, vooral heeft meegespeeld dat we over die marges niet helder genoeg zijn geweest. Mensen willen best praktisch ingestelde politici zien, maar ze moeten wel weten waar het heen gaat. Waarschijnlijk heeft te weinig zicht daarop ook veel mensen binnen de partij parten gespeeld.

Heeft er dan niet het nodige geschort aan de interne communicatie?

Het is ook een zaak van interne partijcommunicatie, maar dat niet alleen. Sommigen willen 'het snelle succes', willen zich bediend weten van alle informatie, zonder er zelf enige moeite voor te doen of zonder te beseffen dat je niet over iedere stap die je zet iedereen tot in Wymbritseradeel kunt opbellen. Een deel van de jongste toeloop – de goeden niet te na

gesproken – koesterde zich ook te vanzelfsprekend in het snelle succes, in plaats van te onderkennen dat dat nooit zomaar blijft, maar steeds weer met ieders inzet veroverd moet worden. En daarmee hangt ook samen het wel eens ontbrekende inzicht, dat je niet in zes maanden of een jaar het hele programma uitgevoerd kunt krijgen.

Is de overgang van oppositie naar bestuur voor D'66 dus te snel gegaan?
De partij had wel wat meer volwassenheid moeten tonen. Als partijgenoten zonder nadere oriëntatie op wat er werkelijk speelt kritiek van buiten op de eigen mensen klakkeloos overnemen – en dat gebeurde – dan kom je met z'n allen zwak te staan. In plaats van gezamenlijk tegenslag te keren hol je dan je eigen positie zo uit, dat je een makkelijke prooi wordt voor tegenstanders.

D'66-gemeenteraadsleden hebben 4 jaar lang keihard gewerkt en aan hun werk was, na de winst van de kamerverkiezingen van '81 een perspectief verbonden van een grotere fractie, soms zelfs een wethouderschap. Men wijt het aan het optreden van D'66 in de kabinetten-Van Agt II en III dat dit mislukt is met de gemeenteraadsverkiezingen van zomer '82. Buiten hun schuld.

Wat ik net zei neemt niet weg, dat ik daar erg veel begrip voor heb. Natuurlijk zijn veel mensen teleurgesteld. Ik maak hen ook geen verwijten. In het algemeen zijn zij ook niet de mensen van 'het snelle succes'. Er zijn ook heel wat bemoedigende ervaringen hoor. Stel je voor, ik werd laatst door de gemeenteraadsfractie van Bergen op Zoom gebeld, die baalden zo van de Velsen-affaire, dat ze in de raad wilden pleiten voor opslagmogelijkheden voor radio-actief afval, in elk geval de principemogelijkheid. Ik kon ze wel omhelzen, zo kan het ook. Zo zijn er wel meer voorbeelden. En op de communicatie van ons, bewindslieden, viel zeker ook terechte kritiek uit te oefenen. Toch vraag ik enige clementie: communicatiemogelijkheid heeft z'n grenzen. Een dag heeft maar 24 uur, je hebt maar één lijf, je kan niet op twee plekken tegelijk zijn. Mensen hebben geen besef van je dagindeling, van wat je allemaal moet. Rechtstreekse contacten zijn nauwelijks mogelijk, veel gaat via via. Je kan gewoon niet je partijgenoten consulteren voor elke stap die je zet, los van de vraag of dat nou wenselijk is. Onmogelijk. Je neemt soms besluiten die alle gemeenten door het land raken. Moet je dan de D'66-afdelingen ter plaatse gaan raadplegen? Dat kan niet.

Moet het wel?

Stelselmatig, een soort verificatieplicht? Nee, zo werkt het niet. Je hebt een mandaat, men moet er dan ook op willen vertrouwen dat de partijlijn jouw opvatting van landsbelang inkleurt. In die zin valt het samen. Maar men moet ook onderkennen dat in een coalitie er nog andere opvattingen van dat landsbelang zijn. Je bent niet alleen maar vertegenwoordiger van

je partij, je zit er niet alleen om je partij te bedienen. Je hebt een mandaat van de fractie om in een kabinet te stappen. De praktijk, nieuwe feiten en gegevens kun je niet negeren, zomin als het feit dat je in een coalitie moet werken met die andere definities van landsbelang.

Reus op lemen voeten

Wanneer zijn de cruciale fouten gemaakt?

Het begint al vroeg in de formatie, door het moment en de wijze van accepteren van Van Agt. Ik sluit niet uit dat het toch tot die acceptatie zou zijn gekomen, later, maar dan anders. Verder de ontstaansgeschiedenis van het regeerakkoord, dat een reus op lemen voeten werd. De derde misser was het lijmakkoord, dat een vernis-akkoord was, de barsten zaten nog onder het laklaagje, en niet meer. Zo zaten de fouten, als in een klassiek Grieks drama, er al vanaf het begin in.

Ik weet niet of het lijmakkoord wel echt een duchtig akkoord kon worden. Ik kan niet achteraf bewijzen dat het had gekund en of het wel had ontmoeten. Misschien had het beter toen al gewoon kunnen breken, nu de kiem voor de breuk toch in de formatie al was gelegd.

Helemaal in het verlengde hiervan vind ik toch ook dat het in Van Agt III stappen, de argumenten waarmee, de wijze waarop, niet goed is geweest. Het werk moet gebeuren, ik heb dat zelf ook gedaan, ben niet opgestapt. Ik krijg altijd het etiket opgeplakt zo'n PvdA-minnaar te zijn, dat heeft niets met de werkelijkheid uit te staan (ik sta niet aan de rechterkant in de partij, maar dat is fets totaal anders). Maar ik wist wel dat we toen niet op die basis hadden moeten doorgaan met het CDA, nadat de PvdA was uitgestapt. De PvdA had ongelijk, maar niet als enige, en wij hadden eigen redenen om niet door te gaan: de coalitie was gebroken.

Het is alleen maar, in schaktermen, een 'eindspel' geweest.

Het kwam voort uit de eerdere fouten. Natuurlijk, het is alleen maar een eindspel geweest. En we hebben daarin politiek naïef gehandeld door te denken dat je in het interim-kabinet kon profileren. Zelfs zonder de cynische toelichtingen van Van Agt uit z'n latere interviews, wist je toen al dat je gegijzelde was van zijn kabinet. Je bent in zo'n constructie al door de pomp voor je iets hebt toegegeven. Voor het CDA was het heus geen 'liefde-werk-oud-papier', die overbrugden alleen de periode naar de VVD.

Het regeerakkoord was dus niet bestand tegen de spanningen in de ministerraad?

Nee, dat is evident. We hebben ook te snel geroepen dat het regeerakkoord wel in onze richting zou uitwerken. Te veel verwachtingen gewekt over een brugfunctie, waar we per definitie niet aan konden voldoen. Ik heb ook in de praktijk van de besluitvorming van de ministerraad gezien

hoezeer het beeld van die zgn. brugfunctie te overspannen is geweest. We waren eerder stootblok dan brug tussen de groten. Zo zit je klem. Wat gebeurt er: als de beide blokken PvdA en CDA het met elkaar eens zijn ben je niet van belang, omgekeerd voorkomen ze dat je ze tegen elkaar kan uitspelen via een onuitgesproken monsterverbond. Want ieder wist dat je als kleinste partij toch niet in de positie zat waarin je weg kon lopen. Zo zat je in de aanloop naar een breuk altijd scheef, werd je gedwongen kanten te kiezen in plaats van brug te zijn. We hadden geen ruimte. En wij hebben gewoon wat ruimte nodig voor een eigen rol.

Onze winst in '81 was mede daaraan te danken. Die winst had ook te maken met wat ik maar noem de naweën van de zestiger jaren. De ideeën uit die tijd kwamen in de 70-er jaren pas beleidsmatig meer tot gelding; en wij hoorden daarbij. De 80-er jaren crisis diende zich in 1980/1981 al aan, maar men wist nog niet goed wat daarmee te doen en zoekt het nog een keer in de belofte van de 60-er jaren. Nu de 80-er jaren problemen voorop zijn komen te staan keert men zich juist van dat jaartal '66 af. De verharding en verrechtsing waarmee 'de economische crisis' gepaard gaat, geeft een situatie waarin ons soort benadering moeilijker geldt, dat zie je ook in bv. Duitsland en Engeland. Wat we daar tegenover moeten stellen? De harde kern van onze benadering vasthouden en die vertellen in termen van de jaren '80. Niet met de wolven in het bos van Lubbers meehuilen. Dat doen anderen wel, daar ligt niet onze taak, ook niet onze markt. Trouwens, ik ben niet in de politiek om daar waar het gat in de markt zit te opereren! En verder moeten we gewoon op alle fronten consequent hard blijven doorwerken. Ik zeg dat omdat ik geloof dat een deel van de winst in '81 ook zat in de manier waarop de 8-mansfractie werkte. Jan Terlouw was daar de uitstraling van, de vertaling, en dat had een enorm effect. Het was niet Jan alleen, maar Jan als exponent van het werken van de hele fractie. Die kant van de sprong van 8 naar 17 mag je niet buiten de analyse laten van hoe het nu verder moet met D'66: kwaliteit laten zien, consistent en reëel.

Had je lijsttrekker willen worden?

Nee, ik heb me er immers ook niet voor gekandideerd. Intussen was ik wel een beetje de gevangene van de situatie. Door de eerste plaats op de interne verkiezingslijst hadden delen van de partij een zeker verwachtingspatroon, die hadden me één gezet, en dat moest op iets uitmonden. Niet daaraan beantwoorden was voor hen fout. Maar ik was geen kandidaat-lijsttrekker en wilde dat ook niet zijn. Maar zelfs al had ik dat wel gewild, dan nog was er het feit dat Jan Terlouw zich uiteindelijk toch kandidaat stelde. De partij was niet gebaat bij een interne concurrentiestrijd. De gang van zaken op het congres liet geen ruimte voor een discussie over de koers van de kandidaten voor het lijsttrekkerschap. Nee, het was een volkomen patstelling. Ik heb het lijsttrekkerschap in elk geval nooit geambieerd, heb ook niet op die eerste plaats aangestuurd.

Het Parool opende de voorpagina die dag op het juli-congres met: Lambers wellicht lijsttrekker D'66.

Dat soort berichten maakte mijn positie nu juist zo ingewikkeld. Nogmaals, ik heb nooit aanleiding gegeven voor de verwachting dat ik lijsttrekker zou willen worden, die eerste plaats rolde er zomaar uit. Alleen als Jan Terlouw was blijven weigeren lijsttrekker te zijn, dan had ik het misschien – met lood in mijn schoenen – gedaan, niet als actieve keuze maar als de partij dat als enige oplossing zou hebben gezien. Zover is het niet gekomen. Het was wel een congres waarbij je tenen soms krulden en je vingers jeukten. Maar zowel Maarten Engwirda als ik – beiden gedoodverfd als plaatsvervangers voor Jan Terlouw 'voor geval dat' – hebben uit loyaliteit ons daar toen niet tussen geworpen.

Misser

Wat vind je nu echt een misser?

Dat wat ik eerder heb uitgelegd over de UNISER-affaire.

Ben je verder tevreden?

Over de afgelopen periode? Niet natuurlijk waar het de twee coalities en de gevolgen voor D'66 betreft. Wel wat mijn werk als staatssecretaris betreft voor zover het gaat om het gevoel naar beste vermogen te hebben gewerkt. Maar de periode was te kort, dat dempt de tevredenheid. Je doet het zo goed mogelijk, maar ik heb het natuurlijk niet perfect gedaan. Ik geloof niet dat ik dingen heb moeten doen die echt tegen mijn eigen opvattingen zijn ingegaan. De echte toets moet nog komen, want wat is nou één jaar? Veel dingen waren net op gang gebracht, die gewoon nog een jaar of meer vergen voor ze iets tastbaars gaan opleveren. Je hoort er tegen te kunnen in de politiek, dat je zo'n post maar beperkte tijd bezet, dat is 'all in the game'. Je moet niet in dit vak zitten als je dat niet accepteert. Maar je voelt toch dat zo'n periode als wij hadden te kort is. Typisch D'66 is het streven naar lange-termijnbeleid.

Terug als kamerlid. Hoe is dat?

Je gaat op zo'n departement veel zakelijker werken. Terug in de fractie valt het weer op hoe dat ontbreekt, in de Kamer in het algemeen ook. Daar heb ik best wel moeite mee. Dat wil niet zeggen dat ik het parlementaire werk minder vind.

Wat is je drijfveer om in de politiek te zijn?

Heel simpel gezegd: het gaat om dingen die me kunnen schelen. Het is natuurlijk niet altijd een lolletje en ik zou het niet opbrengen als het me niets kon schelen. Het kan me wèl schelen: je bent bezig met onderwerpen die je aan het hart gebakken raken, waar je echt pal voor wilt staan. Dat gold bij mijn werk als staatssecretaris en dat geldt evenzeer nu ik weer

in de Kamer zit. In die zin beleef ik er weer genoeg aan. De prijs is heel hoog, dat wel. Gedraaf, gevlieg, ergernis, een grote aanslag op je hele manier van leven, op je privébestaan. In de loop der jaren merk je dat je betrokkenheid bij verschillende onderwerpen een patroon geeft, een groot patroon van echte uitgangspunten, van wat je belangrijk vindt in het beleid. Zonder dat je een soort bijbel met dogma's hebt, blijkt je dan toch steeds van die benadering uit te gaan die ook het hart van D'66 bepaalt, je om die dingen druk te maken die ook D'66 beroeren. Dat zijn dan ook precies de dingen waarom je bij deze rare club lijkt te zitten.

1. Ginjaar was de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne in het Kabinet-Van Agt/Wiegel en dus de voorganger van I. Lambers.
2. Ineke en Kees Lambers wonen in Opende, Westelijk-Groningen, dus die rit was lang.
3. Uniser is het bedrijf dat illegaal afval heeft geloosd in Rijnmond. Een omvangrijke affaire kwam aan het licht en een strafrechtelijk onderzoek werd ingesteld. De Kamer eiste een bestuurlijk onderzoek. Inmiddels is de Commissie-Hellinga daarmee begonnen.
4. 'Een nieuw hoofdstuk' – stuk geschreven door Aard Nuis, dat het Hoofdbestuur van D'66 ter discussie voorlegt als aanzet tot een program van uitgangspunten (1983).

MICHEL SCHELTEMA

(geb. 's Gravenhage, 1939)

Studeerde van 1957 tot 1964 rechten in Leiden en van 1964 tot 1965 aan de Harvard Law School in Cambridge (V.S.). Van 1965 tot 1972 was Scheltema wetgevingsjurist op het ministerie van Justitie, tevens optredend als secretaris van de commissie Koopmans (privacy) en van de Raad voor de Territoriale Decentralisatie.

Hij werd in 1972 hoogleraar administratief recht aan de RU te Groningen en in 1979 lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (W.R.R.).

Michiel Scheltema is sinds 1966 lid van D'66, waarbinnen hij zitting had in diverse commissies, zoals de geschillencommissie, de voorlopige adviescommissie en diverse adviserende ad-hoc commissies.

Toen bij de formatie van 1981 D'66 het staatssecretarisschap van Justitie moest vervullen, eiste de Tweede-Kamerfractie dat deze weinig geliefde portefeuille vreemdelingenzaken, gevangeniswezen, jeugdbeleid werd uitgebreid met wetgevingszaken.

Michiel Scheltema leek de aangewezen persoon deze functie te vervullen. De bedachtzame Scheltema bleef ook in het interim-kabinet aan. Hij kon zijn staatsrechtelijke kennis tevens ten dienste stellen van de Tweede-Kamerfractie, nu in het jaar '81-'82 drie politieke crises elkaar opvolgden.

Michiel Scheltema keerde na zijn aftreden terug naar de RU Groningen.

Foto afgedekt vanwege copyright

*Michiel Scheltema in gesprek met een vluchteling uit Ethiopië, tijdens een
ontvangst van een groep asielzoekers in Nederland.
(Foto Bert Verhoeff, Amsterdam)*

Het denkproces meemaken

Idee en macht. In hoeverre is het mogelijk met ideeën te overtuigen, in hoeverre heb je daar macht voor nodig?

Ideeën zijn ontzettend belangrijk. Alléén daarmee kunnen veranderingen tot stand komen. Aan de andere kant kan dat niet zó maar, die ideeën moeten ook als het ware eerst overtuigingskracht krijgen en de mensen overtuigen vóór die veranderingen aangebracht kunnen worden. Wij menen zelf als partij soms te veel dat wij goede ideeën hebben bedacht, die we dan vervolgens proberen uit te voeren, zonder dat we ons realiseren dat anderen, die daar minder over nagedacht hebben, er ook veel minder in zien. En niet van mening zullen veranderen, zolang ze niet zelf dat denkproces hebben meegemaakt.

Kan je daar een voorbeeld van geven?

In het algemeen denk ik dat de manier waarop we in de afgelopen tijd binnen het kabinet hebben gefunctioneerd, verband houdt met dat probleem. We hebben wel allerlei dingen geprobeerd, maar we hebben aan de communicatie naar buiten wat dat betreft niet zo veel gedaan. Mede hierdoor zijn de moeilijkheden gekomen. De fractie is niet helemaal meegenomen in ideeën die door het kabinet werden ontwikkeld, de partij is onvoldoende meegenomen met de ideeën die in de fractie werden ontwikkeld, en zo heeft er aan die overtuigingskracht, het overbrengen van de ideeën voor zover we die probeerden uit te voeren, duidelijk wat ontbroken.

Landsbelang en politieke feeling

Je zei net: naar de fractie toe, naar buiten toe. Ook in het kabinet, voor zover de staatssecretarissen op verschillende momenten aan het kabinetsbe- raad hebben deelgenomen?

Iedereen was met zijn eigen dingen bezig, maar het gezamenlijk dragen van een aantal punten, die we toch in het verkiezingsprogramma ook hadden vastgelegd, dat is er gewoon niet van gekomen. Je kunt over je houding natuurlijk heen en weer praten. Jan heeft ook op het laatste congres gezegd: 'Ik heb me in de eerste plaats minister van Economische Zaken en vice-premier gevoeld.' Dat betekent dus een identificeren met het landsbelang. Vanuit zijn positie gezien heeft hij aan de ene kant ook wel gelijk, maar aan de andere kant betekent dat tegelijkertijd niet een identi-

ficatie met de gezamenlijkheid van de D'66-optiek in het kabinet.

Het landsbelang heeft natuurlijk allerlei definities.

Ja, maar er is natuurlijk wel een zekere spanning tussen in het algemeen het landsbelang dienen en het kijken of ook de ideeën van waaruit je specifiek de zaak benadert voldoende duidelijk zijn en voldoende overkomen. Als andere groeperingen, dat is dan zowel de PvdA als het CDA, wèl die gezamenlijkheid vanuit hun kant benadrukken en profileren, dan is het gewoon niet goed, en ook niet in het landsbelang, als de D'66-optiek daar onvoldoende apart uitkomt. Wat onderscheidt ons dan van de invalshoek van de anderen? De gedachte dat we meer naar dat lange-termijnperspectief moeten, dat we meer zicht hebben of zicht proberen te krijgen, niet op wat morgen beter moet gebeuren, maar wat er op langere termijn moet gebeuren. Daarom zijn we ook wetenschappelijker als het ware, daarom zijn we een ideeënpartij. Het is natuurlijk ontzettend moeilijk die invalshoek goed voor het voetlicht te brengen. Dat leidt er eigenlijk toe dat iedereen wat individualistischer, wat onafhankelijker, want dat zijn we ook, gaat opereren. En ik denk dat dat een van de oorzaken is waarom het ook fout gelopen is.

Is dat nu typisch het omgaan met macht vanuit een partij? Ik denk dat er in de partij twee groepen zijn. Een groep, waar ik dan Laurens Jan Brinkhorst toe reken, Wim Dik, Henk Zeevalking ook, die veel meer oog hebben voor het machtsstreven. Er is een andere groep, die dat veel minder heeft.

Ik weet niet precies of je die groepen kunt onderscheiden. Het is duidelijk dat als je belangrijke ideeën hebt, dat je daarmee veel kan doen. Van de andere kant bereik je met ideeën alléén toch onvoldoende. Je moet tegelijkertijd zorgen dat je draagvlak hebt voor die ideeën. En dat betekent dat je wel degelijk begrip moet hebben voor die machtsstructuren, voor de manier waarop dat werkt.

Ik heb weinig ministerraden meegemaakt en ik heb ook in het kabinet niet erg veel gezien, dat daar als het ware als partij'werd opgetreden. De ministers kunnen daar denk ik veel beter over praten dan ik. Ik heb toch wel enkele situaties meegemaakt waarvan ik dacht, daar gaat het nou typisch om een belangrijk punt voor een D'66-minister, vergeleken met een belangrijk punt voor een CDA-minister. Je zag dan dat, min of meer automatisch en naar mijn idee uit een soort politieke feeling, de CDA-ministers de rijen sloten.

Er is ook een reden gelegen in de aard van de ministerraad. Ik zei net dat wij vaak lange-termijnbeleid voor ogen hebben. In de ministerraad komt datgene aan de orde wat de verschillende ministers daarin opbrengen. Het is natuurlijk niet echt ingesteld op lange-termijnbeleid. De problemen op korte termijn waren overigens ook zo overheersend, dat het buitengewoon moeilijk was om daar iets aan lange-termijnbeleid te gaan doen. Aan de andere kant is het onze kracht natuurlijk wel om dat per-

spectief in het oog te houden. Dat moet ook in een beleid wel tot uitdrukking kunnen komen, en dat dan, als je daar stukken voor maakt, in de ministerraad wel aan de orde komen. Dat hangt voor een belangrijk gedeelte van de voorzitter af. Deze voorzitter had duidelijk minder belangstelling voor bijvoorbeeld het bespreken van het werk van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid dan de vorige, om het zo maar eens te zeggen. Mij valt dat, als oud-lid van de WRR natuurlijk extra op. Dat hebben we op verschillende manieren wel gemerkt. Wat dat betreft is de voorzitter belangrijk. Aan de andere kant, als Den Uyl een werkgelegenheidsplan wil voorbereiden, waarbij je je kunt afvragen of het op de lange termijn helpt of niet, dan is dat natuurlijk een discussie die in de ministerraad gevoerd moet kunnen worden.

Bestuurbaarheid en ministerraad

Die vraag naar het kabinet, het functioneren van het kabinet, is natuurlijk ook wel een vraag over bestuurbaarheid. Ik bedoel, het kabinet staat toch centraal in de bestuurbaarheid van het land.

Wat echt slecht werkt is de afweging van de politieke prioriteiten, en hoe dat praktisch verdeeld wordt over de departementen. De ministers worden vaak woordvoerder van hun departementen. Het politieke besluitvormingsproces over bezuinigen wordt voor een belangrijke mate door het ministerie van Financiën bepaald. Dat gaat kijken waar geld te halen is, waar er gesneden kan worden. Daarmee worden voldongen feiten gesteld. Een stelsel van politieke prioriteiten, een goede organisatie, op basis waarvan dat gebeurt, functioneert praktisch niet.

Hoe het anders moet? Het is buitengewoon moeilijk. Kernkabinetten zullen misschien helpen, maar dat is lang niet altijd zeker. Kijk, wat wel te wensen zou zijn, is dat ministers en staatssecretarissen minder met allerlei uitvoerende bezigheden opgezadeld worden en meer beleidsmatig bezig zijn. Meer nadruk op een duidelijk actieprogramma van het kabinet leggen (dus niet het regeerakkoord, maar concretisering ervan), dat ook een keuze van prioriteiten inhoudt en een bewaking van de voortgang. De ministerraad heeft ook weinig mogelijkheden om eenmaal genomen beslissingen te controleren op de uitvoering. De minister-president heeft toch eigenlijk geen enkele 'grip' op de uitvoering van het kabinetsbeleid. Als hij echt iets belangrijk vindt dan is het zeer moeilijk de hoofdlijn van het beleid te blijven sturen. Dat wordt overgelaten aan de individuele kabinetsleden. Structureel is het niet aanwezig. Een over-dosis inzet als premier Den Uyl indertijd had, werkt misschien even. Maar er is geen enkele echte voortgangscontrole. Op een aantal hoofdpunten zou de minister-president meer moeten kunnen doen om dit te bevorderen. Er is nu eigenlijk niemand die echt boven de sfeer van de individuele departementen uitstijgt, het programma bewaakt, de invalshoek helder houdt.

Komt dat niet omdat er in Nederland altijd coalitiekabinetten zijn?

Het gekke is dat ministers meer vanuit een departement dan vanuit een partij-invalshoek werken. Dat spreekt de veronderstelling tegen dat het aan de coalitie-structuur ligt. Dat was in het kabinet-Van Agt II zo, hoewel natuurlijk niet op het moment van de politieke breuk, in het interim-kabinet eveneens, en naar ik heb begrepen in vroegere kabinetten ook. Je hoeft maar aan de tegenstelling Andriessen-Albeda te denken.

Somber over de bestuurbaarheid?

Nou, niet geweldig optimistisch. We moeten aan de andere kant wel de realiteit in het oog houden. Je moet niet het verlangen hebben het land te kunnen sturen in een richting, wanneer er in de samenleving onvoldoende duidelijkheid bestaat waar het heen moet gaan. Je kan niet van een regering verwachten dat ze een duidelijk beleid voert, wanneer er grote meningsverschillen over essentiële zaken bestaan. Anders gezegd: bestuurbaarheid op zichzelf is niet altijd goed. Een krachtig bestuur in een samenleving die sterk verdeeld is zou best verkeerd kunnen uitpakken.

Maar het gaat er nu om dat, waar men het wél eens is, daar waar de richting vaststaat, dan lukt het nog niet, door de vele advies-, overleg- en administratieve procedures, de oogkleppenmentaliteit op ministeries en in de Kamer. Een andere zijde is dat ik vind dat een regering verplicht is om op langere termijn te denken en visies te ontvouwen. Een kabinet-Van Agt-Wiegel is wat dat betreft een soort voortmodderen geweest, reageren op de aktie van elke dag. Van Agt II was te verdeeld om dat zelfs nog te kunnen. Dat is niet de manier. Regeren, lijkt mij, is kijken waar we naar toe gaan als de problemen zich ontwikkelen zoals we nu taxeren, wat zich in de toekomst kan voordoen, hoe daarop te anticiperen.

Dan kom ik op de ideeën die nodig zijn om dat te kunnen. Die ideeën moet je inzichtelijk maken, uitleggen waarom het nodig is bepaalde maatregelen te nemen.

Heb je in de strijd om je eigen visie in stukken neer te leggen veel moeten incasseren?

Dat valt wel mee, maar je kan natuurlijk nooit ongeschonden zaken afleveren. Ik vind dat bijvoorbeeld de Nota Gevangeniswezen het resultaat is van wat ik zelf voel als D'66-denken: vanuit een samenhangende visie een idee proberen te geven van wat je op langere termijn met het beleid moet. Op veel terreinen waarmee ik bezig was, vond ik het onthullend dat de inzichten, ook wetenschappelijke inzichten, die al veel langer gemeengoed zijn in de universitaire wereld, toch vaak in het beleid niet doorklinken. Wat je weet over de effecten van detentie op het gedrag van de mensen, en dat is best veel langzamerhand, dat moet je omzetten in beleid. Dat gebeurt eigenlijk buitengewoon weinig. Dat gold voor de vreemdelingenzaken nog veel meer. Je kan voor de hand liggende conclusies trekken als je wat zaken op een rijtje zet. Inconsequenties, niet

logische dingen in het lopende beleid, dat soort zaken gaan gewoon door. Men neemt vaak te weinig de tijd het beleid ter discussie te stellen. In de Nota Gevangeniswezen heb ik meer in willen gaan op de grondslagen van het strafrecht, en wat de consequenties zijn voor het beleid, dan vroeger gebeurd is. Dat vind ik plezierig. Ik beschouw het niet als m'n grootste verdienste, want dat kan je niet zeggen van één jaar. Daarin haal je te weinig te voorschijn om over verdienste te spreken.

Inwerken kost tijd?

Ik ben jurist en heb vroeger ook op Justitie gewerkt, maar daarmee is alles gezegd. Gevangeniswezen en vreemdelingenzaken waren mij onbekend en tegen de tijd dat je het in de vingers hebt ben je weer weg. Wetgeving daarentegen kende ik goed en daarvan had ik van De Ruiter een deel overgenomen.

Bij kindbescherming, gevangeniswezen, vreemdelingenzaken, gaat het allemaal om groepen aan de onderkant van de samenleving, mensen die in een moeilijke positie zitten. Dan gaat het er voor mij om dat het beleid er niet is om het beleid, de regel niet om de regel, maar steeds om de mensen voor wie dat allemaal gecreëerd is. In de manier van hanteren van die regels en de manier van uitvoering moet je dat laten doorwerken. Op het terrein van de vreemdelingenzaken is dat redelijk gelukt. Iedere nodeloze hardheid en hardvochtigheid bij de uitvoering moet je vermijden, je moet het een menselijk gezicht geven. En daarin verschillen partijen. Er zijn weinig grote emotionele en aandacht trekkende problemen geweest, en dat was met mevrouw Haars, mijn voorgangster, wel anders. Die was dáárdoor ook veel bekender. Ik heb ook nooit gezegd: het is de regel en daarom moet het. Dat is gewoon te weinig als motivering. Je moet het hoe en waarom uitleggen, eventuele andere wegen zoeken. Daarin moet je je principieel verdiepen. Zo vind ik het ergerlijk dat beslissingen in vreemdelingenzaken zo lang duren. Als je iemand het land uit wil hebben, dan moet je niet te lang onzekerheid laten bestaan. Wat dat betreft trof ik een wanhopige situatie aan. Het gaat niet aan om iemand die hier geboren is, jarenlang opgegroeid, ineens na b.v. drie jaar te zeggen 'je had hier eigenlijk niet mogen zijn'. Dat is een ingreep, daarbij moet je je realiseren dat de bureaucratie niet boven de mens mag gaan. Bij individuele beslissingen moet dat doorklinken. Het is voor de verhouding tussen minderheden en autochtone bevolking slecht dat er over dit soort zaken veel ophef wordt gemaakt. Dat tast de harmonie aan.

Janmaat en tolerantie

Uit een onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat verschillen in tolerantie t.o.v. buitenlanders per politieke voorkeur sterk verschilt. Onder D'66-kiezers is die tolerantie het grootst. Hoe verklaar je dat?

Er is drie keer een D'66-staatssecretaris op deze post geweest. Glastra van

Loon, Zeevalking en ik. Maar dat is niet de oorzaak natuurlijk, wellicht ook geen toeval. Tolerantie is bij D'66-ers groot omdat ik denk dat het samenhangt met het gevoel dat je andere individuen in hun waarde moet laten. Anderen ook hun plaats gunnen, dat is een aspect ervan. Het is verder niet populair en men is er in Nederland nogal inconsequent in. Het vreemdelingenbeleid wordt weliswaar breed ondersteund, over beperking in de toelating is men het eens. Als er echter iemand in een zielige positie zit, dan zie je uit geheel verschillende partijen mensen zich inspannen voor dit kind, die familie, die niemand kwaad doet enz. De kritiek richt zich nooit op je omdat je zo soepel bent, altijd op een moeilijk geval dat je te streng zou behandelen. Maar ondertussen is er een heel griezelige onderstroom, waarvan Janmaat dan de exponent is, die eigenlijk heel anders denkt over het vreemdelingenbeleid. Die vindt dat je lang niet streng genoeg bent. Ik kreeg veel brieven ten gunste van mensen die ik toe moest laten, of als ik dat gedaan had, uit waardering. Heel zelden kreeg ik een boze brief als iemand was toegelaten, of instemming na uitzetting. Een paradoxaal beeld, maar de tolerantie is zeker geen gemeengoed.

De wetgeving-taak is voor een deel in de formatie naar jou overgeheveld. Dat was een wens van de Tweede-Kamerfractie, om de portefeuille wat meer politieke inhoud te geven, want anders heb je eigenlijk alleen maar de controversiële elementen van Justitie in je beleid. Wetgeving is overigens typisch iets dat jaren duurt. Er is weinig van gekomen, afgezien van dat wetsontwerp op de Privacy. Ik ben vroeger secretaris van de voorbereidende commissie geweest, dus dat was heel aardig. Daarnaast een noodwetje voor tijdelijke privacy-bescherming, wijziging van de adoptie, maar nog niet afgerond, en Algemene Regels van Bestuursrecht.

In deze interviews valt mij tot nu toe op dat D'66-bewindslieden positief over hun ambtenaren zijn. Wijst dat op gouvernementeel denken?
Och, wat is gouvernementeel denken? Op zichzelf bevatte het programma van D'66 op mijn terrein geen grootse punten. De algemene uitgangspunten inspireren je wel. Het gaat om individuele mensen, dat is het liberale er in. Wat ideeën betreft en het brengen van samenhang in het beleid, daarin vind ik dat ik meer heb gedaan dan mijn voorganger. Daarin heb je invloed op je ambtenaren en ontmoet je soms moeilijkheden. Een enkele keer zijn er heel concrete dingen geweest die men buiten mij om heeft willen regelen, dat merk je dan ineens. En voorkomt het voor de volgende keer. Wanneer je een goede verstandhouding met de ambtenaren hebt, en hen weet te inspireren, zijn zij een enorme steun.

Hebben de bezuinigingen een verlamme invloed gehad op het beleid?
In zoverre verlamme dat je met je beleid voor de toekomst altijd moet uitgaan van minder geld, terwijl er nog zo veel te verbeteren valt. Ikzelf heb nog voor de verkorting van vreemdelingenprocedures iets losgekree-

gen, De Ruiter voor het gevangeniswezen. Hij heeft gezegd dat als er geen geld kwam om het structurele tekort van celruimte op te lossen, het werkelijk vastliep. Dat doet het nu dus ook onder dit kabinet.

Hoe was de samenwerking met De Ruiter?

Bepaald heel goed. Wij hebben veel gezamenlijk gedaan. Dat is ook een voorwaarde om goed te werken, vind ik. Iets anders is de positie van een staatssecretaris. Die is in allerlei opzichten lastig. Het belangrijkste probleem is dat je geen stem hebt in het kabinet, dat wel de geldmiddelen voor jouw beleid vaststelt. En er zijn onderdelen van beleid van andere departementen, die diep ingrijpen op jouw werk, zonder dat je veel kan uitrichten. Dat is wel eens frustrerend. Hoe sterker je interdepartementaal moet opereren, hoe lastiger het is als je staatssecretaris bent. Ineke Lambers kan je er alles van vertellen. Dat gold voor mij minder, mede omdat ik met De Ruiter op één lijn zat.

Brugfunctie en strohalm

Moet een partij als D'66 een gematigd element van een linkse beweging zijn of een voortrekker van een rechtse, gesteld in beide gevallen dat de partij in de Kamer groot genoeg is?

Ik voel mij toch duidelijk meer verwant met de PvdA dan met enige andere partij. Wat dat betreft zou ik met een PvdA/D'66-kabinet best uit de voeten kunnen. Het is nu niet zo realistisch, dat besef ik. Het is niet zo dat we tussen PvdA en CDA inzaten. Onze invalshoek is in een aantal gevallen duidelijk een andere. In sommige gevallen zijn we progressiever dan de PvdA. Wij hebben een aantal uitgangspunten die ons een zelfstandige positie geven. Onafhankelijker van belangen, van geestesstromingen, dat is mede onze identiteit. We staan niet ergens tussen, we staan ergens anders. De potentiële machtspositie in een CDA/PvdA/D'66 kabinet heeft kennelijk niet gewerkt. Ik ben het er zeer mee eens dat wij in de huidige situatie niet aan een kabinet-Lubbers meedoen, hoewel ik niet voor alle eeuwigheid kan spreken. Mijn verwantschap met de PvdA geef ik al aan, en dat speelt dan mee. Stromingen in CDA en VVD zijn te statisch, te weinig op ontwikkeling gericht.

Het kabinet-Den Uyl wilde iets, had het gevoel dat er iets beter moest. Vond je dat terug bij het kabinet Van Agt-Wiegel of bij het kabinet-Lubbers? Daarmee kunnen wij ons als partij slecht identificeren. Ik heb wel altijd ongelukkig gevonden dat we met formele posities, als 'strategie-resoluties' zijn gaan werken. Je zegt je eigen ideeën niet maar je komt met blokkades die in ons staatsrechtelijk systeem niet goed werken. We blijven dan ook veel te lang discussiëren over formaliteiten uit het verleden, en verdoezen de inhoud en dat waar het om gaat.

Het gaat erom dat je na de verkiezingen vaststelt op welke basis je regeert. Dan is het om de redenen die ik aangaf niet waarschijnlijk dat je

met CDA en VVD regeert. Bindende congresuitspraken hebben met het oog op bestuurbaarheid en onderhandeling een moeizaam en contra-productief effect.

Het is toch de laatste strohalm van de vernieuwing van het staatsrechtelijk denken: duidelijkheid vóór de verkiezingen als onderdeel van blokvorming, schaduwkabinet etc?

Dat was in die situatie ook goed om duidelijkheid te scheppen. Maar als niet op een behoorlijke manier langs die weg meerderheden te verwerven zijn, zoals bleek, dan moet je die ideeën heroverwegen. Het heeft niet goed gewerkt. In 1981, bij onze grote winst, blijkt uit onderzoek dat de blokkade nauwelijks relevant is geweest voor de kiezer. Ik denk dat wij de rol moeten vervullen van de partij die in staat is dát percentage kiezers in het centrum te kunnen overhalen progressief te stemmen, dat van belang is om de totale machtsverhouding te doen omslaan. Dat is in 1981 gebeurd.

Is het grote verlies te herleiden op de deelname aan het interim-kabinet?

Dat grote verlies was al langer aan de gang. Maar ik denk ook, achteraf gezien, dat het politiek gesproken uit oogpunt van machtsvorming toch niet goed is geweest. Dat is zeker achteraf praten, want ik heb erbij gezeten, en ik was het er mee eens.

Het hoofdidee dat wij daarbij hadden, en in elk geval had ik dat zelf, was dat de bestuurbaarheid van het land een belangrijk item zou worden bij de verkiezingen. Een partij die er niet tegen op zou zien maatregelen te nemen, ook impopulaire, zou indruk maken. In de tweede plaats, om in die periode nog iets te doen, duidelijk te maken dat we bezig waren dingen te doen die nodig waren.

Op beide punten hebben we ongelijk gekregen. Het punt van de bestuurbaarheid heeft geen duidelijke rol gespeeld, ook omdat de PvdA na de breuk zich heel anders is gaan gedragen. In die zin zit er iets onrechtvaardigs in, zo voel ik dat tenminste, dat de partij die in een kabinet het toch buitengewoon moeilijk maakt om tot besluitvorming te komen, nadat het kabinet valt zijn houding vervangt door een heel andere benadering. En het is die benadering waarop de kiezers ze hebben beoordeeld: de gematigde, uit het kabinet gezette partij, die het toch zo goed met het land voor heeft, 'kijk maar naar het reële verkiezingsprogramma'. De andere veronderstelling, dat we nog veel konden uitrichten in die maanden, is veel te optimistisch geweest. Met de posten die wij kregen, met name Binnenlandse Zaken, was zoveel pijn verbonden, het was onvermijdelijk dat dat gevolg zou hebben, hoe goed de man ook was die dat moest doen.

Een schimmig concept

Hoe waren je contacten met de Tweede-Kamerfractie?

Goed. Ik vond dat die nieuwe fractie goed functioneerde. Ik heb gepro-

beerd de banden sterk aan te houden en geloof dat het wel redelijk gelukt is. Met de mensen die op mijn gebied optraden, liep het goed. Ik vind wel dat tussen de fractie en de kabinetsfractie, en tussen de kabinetsfractie onderling onvoldoende samenwerking is geweest. Er is onvoldoende geprobeerd elkaar op wezenlijke punten te vinden. Er is een nodeloos uit elkaar groeien ontstaan. Individualisme en gebrek aan tradities. We willen vaak ook ieder z'n eigen ruimte laten. Ik wist ook niet hoe die verhoudingen lagen, ik kende dat van tevoren niet. Maar als je regelmatig benaderd wordt door andere partijen die vragen wat je vindt als ze een bepaalde motie zouden indienen, dan valt het al snel op als je partijgenoten dat niet of nauwelijks doen.

Daar is wel verandering in gekomen. Maar er is nooit een principiële lijn gekozen, er is een schimmig concept van dualisme gehanteerd. Je moet gewoon afspreken hoe je handelt. Bepaalde vormen van samenwerking zijn gewoon nodig om je te handhaven. Het betekent dat je nooit een grote partij zal worden, omdat je het behoud van de macht en de individuele offers die er voor gebracht moeten worden, niet zwaar genoeg laat wegen. Nou goed, het zij zo. Voor zo'n kleinere partij met ons soort benadering is óók plaats.

Hoe vond jij de verwickelingen rond het lijsttrekkerschap?

Jan Terlouw op de vierde plaats gezet in het interne kiessysteem is op een foute manier uitgelegd. Iedereen die iets weet van dit soort procedures kan je uitleggen dat als je aan de 2e, 3e enz. stem zo'n groot gewicht geeft, dat het niet zegt dat de hoogste uit die stemming ook als partijleider wordt gewenst. Dat merk je toch ook uit de lijsten: Jan had verreweg de meeste eerste plaatsen. Maar omdat de verdere volgorde er óók uit moet komen gaan allerlei andere elementen spelen: plaatselijke wensen, de gedachte 'hij haalt het toch wel', ook doelbewust níet noemen van kansrijken etc. Het is gewoon een verkeerd stelsysteem. Op het congres was het natuurlijke een volstrekt valse start, met alle gevolgen vandien.

Waarom het grote verlies?

Het verschil in beeld tussen wat we vóór de verkiezingen van '81 hebben uitgestraald. De wat nuchtere, idealistische mensen, die met een aantal ideeën een concept hadden om de zaken anders te laten verlopen. Dat beeld contrasteerde met het beeld van de kabinetsperiode waarin het leek alsof die dingen toch in het oude spoor bleven doorlopen. Het beeld dat we, toen we er zaten, gewoon alles maar bij het oude lieten.

De symbolen van Amelisweerd, Ameland, kern-afval.

Inderdaad. Stuk voor stuk zaken die best inhoudelijk te legitimeren waren, maar dat hadden we toch beter moeten oplossen. Het werkt niet goed om kwesties te bagatelliseren waarover iedereen zich in het verleden druk maakte. En terecht werkt dat niet.

Hoe ziet de D'66-kiezer er uit?

Er zit iets in... van mensen die het liberale in zich hebben. Het gaat niet om regels, om bureaucratie, het gaat om individuele mensen met afzonderlijke waarden, die ook zo benaderd willen worden, en het gaat om de gelijkheid en verbondenheid, een kritische onafhankelijke instelling. Wat hem/haar ook als kiezer zo wispelturig maakt. Hoewel, ik geloof dat ik hier meer het partijlid dan de kiezer omschrijf.

Wat denk je dat de issues zullen zijn in de komende jaren?

Ik denk dat de sociaal-economische problemen zeer op de voorgrond zullen staan. En dus te weinig aandacht voor immateriële zaken, hoe mensen in de samenleving functioneren. De accenten bij het streven naar een rechtvaardige samenleving worden teveel gelegd op de financiële kant van de zaak. De rest blijft in abstracte vorm voorwerp van discussie. De welzijnszorg die tot geweldige afhankelijkheden heeft geleid, daarin wordt toch helemaal niet vanuit de mensen zelf gedacht. Daarin zijn we doorgeschoten en wat nu gebeurt is dat er zónder die discussie grof wordt bezuinigd. Als dat al niet in de afgelopen tijd gebeurd is. Een partijgenoot zei laatst tegen me: 'Het grootste gevaar van de 'Reaganomics'¹ is dat het zo vreselijk overtuigend wordt. We hebben alles zo halfbakken aangepakt in de laatste jaren.' Dat zie je nu al, het doorschieten van bezuinigingsmaatregelen die op andere wijze zelfs nog wel goedkoper hadden gekund, maar daaraan gaat dan een te genuanceerde afweging vooraf, en dus kan het niet.

Heeft het zin gehad, D'66 in het kabinet?

Voor de partij niet, als je het ziet in termen van kamerzetels. Op mijn terrein geldt dat een jaar echt veel te kort is. Aan de andere kant heb ik toch het gevoel dat er goede dingen in gang zijn gezet. Gevangenisnota, Vreemdelingenbeleid, Raden van Kinderbescherming. Te weinig, maar zonder zin was het niet, en het was zeker heel boeiend.

1. 'Reaganomics' wordt als term gebruikt om het beleid van de Amerikaanse president Reagan (ten dele) te omschrijven. Grof samengevat staat het voor: kappen in de bureaucratie, snijden in de sociale zekerheid, ruimte aan het particuliere bedrijfsleven en krappe geldpolitiek.

WIM DIK

(geb. Rotterdam, 1939)

Sloot in 1962 zijn studie elektrotechniek te Delft af als ingenieur en studeerde voorts enige jaren economie in Rotterdam. Hij was vanaf 1964 in dienst bij Unilever als trainee, bedrijfsleider en directeur, laatstelijk van de Unilever Vleesgroep Nederland.

Wim Dik is actief in werkgeverskringen, o.m. als voorzitter van het VNO-Noord-Brabant ('81), was verder bestuurslid van de Regionale Omroep NO-Brabant en is sinds de oprichting van D'66 in diverse bestuursfuncties opgetreden. Hij was van 1975 tot 1979 landelijk vice-voorzitter en van 1979 tot 1981 voorzitter van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66.

Wim Dik verwisselde zijn managersbaan voor het staatssecretarisschap van Economische Zaken, waar hij zich vooral met de exportbevordering ging bezig houden. Hij trad tegelijkertijd met partijgenoot Terlouw toe tot het kabinet-Van Agt II om gezamenlijk de aanwezigheid van D'66 in het sociaal-economisch deel van het kabinetsbeleid te garanderen.

De onstuitbaar actieve Dik heeft in 13 maanden politiek bewind (Van Agt II en III) getracht de Nederlandse export een 'mr. Export' te geven en ervoor gepleit de functie op te waarden tot een ministerschap van buitenlandse handel. Weliswaar kon dat alleen voor zijn opvolger gelden. Na zijn aftreden is Dik teruggekeerd naar het Unileverconcern.

Foto afgedekt
vanwege copyright

Wim Dik op audiëntie bij premier Suzuki van Japan, mei 1982.

Vier keer enkel spoor

D'66 aan de macht, heeft dat enig effect gehad?

Als ik ergens van overtuigd ben geraakt, is het, dat wij als partij inderdaad een bijdrage te leveren hebben, die een wezenlijk ander karakter heeft dan wat anderen bij te dragen hebben, en ook een aanvulling vormt op het in Nederland aanwezige potentieel van regeerders en uitvoerders. En ik denk dat we ook hebben kunnen bewijzen dat we er goede mensen voor in huis hebben en dat we groot genoeg en goed genoeg geworteld zijn om echt kwaliteit in het veld te kunnen brengen. Bovendien slagen die mensen erin dingen te doen die in lijn zijn – dat lukt niet altijd – die in lijn zijn met datgene wat wij propageren. Waarom zeg ik: niet altijd? Los van het aloude spreekwoord 'Macht corrupteert'; je zit natuurlijk in een team, dus in dat team moet je besluiten nemen. Individueel zou je misschien anders hebben gewild.

Op een andere rails

Je zit voor een aantal dingen een beetje in een rijdende trein. Je kunt niet plotseling aan de noodrem trekken en zeggen: 'Haal maar een kraan en zet die trein op een andere rails die 90% de andere kant oploopt.' Zo werkt dat nou eenmaal niet. Hervormingen in Nederland voltrekken zich. Er is, als je toch terugkijkt op zestien jaar D'66, los van die anderhalf jaar regering, ontzettend veel veranderd, in lijn met datgene wat wij van het begin af aan gezegd hebben. Het is achteraf alleen heel moeilijk gebleken. Want in Nederland gaat dat zó geleidelijk, dat het claimen van het vaderschap van dat kind een heel ondankbaar karwei is. Als je nou een jaar in de regering zit vanuit D'66, dan zeg ik: er is een aantal dingen in gang gezet waarvan je, als je het analyseert, zegt: het was nodig dat dat gebeurde, dat heb ik ook altijd gewild, en het is ook uitgevoerd. Het is trager uitgevoerd dan we graag gezien hadden, het is misschien ook niet helemaal 100% gegaan zoals we wilden, maar dat is nou eenmaal onvermijdelijk. Zodra je gaat regeren heb je niet alléén meer te maken met je eigen achterban, ook niet meer alléén met de kiezer, maar je hebt te maken met elke willekeurige maatschappelijke groepering die je raakt. Wat roepen wij nou altijd als D'66? Als je een beslissing neemt die gaat over bepaalde mensen, dan moet je die erbij betrekken, moet je ze raadplegen, opdat niet over hun hoofd heen en zonder hen besluiten worden genomen. Het betrekken van mensen bij de besluiten van de overheid,

even los van de Tweede Kamer, is helemaal niet zo simpel in een ingewikkelde samenleving als de onze. We mogen niet de fout maken onszelf vrij te pleiten. We zijn natuurlijk mede schuldig aan de crisis die ontstaan is, we hebben ook geen kans gezien om een gezagsvacuüm op te lossen, we hebben niet waar kunnen maken, dat wij dan de brug zouden slaan die twee onverenigbare naturen zou verenigen. Dus zijn we mede schuldig aan het vallen en opstaan van het kabinet. Die collectieve verantwoordelijkheid voor een slechte beurt van de politiek, die accepteer ik ook. Ik zet er wel tegenover dat die voor een deel in mijn ogen wordt weggenomen door het feit, dat D'66-bewindslieden erin geslaagd zijn, vaak geheel verrassend, denk aan Hans, denk aan het korte optreden van Erwin en Max, te laten zien, dat met onze opvattingen een politiek te bedrijven is waar de mensen, ondanks kritiek die er in een bepaalde periode in bijna malicieuze zin geweest is, van zeggen: dit waren gewone mensen als iedereen, Nederlanders, met de capaciteiten om dit werk te doen. Ik denk dat individueel enorm geprobeerd is om de algemene slechte indruk, die door een deel van de gebeurtenissen is ontstaan, zoveel mogelijk teniet te doen. Daar zijn we waarschijnlijk niet in geslaagd, want anders hadden we niet zo geweldig op ons sodemieter gehad in september. Maar we moeten ons altijd blijven realiseren, dat verkiezingsuitslagen minder worden gemaakt door het individueel optreden van bepaalde bewindslieden, alswel door een optelsom, waarbij het geheel altijd meer wordt dan de som der delen, en er plotseling een beweging in gang wordt gezet die niet meer te keren is. Waar we schuldig aan zijn, maar dan ook weer zeer collectief, en dat ligt wat zwaarder bij de politieke voorman dan bij de andere individuele bewindslieden, is het ontbreken van een duidelijke lijn. Er is geen leiding gegeven aan het politieke denken en ik denk dat we die fout niet moeten herhalen en daarom spreek ik er ook zo over.

We gaan nu in de partij praten over onze nieuwe koers, we willen het van de basis laten opbloeien. Ik ben daar voor, ik ga vanavond zelf in Ede proberen daar wat van te maken, mensen te stimuleren om die discussie aan te gaan. Ik realiseer me ten volle dat daar niets, maar dan ook helemaal niets van terecht komt, als de top van de partij niet een begin van die koers gaat aangeven en daarbij leiding geeft.

Even terug naar de afgelopen periode. Als je naar die korte periode kijkt, heeft het weinig zin de wapenfeiten op te noemen, want ik denk niet dat dat erg van belang is, maar ik wil toch noemen dat het een zeer redelijke prestatie is, nadat je eenmaal inzicht hebt verkregen in hoe het ambtelijk apparaat draait en hoeveel onderling overleg er tussen departementen nodig is om überhaupt iets te produceren, dat er een Exportnota is uitgekomen in zo'n korte periode. Een Exportnota waar weliswaar een aantal van de angels waren uitgehaald, omdat ik van tevoren zag aankomen dat ik er in de debatten met mijn collega's over zou struikelen. Je kunt zeggen dat ook het paralleliseren van de belangen van bedrijfsleven en de belangen van ontwikkelingslanden beter geworden is.

Uit het bedrijfsleven

Verder is dacht ik gebleken, en dat is gelukkig op een paar plaatsen in de huidige regering voortgezet, dat iemand uit het bedrijfsleven zich vrij snel inwerkt in een ambtelijk apparaat en met ambtenaren tot een werksysteem komt, dat heel goed blijkt aan te slaan. Ook bij een groot en toch traditioneel departement als Economische Zaken blijkt dat te kunnen.

Wat zijn de verschillen?

Er is natuurlijk een groot verschil. In een bedrijf kan je zeggen, als ik alle feiten heb gehoord en ik heb mijn medewerkers gehoord, dan beslis ik dat we nu zo gaan doen en dan kan ik bij wijze van spreken zeggen: heren, het is duidelijk, we gaan dus nu rechtsaf. En dan gaat die onderneming rechtsaf en dan kan alleen mijn baas, een meneer die ik ken, aan wie ik verantwoording schuldig ben, zeggen: meneer Dik, dat was een falikant verkeerde beslissing en wel zo verkeerd, dat u maar ander werk moest gaan zoeken. Of hij zegt: dat was een beetje dom van je, ik zal je uitleggen waarom en dat moet je nooit meer doen. En alle gradaties daartussen. Dat is in de regering natuurlijk niet zo, want daar kan je zeggen: de feiten wijzen uit dat en dat, mijn ambtenaren zeggen dat en dat, nou zou ik het wel willen doen en ik zou ook weten op grond van die feiten wát ik moet doen, maar er zijn nog twee andere aspecten. Mijn politieke verantwoordelijkheid, ik ben een bewindsman, geplaatst door D'66, namens D'66. Ik voel ook politiek zoals de Democraten voelen en de feiten zeggen wel zus en zo, maar op grond van mijn overtuiging vind ik dat ik dit in deze vorm toch niet kan of wil doen. En mijn overtuiging en de feiten zeggen dat ik rechtsaf moet, maar ik weet zeker dat het politieke klimaat, de mij controlerende instantie, en dat is toch iets totaal anders dan een baas, namelijk de Kamer, zodanig ligt dat als ik dit zou doen, ik struikel. Met andere woorden: ik ga dan niet meer nadenken over wat er moet gebeuren, maar over hóe ik moet voordragen, wat er zou moeten gebeuren opdat men mij volgt. Het wordt dus iets tijdrovender, je moet ook over de procedure die je moet volgen om je doel te kunnen bereiken nadenken. Dat kost meer tijd om te lobbyen, voor te kauwen en eventueel te bespreken. Dat verlamt weliswaar niet helemaal, maar het vertraagt wel.

Wij zijn een progressieve partij, bij ons heeft het sociale aspect een grote plaats in ons hart, in ons denken en in ons handelen, maar wij realiseren ons dat alles wat wij op het maatschappelijk gebied willen, uiteindelijk moet worden betaald door de opbrengsten uit een gezond bedrijfsleven. Die twee sporen zijn er bij D'66 altijd geweest. Het feit dat we welkom waren bij het bedrijfsleven, bij grote ondernemingen, had zeker te maken met onze opstelling ten opzichte van het belang van de rol van het bedrijfsleven. Het is natuurlijk een mooie opdracht om in een periode waarin het bedrijfsleven het zeldzaam moeilijk heeft, ervoor te zorgen dat die mogelijkheden worden verruimd.

Kon je wat met het verkiezingsprogramma?

Ik vind dat je van een D'66-bewindsman mag verwachten, dat hij niet als een blind paard het programma uitvoert. Het programma dient een richtsnoer voor hem te zijn, als dat niet zo is, dan is er iets mis. Natuurlijk, het programma, wat wij willen in de Nederlandse samenleving, moet je motief zijn om zodanig binnen D'66 te werken, dat je op een gegeven moment door die partij geschikt wordt bevonden om bewindsman te zijn. En als je het bent, zul je je moeten realiseren dat je dat onder andere bent, niet als beloning voor bewezen diensten aan de partij, want dat komt denk ik bij ons nauwelijks voor, maar dat je dat bent, omdat die partij vindt, dat je kennelijk door je instelling en je optreden, een belichaamde uitvoerder kan zijn van dat denken in de partij, zoals dat is vastgelegd in het programma. En wanneer krijg je nou een dilemma? Wij zijn redelijke mensen, met andere woorden: wij staan per definitie open voor de argumenten van anderen. Sterker. D'66 roept: het besluit van de meerderheid, want we zijn democraten, dient in onze ogen altijd maximaal rekening te houden met de belangen van de minderheid.

Een partij heeft een minimum aan houvast nodig.

Ons houvast dient te zijn dat wij in staat zijn om op een heel verfrissende, genuanceerde manier in de Nederlandse politiek rond te stappen. En het is de dood voor D'66 als wij een partij blijken te zijn die een optelsom vormt van drie of vier monomane uitgangspunten. Als D'66 voortaan bestaat uit de fractie 'er zal geen boom worden gekapt', de fractie 'er zal geen gas worden geboord', de fractie 'er zal niet in zoutkoepels worden opgeslagen' en de fractie 'vul maar in', als dat D'66 is, dan ben ik, zonder het te weten, langzaam in de verkeerde partij verzeild geraakt. Want wat wij altijd zijn geweest in mijn ogen, is een partij, die, gegeven zijn uitgangspunten, de bereidheid opbrengt altijd en ook iedere keer opnieuw, te luisteren naar een ander. Daarbij natuurlijk niet onze uitgangspunten verloochenend. We zijn begonnen als pragmatici, we zijn gegroeid naar genuanceerde politici, als het genuanceerde afvalt, want dat noem ik dan eraf valt, dan 'o wee, D'66'. Er blijft niets van D'66 over.

Pragmatisch betekent ook geen blokkade tegen een coalitie?

Ik heb Jan in zijn opvattingen over die blokkade sterk gesteund, dat is niet onbekend in de partij en daar maak ik ook geen enkel geheim van. Ik was er vóór dat wij met CDA en VVD zouden hebben geregeerd, zelfs deze keer, dat heb ik ook uitgesproken in de fractie. Waarom vond ik dat? Omdat voor mij dat de logische consequentie was van datgene wat wij sociaal-economisch hadden gezegd. En omdat ik ervan overtuigd was, dat dat nog de enige manier voor D'66 was, op de terreinen waar wij sterk zijn en waar we echt iets te melden hebben, dat ook te kunnen profileren. Ik zal mij kapot vechten om D'66 weer mee te helpen de koers te bepalen, waardoor we weer terug kunnen komen, maar dat zal heel moeilijk wor-

den wanneer D'66 inderdaad blijkt, dat mag je van mij ideologisch noemen, ik noemde het net monomaan, de optelsom van vier keer enkel spoor te zijn. Daar kan je niet mee werken.

Op een verkiezingsavond in Leiden raakten we in de pauze, nadat ik een algemene inleiding had gehouden, in debat over kernwapens. De hele tweede helft van die avond is gegaan over kernwapens. Daar zit je dan te debatteren met zo'n afdeling en dan splitst men zich al gauw in twee groepen. Een groep die zegt waarom we tegen kernwapens moeten zijn en ik probeer dan uiteen te zetten hoeveel kanten er aan dat probleem op zich al zitten, en hoezeer je je als partij volstrekt onmogelijk maakt door op één spoor te gaan zitten en te zeggen: 'Kijk, wat er ook gebeurt, hierover kan met mij niet worden gepraat.' Dat komt bij mij in de politiek niet voor. En dan zitten er mensen in die zaal die zeggen: 'Meneer, of Wim, wat je ook zegt, geen kernwapens. Wat er ook gebeurt, oppositie, regering, belangrijk, niet belangrijk, groeien, stijgen, dalen, kan niet schelen, géén kernwapens.'

Dat mag van mij, maar als voor iemand D'66 daarmee staat of valt, dan worden wij heel snel zo klein als de PSP en de PPR. Ik heb daar respect voor, dat is de getuigenispartij, wat die mensen afleggen is een getuigenis, dat mag. Ik vind het volstrekt honorabel, alleen dat is géén politieke partij die de volwassenheid heeft om deel te kunnen hebben aan het besturen van Nederland. In de regering zeg je: dit is wat mijn partij wil en hier zijn de feiten. Die twee zijn niet te rijmen? In hoeverre ben ik nou bereid mijn opvatting in de richting van die feiten te brengen of liggen de feiten dusdanig ver van mijn opvatting af, dat ik moet zeggen: ook bij die feiten, dit kan ik niet. Het ultimatum zou kunnen zijn dat je moest aftreden. Dat moet je elke keer afwegen. En ik geloof dat door D'66-bewindslieden dat heel zorgvuldig is gedaan. En dat ze inderdaad, redelijk als ze zijn, hebben moeten toegeven dat er op dat moment geen andere keus meer was.

Voorjaarsnota en de bijl

De voorjaarsnota is natuurlijk een mijlpaal in een reeks van discussies. Want waar ging het in feite over? Iets waar we nog steeds mee bezig zijn. We geven allemaal toe dat het geld er niet meer is, dat we dus zullen moeten bezuinigen. Alleen, bezuinigen gaat van 'Au!' en hoeveel pijn ben ik bereid mezelf te doen? Drie van je vingers moeten eraf, daar is geen discussie over, maar je krijgt de bijl en je mag zelf uitmaken welke drie. Hoe lang speel je met die bijl? Elke seconde die je kunt winnen, zül je winnen. Dus in de voorjaarsnota stond, dat er nog veel dingen best konden in de ogen van de PvdA, want daar was het 'Au!' natuurlijk het hardst. Niet voor zichzelf, maar voor de achterban. En bij ons ook wel, maar minder, omdat we meer doordrongen waren van het feit dat het echt niet meer kan. Wij hebben niet voor niets, voor heel veel anderen uit, onder aanvoering van Hans, de Club van Rome omhelsd. Het is òp, het is

voorbij, het moet anders. Dat sprak ons ook aan: het moet anders. En we hebben ook nu, wetend hoe impopulair dat was, weer als bewindslieden het voortouw gepakt en gezegd: het moet anders, dit kan zo niet meer. En dat wordt afgestraft. Het afstraffen, daar zie ik nog een andere reden voor. Wij zijn door alles heen, als partij, als bewindslieden blijven zeggen dat verandering in onze samenleving en in de wijze waarop die wordt bestuurd, nog steeds bitter hard nodig is. In een tijd, waarin je van buitenaf wordt bedreigd door slechte economische omstandigheden, vlucht iedereen in datgene wat het meest 'established' is. Dat zijn èn de PvdA èn de VVD èn het CDA. De PvdA is duidelijk established, die is duidelijker, vertrouwder, veiliger, biedt beter bescherming dan een relatief kleine partij (bovendien pal onder vuur liggend), die nota bene ook al wordt hij beschoten, zegt: tòch zal er verandering zijn. Daar moet je niet wezen, want verandering is slecht als het guur weer is buiten. Misschien tillen ze het dak van je huis, sneeuwt het in. Dat is voor mij een van de hoofdredenen geweest, dat het mis ging.

Heb je veel competentiekwesties met andere ministeries gehad?

Ik vind dat je je als staatssecretaris van Exportbeleid moet realiseren dat je je complete werk uitvoert in wat je met recht zou kunnen noemen het ambtsgebied van iemand anders, namelijk de minister van Buitenlandse Zaken. Ik ben op de dag van de beëdiging in het Catshuis naar voor mij toen nog menéer Van der Stoel gelopen en heb gezegd: Meneer Van der Stoel, ik word geacht mijn werk straks in ùw buitenland te verrichten, ik zou graag als allereerste en op de allerkortste termijn een lang gesprek met u willen hebben om elkaar te leren kennen. En toen zei Max: Ik ben Max en ik vertrek vanmiddag nog naar New York. Als ik terugkom ben je de eerste. Hij heeft ook woord gehouden en ik heb een uitstekende relatie opgebouwd met Max van der Stoel.

De wrijvingsgebieden met Buitenlandse Zaken lagen op het terrein van waar je op een gegeven moment wel of niet heen mag: het ja of nee bezoeken van Taiwan bijvoorbeeld. Ik heb een keer ècht behoorlijk ruzie met Van der Stoel gehad. De staatssecretaris voor Exportbevordering beheert de in- en uitvoerwet. Een vergunning wordt afgegeven na advies van de minister van Buitenlandse Zaken. Dat advies is weliswaar niet bindend, maar de afspraak is wel van dien aard, dat de staatssecretaris geacht wordt het advies van de minister van Buitenlandse Zaken serieus te nemen. Ik heb een keer een advies gekregen van Van der Stoel voor een bepaalde leverantie, waar ik van wilde afwijken. Ik zat in Amerika en kreeg in de ochtend, ik zat middenin een gesprek, een voor hem toen 's nachts opbelende Van der Stoel aan de lijn die echt woedend was. Toen hebben we, omdat we zo'n goede verhouding hadden, dat in dat ene telefoongesprek weer weten recht te trekken.

Ik heb moeite gehad en dat zal ook Bolkestein niet meevallen, om mijzelf ook bij Landbouw ingang te doen vinden als de staatssecretaris voor Ex-

portbevordering. Want je valt natuurlijk onder EZ. Landbouw is een hele eigen besloten wereld. Als het landbouw nou slecht ging en de landbouw-export was een kwakkelkind, dan hadden ze dat koekoeksei al lang in andermans nest gelegd. Maar landbouw gaat als een tierelier. Landbouw is een van de allerbeste stukken van de Nederlandse export, is goed georganiseerd, adequaat, agressief. Ik ben begonnen met daar een enorme bok te schieten door in een interview met de Telegraaf te zeggen, dat je beter stations kon bouwen in een ontwikkelingsland dan pootaardappelen te exporteren, want stations bleven tenminste staan en dat is een symbool voor Nederland en de pootaardappel aten ze op en dan was je ze kwijt. De grofste belediging die ik de pootaardappelexporteurs kon aandoen, want ik werd de volgende dag in de Telegraaf al beentje gelicht en er werd mij uitgelegd hoe belangrijk in de wereld pootaardappelen wel waren, wat de bijdrage was in de export etc. Ik ben daarna als een soort zoenoffer opgetreden op de jaarvergadering van de Nederlandse Federatie van Pootaardappelexporteurs en ik heb dat gebruikt om stapje voor stapje me in te vechten in die landbouwwereld. Kijk, zo zit Nederland in mekaar. Daar moet je oog voor krijgen.

Kaasmeisje

Er is veel kritiek geweest op de Holland-promotion over de grenzen, met name in de Verenigde Staten.

Ja, wat was er? We hebben een reis naar de VS moeten organiseren, waarbij het van belang was, dat je in het kielzog van de Koningin voer. Door de aanwezigheid van Hare Majesteit wordt vanzelf extra aandacht voor Nederland gecreëerd. Het is dus zakelijk gezien zeldzaam verstandig, zodra die extra belangstelling gecreëerd is, te zorgen dat je ook in die zonnestraal gaat staan. Dat is pure marketing. Dat begrijpt de Koningin ook wel. De Koningin riep af en toe bezorgd: Ik ben geen kaasmeisje! Ik heb het de Koningin zó uitgelegd en bij voorbaat verontschuldiging gevraagd voor de oneerbiedige vergelijking. Ik heb gezegd: als je als marketeer een goed item hebt, om je verkoop te ondersteunen, dan is het allerstomste wat je kunt doen dat item 'bot' maken. Het is dus van belang, voor de verkopers zelf, dat het instituut 'Majesteit' volstrekt onaangestast blijft. Dus u hoeft niet bang te zijn dat u als kaasmeisje wordt gebruikt, want daar heeft niemand belang bij.

Dus de Koningin gaat naar Amerika, en het bedrijfsleven en EZ varen in haar kielzog. Het Hof is daar niet zo aan gewend en dat geeft een gespannen sfeer. Als de Koningin ergens staat, dan gaan er dingen mis, dan gieren de zenuwen, dan staat men mensen weg te duwen, journalisten te stompen... ongelofelijk. Men kan er niet goed tegen als iemand anders iets regelt dan zij alleen. Nogmaals, dat is niet de koningin, maar dat zijn de officiële instanties om haar heen. En in zo'n geval helaas ook Buitenlandse Zaken, waarmee EZ verder een uitstekende samenwerking heeft.

Max van der Stoel is een heel serieus man. Ik heb hem erg hoog zitten, maar hij heeft een grote mate van bezorgdheid dat er ook maar even iets buiten het kader gaat dat hij voor zichzelf vooraf heeft vastgesteld. En dat gebeurt natuurlijk toch wel en dan krijg je problemen.

Maandenlang praat Economische Zaken met het Hof en met Buitenlandse Zaken over hoe we dat allemaal gaan organiseren. We spreken af hoe we reclame zullen maken, we spreken af hoe zorgvuldig we met het image van Hare Majesteit, van de Nederlandse regering en de officiële instanties zullen omspringen. Daarbinnen wordt afgesproken dat er een TV-interview zal zijn met CBS, er zullen camera's zijn bij openingen, bij de start van symposia, we zullen radio coverage krijgen, TV coverage, dagblad coverage, allemaal afgesproken. Vlak voordat het zal gebeuren, op het moment dat je nergens anders meer heen kunt en ook niets anders kunt organiseren, komt het bericht dat de minister van Buitenlandse Zaken vindt dat dat interview niet kan. En als hij zegt nee, dan kan de Koningin, dat is nu eenmaal onze constitutievorm, dan kan de Koningin niets anders doen dan zeggen: nee, ik doe het niet. En daar verviel één van de grootste publiciteitstrekkers die wij hadden, een interview van Hare Majesteit in een over heel Amerika bekeken ontbijtshow. Maar de minister van Buitenlandse Zaken zei: De Koningin tussen de cornflakes, dat is niets. Nee, naar Nederlandse begrippen niet, maar in Amerika is dat doodnormaal. Mitterrand deed het wel, kreeg daar een pers over heel Amerika, dat was onvoorstelbaar, dat hadden wij makkelijk kunnen krijgen met de Koningin. Ja, en dan zulke grappen als: Van Agt gaat naar New York en wij willen dan organiseren dat bij de finish van die fietsmarathon TV zal zijn. De mensen om hem heen regelen het en op het laatste moment wordt gezegd, dat het toch niet mag. Ja, Van Agt zegt dan: ik had een vuil truitje aan en zo wilde ik niet op de TV. Dat vind ik toch Hollandse kneuterigheid, dat verpest dan in feite dingen waar je erg veel geld in steekt.

Economisch beleid

Koopkracht handhaven kan geen politiek strijdpunt zijn in de komende jaren.

De koopkracht in Nederland zal per definitie inzakken, dat zal hij zelfs moeten. Het is ondenkbaar dat wij, als oudere geïndustrialiseerde natie, kunnen volhouden dat wij onze koopkracht kunnen handhaven en tegelijkertijd de opdracht die we zelf zien, vervullen: de welvaart in de wereld verhogen. Die dingen zijn strijdig. Dus koopkrachtdaling in Nederland is naar mijn smaak een te accepteren, autonoom gebeuren. Het is zelfs in grote lijnen onafhankelijk van wat wij nationaal-economisch wensen te beslissen. Je kunt alles erop richten de Nederlandse koopkracht te handhaven, maar je zult ontzettend veel van die andere doelstelling moeten inleveren. Er komt een ander ding bij. De Nederlandse koopkracht is grossosmodo niet eens meer zo van belang voor de middelgrote en zelfs de

wat kleinere onderneming. Voor veel bestaande produkten is dat nog wel zo en natuurlijk is het voor de detailhandel van belang, maar de detailhandel in Nederland bepaalt onze internationale positie niet. En het is heel tragisch dat de Bijenkorf in elkaar zakt, maar ik vind ook dat niet zo'n goed voorbeeld, want waarom zakt V&D niet in elkaar? Als het gaat om koopkracht en investeren in werkgelegenheid die ook terugverdiend moet worden over de grenzen, dan is de keus investeren en de blik naar buiten. Dat is een keihard verhaal, maar ik kan geen ander bedenken.

Arbeidstijdverkorting, waar komt dat in het verhaal voor?

Twee jaar terug, toen ik nog in mijn fabriek zat, spraken we over arbeidstijdverkorting als over iets wat dan maar door de werkgevers moest worden geaccepteerd. En als het geluid van: dat kan alleen maar bij een gelijktijdige en evenredige vermindering van het inkomen, klonk, kreeg je de handen niet op elkaar. Twee jaar verder en het is bijna geaccepteerd. Ook de vakbond accepteert nu volkomen dat deeltijdarbeid en arbeidstijdverkorting, minder werken, hoe je die ook verder opzet, alleen maar kan, wanneer de werkenden naar rato van hun verminderde arbeidstijd ook accepteren, dat hun inkomen terugloopt. Een heel revolutionaire ontwikkeling in Nederland. Het is ook de enige mogelijkheid om het betaalbaar te kunnen houden. Anders geef je voor het, ook in mijn ogen hoge doel van zoveel mogelijk deelname aan het arbeidsproces, je concurrentie-positie op de buitenlandse markt op. Dan gaan de kosten weer omhoog.

Je zult echt niet meemaken dat we geen werkloosheid meer in de traditionele zin hebben. Dat zit er gewoon niet in, tenzij we tot een rigoureuze reductie van de beroepsbevolking in Nederland komen. We hebben een discussie gehad in het tweede kabinet-Van Agt, toegespitst op twee standpunten. Het standpunt van degenen die zeggen: er moet kostenverlagend gewerkt worden, dat leidt tot investeringen en dat leidt weer tot werkgelegenheid en dat is het dan. De andere kant zegt: nee, werkloosheid is een spook dat door onze samenleving waart, je moet eerst de werkloosheid aanpakken, de werkgelegenheid vergroten, desnoods ten koste van allerlei andere aspecten en dan weer kijken hoe het nu verder moet. De tussenweg, die D'66 altijd probeert, is dus een mengeling van die twee opvattingen en dat heeft ook het CDA gezegd, daarom zaten we met hen op één lijn: nee, we willen in eerste instantie vasthouden aan het investeringsspoor en gelijktijdig kijken hoeveel geld we ook kunnen reserveren om toch op korte termijn aan werkloosheidsbestrijding te doen. Ik geloof dat dat het goede spoor is.

Dus als de VVD zegt: geen arbeidstijdverkorting, want dat kost geld, dat komt vanzelf wel goed, want die conjunctuur keert wel, dan is dat niet onwaar, maar wél maatschappelijk onjuist, want dat betekent dat je zegt tegen een werkloze: U bent nu werkloos, meneer? Het is 1982, gaat u maar op uw stoel zitten, we fluiten wel, in 1990 bent u weer aan de bak.

Daarmee veroordeel je gemakshalve die man tot acht jaar werkloosheid met een volstrekt uitzichtloze mededeling, want niemand kan acht jaar vooruit kijken. Die man of vrouw voelt zich tot eeuwige werkloosheid veroordeeld en dan kan je roepen: economen zijn gewend heel ver vooruit te kijken, wat is nu acht jaar? Onzin, voor die man is acht jaar de eeuwigheid en dat mag je hem niet aandoen. Dus je moet zeggen: het zou fout zijn het basisspoor van investeringsherstel te verlaten, maar het lijkt mij een maatschappelijke opdracht voor de regering, het parlement, om tegelijkertijd door arbeidstijdverkorting op korte termijn werkloosheidsbestrijding uit te voeren. Dat is een opdracht, ook voor D'66.

Die opdracht is door het interim-kabinet niet echt vervuld.

Nee, het karakter van het interim-kabinet heeft natuurlijk wel per definitie in zich gehad dat een aantal dingen, die men wel gewild heeft niet uit de verf zijn gekomen. Ik dacht dat dit wat ik nu zeg wel degelijk in de planning zat. Arbeidstijdverkorting was een door het derde kabinet-Van Agt geaccepteerd uitgangspunt, maar zoals ik het formuleerde: met behoud van het hoofdspoor van het investeringsherstel.

Hoe was de samenwerking met Jan Terlouw?

Erg goed, met twee kanttekeningen. Jan is individualistisch en het kwam niet al te veel voor dat Jan zelf zei: kom er eens even bij, daar moeten we samen eens naar kijken. Het kwam wel veel voor dat Jan zei: dit moet je aan Wim Dik vragen, dat is zijn terrein. Maar hij was erg veel op zijn kamer, bewaakt door de kamerbewaarder. Niet dat ik daar problemen mee heb, want ik loop als het moet door een dichte deur. Als ik aan zag komen dat ik zou botsen met een collega-minister, dan ging ik vooraf natuurlijk mijn eigen minister inlichten.

Dat overleg was uitstekend, we hebben nooit problemen met elkaar gehad, het ging heel goed. Maar ik zou zelf een nog intensievere samenwerking zeer op prijs gesteld hebben. Ik zou zelf, als ik op die stoel gezeten had, maar ik ben zelf zoals ik al zei opgegroeid als professioneel manager, ik zou veel meer gedelegeerd hebben. Ik vind namelijk dat Jan, in de begrijpelijke wens om als minister véél te doen, véél aan te pakken en veel tot stand te brengen en dat ook naar buiten te brengen (dat was zeker sterk toen hij zo onder kritiek stond) in feite heel veel dingen zelf heeft zitten opeten die hij met iets meer gemak had kunnen delegeren. Dan had hij tóch de eer gehad, want hij is nou eenmaal de minister van EZ.

Ik heb bijvoorbeeld op een gegeven moment een conflictje gehad over wat ik een beoordelingsfout van Jan vond. Onder de vorige minister, Van Aardenne, toen de vorige, was Hazekamp zijn plaatsvervanger in de ministerraad omdat de andere staatssecretaris zoveel in het buitenland was, meer dan ikzelf. Jan zei OK, dus dat was zo. Hazekamp werd vervangen door Piet van Zeil¹, dus als ik niet naar de ministerraad kan, laat ik mij door Van Zeil vervangen. Die afspraak is niet formeel gemaakt, maar

toen ik erachter kwam dat als Jan niet kon, Piet ging, heb ik tegen hem gezegd: Dat is niet slim. Je moet je laten vervangen door je politieke geestverwant, en dan moet Piet van Zeil er alleen maar heen, als ik niet kan, omdat ik in het buitenland zit. Dus ik moet je officiële vervanger in de ministerraad zijn. Dat heb ik nooit begrepen en dat heeft hij mij nooit goed uit kunnen leggen. Dat heeft er o.a. toe geleid dat Piet steeds méér thuis raakte in het kabinetsbeleid. Maar puur politiek gesproken was dit fout en had Jan mij aan moeten wijzen, niet voor mijn status, maar in D'66-belang, en dat had mij gedwongen me meer te verdiepen in de puur Nederlandse sociaal-economische zaken. En ik geloof niet dat mijn andere werk eronder geleden zou hebben.

1. Piet van Zeil (CDA) is staatssecretaris op EZ gebleven in het kabinet-Lubbers onder minster Van Aardenne (VVD), nu voor de tweede maal minister van EZ.

JAN GLASTRA VAN LOON

(geb. Jakarta, 1920)

Studeerde na het kandidaats-examen medicijnen in Groningen rechten aan de RU Leiden, waar hij promoveerde (cum laude). In Göttingen en aan Harvard University studeerde Glastra van Loon tenslotte filosofie en sociologie. Hij was assistent-griffier van de Tweede Kamer (vaste commissie Justitie) en werd later hoogleraar Inleiding Rechtswetenschap en Rechtsfilosofie aan de RU Leiden.

Glastra van Loon werd pas politiek actief in het begin van de jaren zeventig toen zijn staatsrechtelijke ideeën weerklink vonden in D'66, trad als staatssecretaris in juni 1973 toe tot het kabinet-Den Uyl. Hij moest na een conflict met minister Van Agt vertrekken in mei 1975.

Toen D'66 in die jaren op een dieptepunt was aangeland, fungeerde Glastra van Loon als gangmaker en organisator van de 'wederopstanding'. Hij verzette zich tegen opheffing en was als landelijk voorzitter (van 1976 tot 1979) getuige van zijn gelijk: D'66 groeide en won in 1981 de verkiezingen.

Na rector van het Institute of Social Studies (Den Haag) te zijn geweest, werd hij hoogleraar Rechtsfilosofie in Amsterdam.

Hij bleef evenwel politiek actief en bekleedt sinds september '80 het voorzitterschap van de Eerste-Kamerfractie van D'66.

Foto afgedekt vanwege copyright

*Jan Glastra van Loon applaudiseert op het D'66-congres te Utrecht
(6-11-1976), waar hij tot partijvoorzitter werd gekozen.
(Foto Nationaal Foto Persbureau, Amsterdam)*

Selectieve groei

Was D'66 wel voorbereid op regeringsdeelname? Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat het allemaal nogal over de partij heen gevallen is.

We waren vermoedelijk niet genoeg voorbereid. Hoewel, er zijn toch behoorlijk wat raadslieden van hoge kwaliteit in de partij die daar best voor hadden kunnen worden ingeschakeld. Van Duijn, Beek, Zegveld, noem maar op. Ik weet wel dat Brinkhorst vaak, terugkomend van één van z'n vele bezoeken, uitriep dat hij weer een hele goeie man had ontmoet die later bleek D'66-er te zijn. Dat overkomt mij ook zo veel. Iemand die hoogleraar is en ik ambtshalve spreek en dan zegt, ik stem ook D'66.

Je ziet ook dat er geen onmiddellijke politieke strijdbaarheid is bij veel van zulke mensen. Daar ligt een reëel probleem voor de politiek in het algemeen, namelijk om goede mensen in te schakelen. Ze hebben vaak het idee in de partijmolen te moeten meedraaien, terwijl dat bij ons zeker niet hoeft.

Tijdgebrek en volle agenda's hebben een rol gespeeld in de weinig succesvolle D'66-bijdrage aan het kabinet?

Volle agenda's? Dan stel je je prioriteiten niet goed. Dat kan onwennigheid zijn in een nieuwe functie, maar je moet je niet laten overdonderen. Dat is niet in alle functies hetzelfde, dat weet ik. Maar politiek overleg behoort een hoge prioriteit te hebben. Onderling politiek overleg en met de Tweede-Kamerfractie en hoofdbestuur.

De Eerste-Kamerfractie speelde bij dit alles geen belangrijke rol?

Een buitengewoon tweedelijnsrol. Ik heb eigenlijk alleen in het persoonlijke vlak een bijdrage kunnen leveren en dat was ook nog om meer toevallige redenen: ik logeerde ten tijde van de voorjaarscrisis bij Laurens-Jan en Jantien Brinkhorst. Bij de formatie van het interim-kabinet en alles er omheen heb ik wel als klankbord kunnen fungeren, adviezen kunnen geven. We kunnen als Eerste-Kamerfractie een beetje de communicatiestromen op gang houden, initiatieven nemen, soms inhoudelijke punten aansnijden die de Tweede-Kamerfractie laat liggen, dat is dan ook wel het belangrijkste. Door mijn verleden in de partij heb ik natuurlijk veel contacten en dan speel je op de achtergrond je rolletje mee.

Terug van Avontuur

In de congresrede van najaar '82 sprak je over 'terug van een nieuw avontuur'. Welke historische parallellen zijn er met de neergang tijdens de kabinetsdeelname in '73 (kabinet-Den Uyl)?

Niet zo veel. Om te beginnen zaten we bij de formatie van dit kabinet in een heel sterke positie. Ik vind, nu alles analyserend, dat we niet voldoende programmatische voorwaarden hebben gesteld voor toetreding tot dit kabinet. Of dat nu kwam door de onderhandelingen zelf, of omdat het verkiezingsprogramma te veel een lange waslijst van wensen is geworden, zonder afweging onderling (waarmee een onderhandelaar ook niets kan), dat weet ik niet. Nooit met strijdpunten naar buiten komen, maar wel weten wat wezenlijk is voor toetreding. Dat had er toe kunnen leiden dat wij in dat kabinet niet later zoveel hadden hoeven te bevechten, òf dat we helemaal niet hadden deelgenomen. Want dat kabinet kon niet zonder ons tot stand komen. De pers, de publieke opinie, de fractie vonden terecht dat het enige kabinet wat tot stand kón komen een CDA/PvdA/D'66-kabinet was. Dus eigenlijk hadden we nog nooit zo sterk gestaan. Dat was ten tijde van het kabinet-Den Uyl heel anders. Het gekke was dat we toen echter van tevoren al heel hard met de PvdA hadden onderhandeld over bepaalde punten als de staatkundige hervormingen, als de NAVO-paragraaf. Dat hadden ze van tevoren al moeten slikken, dat begon al met het schaduwkabinet. En daarmee houdt de parallel met '82 op. D'66 ging toen in '72/'73 ten onder aan innerlijke verdeeldheid over de manier waarop we ons moesten opstellen t.a.v. de PvdA. Daar was nu geen sprake van, dat leek gesneden koek. Moeilijkheden kwamen pas tijdens de rit en de fout van Jan Terlouw was inderdaad dat hij Den Uyl op Sociale Zaken tegenover zich had geaccepteerd! De verhouding met de PvdA hield ons nu wel bezig, maar toch op een totaál andere manier.

Bij de formatie in '73 ging het nog net met D'66, maar meteen er overheen kreeg je de opiniepeilingen van 0,2%, nog maar 300 leden, nee, dat is toch niet vergelijkbaar met de meer dan 10.000 van dit moment. Enthousiaste leden ook, die niet overtuigd hoeven te worden van het doorgaan van de partij. Ik ben ook niet zo bezorgd dat we niet uit dat dal van de opiniepeilingen zullen komen. We moeten onszelf wel de tijd gunnen. Het kabinet moet nog een tijdje deze maatregelen nemen, wij moeten een attente oppositie voeren, dan gebeurt er wel weer iets. Het is vooral buiten de partij dat men denkt dat D'66 voorbij is. Dat is de snelheid van oordelen waarbij men hoopt dat de feiten het oordeel zullen volgen. De politiek gaat altijd anders. Je kan dat niet zo makkelijk aflezen aan de geschiedenis van andere partijen. Je moet wachten op het moment, op de tijd die rijp is. De Gaulle, Mitterrand, voorbeelden te over. Dat overhaaste, botter bij de vis, actie zien, z'n gelijk op tafel leggen... zo werkt het niet. Het politieke geheugen is kort. Daarom is het goed te analyseren wat er gebeurd is.

In de winst van mei 1981, en er vóór, zaten even valse elementen als in de diepe val van september 1982. Wij waren voor iedereen, vanuit ik weet niet hoeveel deelbelangen, de lievelingspartij. Aangezien je godsonmogelijk aan alles kunt voldoen, en zeker niet in één jaar, kreeg je dus even snel de klap terug, toen het allemaal niet zo rooskleurig bleek te gaan. Niet de enige verklaring, want wat er in en om dat kabinet-Van Agt II is gebeurd heeft er ook geen goed aan gedaan. Maar de echte oorzaak, afgezien van de incidenten, en wat wij daar actief aan hadden kunnen doen, is daarin gelegen. Zowel een partij die vóór het milieu onder alle omstandigheden, tegen kernenergie, tegen kernwapens, voor midden- en kleinbedrijf, vóór industriële vernieuwing... daarmee schep je voor jezelf en de kiezers illusies. Dan groei je wel, maar dat raak je ook weer verdomd snel kwijt.

Selectieve groei, ook hier dus?

Nou, in ieder geval op de noemer waarop je wilt blijven zitten. Die noemer is wel degelijk hervorming, maar dan in onderlinge samenhang, en waarmee tijd gemoeid is. Dat laatste is een probleem: het moet vaak snel, met voorbijgaan aan ook dingen die je als partij belangrijk vindt. Een cultuur van ongeduld die we delen met nogal wat PvdA-ers. Nu weer moet er een Manifest liggen dat direct de opiniepeilingen omhoog doet schieten, dan weer krachtige statements om anderen om de oren te slaan. Zo gaat dat niet en dat moet onvermijdelijk tot teleurstellingen leiden. Een open economie, een wereld in 'disorder', zoveel invloeden die je niet kunt sturen, daar kan je niet omheen, dat kan je wel wegredeneren, maar de realiteit blijft.

Generaals zonder soldaten

Geloof je nog in de linkse samenwerking? In de PvdA laait de discussie weer op over de te volgen coalitiepolitiek. D'66 had deze al vorige zomer. Het PvdA-blad Voorwaarts¹ vraagt zich af: 'Is het nu niet eens het geschikte moment om met het CDA te breken en te kiezen voor het Franse/Spaanse/Griekse model: langdurig in de oppositie en dan eens met een volledig progressieve regering aan het werk.'

De vraag of dat Franse/Spaanse model gekozen moet worden, zal denk ik niet door een meerderheid binnen D'66 positief worden beantwoord. Het is ook niet uitvoerbaar. Als men in Spanje en Frankrijk spreekt over linkse samenwerking, ook in Italië misschien, dan gaat het over een coalitie met de communisten. En wat je ook van ze mag denken, ze zijn politiek vaak zeer realistisch. Overall, stalinistisch of niet, het zijn realisten. Dat kan van klein links in Nederland, binnen en buiten de PvdA, niet worden gezegd. Een andere politieke en maatschappelijke cultuur. Nederland is veel eerder begonnen aan een sociaal beleid. Een 'bourgeois-maatschappij' met betrekkelijk progressieve denkbeelden van de heer-

sende klasse t.o.v. de mensen die het werkelijk slecht hadden. We hadden al veel vroeger minderheden die slaagden in hun emancipatiestreven, denk aan de katholieken. Veel meer groepen die aan hun emancipatie werkten, zochten hun weg via de politiek, dat is niet met de socialisten begonnen, laat staan met de communisten. De achterstelling van de katholieken voor de Tweede Wereldoorlog was enorm. De politieke emancipatie is via eigen politieke kanalen gegaan, zoals de KVP. Mede daarom was de greep van het opkomend socialisme in ons land minder sterk dan in de zuidelijke landen.

Dat we inmiddels zo lang door katholieke premiers zijn geregeerd heeft een andere oorzaak. Ze zijn er in geslaagd het politieke midden zo voortreffelijk te bezetten dat ze er niet meer weg te branden waren. Door die coalitiecultuur heeft er ook nooit een linkse samenwerking voldoende groot kunnen worden, maar evenzeer doordat elementen daarin gefaald hebben in hun aanpak. Links in Nederland heeft niet echt geprobeerd een realistische hervormingspolitiek te voeren. Natuurlijk wel een heel stuk van de SDAP, maar wat later in de PvdA de boventoon is gaan voeren voldoet daar niet aan. Aan jezelf bewijzen dat je gelijk hebt, en daarmee is al bewezen dat wat je wilt wèl kan, maar niet gebeurt omdat anderen het tegen houden. Dat heeft regelrecht gevolgen voor D'66, omdat wat je als natuurlijke bondgenoot beschouwt zo'n twijfelachtige coalitiepartner is.

Afhankelijkheid van de PvdA blijft een centrale rol spelen.

Ik denk ook dat we ons nog veel zelfstandiger moeten opstellen, ook t.o.v. de PvdA, dan we tot nog toe gedaan hebben. We moeten minder gauw bereid zijn in een coalitie te stappen als er niet voldoende van onze punten worden verwerkt in het program, want onze programmapunten zijn anders dan die van de PvdA, het CDA of de VVD. In sociaal-economische kwesties is dat minder evident. Je moet de anderen niet zodanig de agenda laten bepalen dat alles daarop geconcentreerd wordt. Dan word je inderdaad een beetje een tussenpartij. Herverdeling van arbeid is daarentegen altijd een hoofdpunt van beleid voor ons geweest, en daarover waren nu gewoon te weinig afspraken gemaakt. Ik denk dat voor een verfrissing van de politiek binnen afzienbare tijd een coalitie van liberalen en socialisten gewenst is. Eigenlijk denk ik dat er tussen de partijen op het ogenblik stuk voor stuk onnatuurlijke scheidslijnen bestaan qua electoraat. Er is een gedeelte van de VVD dat uitstekend met de PvdA kan opschieten, maar het zijn mensen die vanuit een andere groep opereren en door die groep knel zitten in hun mogelijkheden om samen te werken.

Voldoet D'66 aan haar doelstelling als de winst vooral steeds van de PvdA komt? De totale macht van de progressieve samenwerking wordt niet groter.

Dat is niet helemaal waar. Doordat wij kiezers bij de PvdA weghaalden, en potentieel nog steeds kunnen weghalen, hebben we een zekere invloed

op de PvdA. We versterken, of we nu groot of klein zijn, de positie van de mensen die binnen de PvdA realistisch zijn. Daarmee beïnvloed je de totale politiek via die weg óók. Of die electorale bewegingen zo zullen blijven, weet ik niet. Per slot hebben we in '81 ook successen behaald in plattelandsgemeenten in het zuiden en dat is qua oorsprong toch CDA-gebied. Wij verloren in '82 2 tegen 1 aan PvdA en VVD. Je moet dit soort overwegingen niet tot leidraad van het handelen maken. De mensen die je trekt bewegen zich toch rond een bepaalde politieke 'bedding', althans de harde kern.

Het 'leger der generaals zonder soldaten' werden de 'vrijzinnigen' vroeger genoemd, zo aan het begin van de 20e eeuw. Die links-liberale of radicale traditie is wellicht de bedding van D'66 waar je op doelt?

Daar komt het wel mee overeen. Maar wat die generaals betreft... Dat vind ik allemaal wel meevallen in de partij D'66. De gebeurtenissen in '82 zouden kunnen wijzen op onvoldoende gevoel voor wat de 'soldaten' dachten, maar dat is toch een vergelijking die ik niet te ver door wil trekken. De vroegere liberalen en vrijzinnigen functioneerden in een totaal ander politiek bestel. Er werd nog om het algemeen kiesrecht gestreden, de schoolstrijd, dat soort zaken. D'66 is wel altijd een los gestructureerde organisatie geweest. Het ligt niet in onze aard, een organisatie die gesmeerd loopt te ontwerpen. Er ligt een taak voor het hoofdbestuur om ondanks alles toch de communicatie tussen alle instanties, de leden en de leiding, te bevorderen en toch een degelijk bouwwerk overeind te houden. Met vallen en opstaan heb ik dat toch door de jaren heen zien verbeteren. Dat heb je nodig, anders heeft het gepraat over politieke beddingen geen zin.

Breukvlak en profijtbeginsel

Zie je het falen van het tweede kabinet-Van Agt als een incident, een samenloop van ongelukkige omstandigheden als de zetelverdeling, de onwil van Van Agt, de rol van D'66 etc? Of is het misschien meer een symptoom van een dieper liggende verandering, een soort politiek en maatschappelijk breukvlak? Maatschappelijk, omdat nu echt duidelijk is geworden dat de verzorgingsstaat niet meer te financieren is, politiek omdat het de inleiding is op een langdurige afzijdigheid van regeringsverantwoordelijkheid van links?

Hoewel je zeker de incidentele aspecten niet mag vergeten, denk ik inderdaad dat je van een politiek breukvlak kan spreken. Uiteindelijk is de breuk in mei '81 terug te voeren op de innerlijke verdeeldheid van de PvdA. Het grote vraagteken voor de toekomst blijft hoe de PvdA zich als eenheid manifesteren gaat, nu het zich onder druk zo verdeeld heeft getoond dat het als enige uitweg zag een breuk met het kabinet. Zeker nu dat electoraal beloofd is, kan je je afvragen hoe en of die eenheid zich

gaat openbaren in de oppositie of in regeringsdeelname. Het is nu eenmaal zo dat de ontwikkeling van zo'n grote partij, met wie je als hervormingsgezinde partij het meest verwant bent, van groot belang is voor de Nederlandse politiek in het algemeen en voor D'66 in het bijzonder. Het kon best eens zijn dat na deze laatste regeringsdeelname de PvdA voor lange tijd de kans niet krijgt òf niet durft te benutten, aan een regering deel te nemen.

Ik heb het gevoel dat de maatschappelijke veranderingen, zo je wilt een breukvlak op deze jaren '81-'82, ons niet teveel uit het lood moeten slaan. Het D'66-programma geeft een richting van waaruit je dat aan kan pakken. Wiegel riep altijd 'de bomen groeien niet tot in de hemel'. Daarin had hij op zichzelf natuurlijk gelijk, maar hij kreeg niet zijn gelijk zoals hij had gedacht. Want de crisis is geen financiële in de zin dat daar de comparatieve nadelen t.o.v. andere landen liggen. De crisis is een sociaal-economische door verouderde produktiestrukturen, achterblijvende vernieuwing, slecht getaxeerde afzetverwachtingen in de wereld en maatschappelijk gewijzigde behoeften, waaruit uiteindelijk een heel ander soort financiële crisis tevoorschijn kwam. De verzorgingsstaat moet ook niet bestreden worden met het 'profijtbeginself'. Dat is geen structurele oplossing. Het is mijn overtuiging dat je dan alleen de financiering verbetert. Het betekent niet dat je de voorzieningen beter afstemt op de behoefte, het betekent ook niet dat je de voorzieningen zó inricht dat ze beter terecht komen bij de mensen voor wie ze allereerst bestemd zijn en het betekent vooral niet dat je de hele organisatorische onderbouw zo maakt dat die van z'n eigen fouten kan leren.

Velen vinden dat ik vooringenomen ben, een sterk gekleurde bril heb, maar ik ben er gewoon zelf diep van overtuigd dat het grondprobleem is: de manier waarop we besluiten nemen en uitvoeren, hoe we besluitvorming organiseren en mensen erbij betrekken. Hoe we specialistische taakverdelingen maken om de problemen zo goed mogelijk te kanaliseren, en dan alleen de interne factoren laten bekijken, en de externe factoren wegschuiven. Dat zijn essentiële punten waar ik aan vasthoud als ik de samenleving analyseer. Het is een oud D'66-'leerstuk', die besluitvormingsproblemen. De andere manier waarop de beslissing wie gaat regeren tot stand moet komen, en de democratisering in de ondernemingen, de verkiezing van de burgemeester, het streven naar decentralisatie, dat blijft ons bezig houden.

Allemaal dingen die niet lukken.

Allemaal dingen die niet lukken. Maar ik denk echt dat de democratie zoals we die nu gewoon laten stilstaan straks uit z'n voegen raakt. Ik ben er echt van overtuigd dat Nederland net zo'n groot risico loopt met z'n democratie als met z'n economie. Die geluiden van Van Dam en Van Thijn, Erwin Nypels heeft het vorig jaar al eens gezegd, zijn niet overdreven. Het zal niet de vorm van massale opstanden aannemen, dat soort

dingen. Hoewel, we hebben in Nederland in het verleden hele rare dingen op dit punt gehad, waarom zou dat niet weer kunnen? Als dit zo doorgaat zoals het nu gaat, afgezien van de vraag of je het inhoudelijk ermee eens bent, de mensen nemen het niet. Ze zijn er niet op voorbereid, ze voelen het alsof het buiten ze omgaat, de mensen die in de regering zitten zijn hun mensen niet, en dat niet alleen, eigenlijk heeft niemand ze gekozen, ook de manier waarop over de problemen waarin ze zitten wordt gepraat, geeft geen blijk van begrip voor hun situatie, ga zo maar door. Daarbovenop komt de beslissing om straks kruisraketten te plaatsen en dan sluit ik niet uit dat er hele rare dingen kunnen gebeuren.

Is het zwaartepunt leggen op de besluitvorming niet wat academisch?

Wat heet academisch? Anderen zeggen abstract, maar hoe dan ook, het is analytisch. Zodra je zoekt naar duurzame processen, en minder concrete punten, dan moet je abstractere redeneringen ontwerpen. De momenten waarop iets plaats zal vinden zijn moeilijk aan te geven, wel dát ze plaatsvinden volgens een interne logica.

Toch vind ik het academisch om de problemen van de 80-er jaren weer met de roep om democratisering op te lossen.

Ik denk dat er onduidelijkheden in het denken over democratisering geslopen zijn in de jaren zestig. Op één hoop gegooid werden democratisering van besluitvorming in grootschalige organisaties, wat een kwestie is van institutionele ordening met vaak indirecte vertegenwoordiging, en democratisering van kleinschalige organisaties waar je inspraak-, medezeggenschap- en participatie-democratie in kan voeren. Juist die structureringsvraagstukken, het sóort democratie, en daarbinnen 'hoe organiseer je dat', zijn nog altijd heel actueel en allerm minst academisch. Met het echec van de directe democratie op vele plaatsen, vaak ondoordacht, onvorbereid ingevoerd, maakt dat het hele streven achterhaald lijkt. Dat is een verblinding, want er is veel meer aan de hand. Het is natuurlijk zo dat de relatie tussen leiderschap en meebeslissen van de mensen permanent in beweging is. Steeds meer zie je dat door de invloed van de massamedia het leiderschap zich versterkt, want een partij presenteert zich voortdurend via één iemand aan de mensen.

De andere kant is dat er een geweldige aandrang is van mensen om op onderdelen hun invloed geldend te maken. Tussen hen en de politieke leider of bestuurder heb je vaak niets. Zo heb je óf de leider óf de massa, en als partij kan je dat alleen naar elkaar toe brengen door intern die dingen goed ter sprake te brengen.

Als je als politieke partij een geweldig gedetailleerd programma maakt, heeft het naarmate het gedetailleerder is minder invloed op een fractie, laat staan op de ministers. Er zijn genoeg momenten geweest het afgelopen jaar, waarop de Tweede-Kamerfractie invloed op haar leiders had willen hebben, maar het door dit mechanisme niet hád. De strikte funk-

tiescheidingen binnen D'66 zijn ook zoiets. Een geweldig doorgeslagen purisme dat ons verzwakt als partij.

Staatkundige hervormingen

Verkiezingen scheppen in Nederland een politieke crisis, maar lossen hem daarna eigenlijk niet op. Is daar wat anders aan te doen dan de vroegere voorstellen van gekozen minister-president en districtenstelsel?

Ik zie nog altijd niet veel beters dan dat, zij het met varianten. Maar als hoofdconceptie is het nog steeds het beste. Veel meer dan in het verleden ben ik voorstander van een gematigd districtenstelsel met meerdere afgevaardigden per district. Het draagt bij tot decentralisatie, het is veel effectiever om de contacten met Den Haag een gezicht te geven. Alles wat we aan regionalisering doen binnen de lijstverdeling en fracties is toch slappe was. In onze verhoudingen zal het heus niet tot Amerikaanse toestanden leiden, waar congresleden beoordeeld worden op het aantal fabrieken dat ze naar de staat halen. Het werkt in Engeland heel goed.

'Zolang er machtsvorming en machtsuitoefening is kan de maatschappij niet onbestuurbaar zijn,' zegt Ed van Thijn (PvdA). Binnen D'66 praat men minder over de staat, meer over processen als decentralisatie en democratisering. Waarom?

De staat is een complex van organen en mensen die daarin functioneren. Je hervormingen realiseer je via politieke machtsuitoefening, voor een deel via uitspraken in de publiciteit, via deelname aan bestuur. Bij ons is dat, noodgedwongen, meer gericht op het invloed hebben met minder macht dan bij andere partijen.

Waarin geloof je bij de rol van de staat als stuurinstrument? Ik geloof dat decentralisatie het centrale stuur versterkt, door delegatie. Als je alles zo centraliseert dan moet je alles in afdelingen, onderafdelingen, onder-onderafdelingen etc. opdelen om het in de greep te houden. Vervolgens krijg je dan allerlei richtlijnen die als compromissen uit de bureaucratie naar boven komen, die niets met de realiteit van de uitvoering te maken hebben. Wat erger is, je uniformeert meer dan goed is. We hebben steeds meer van Thorbecke's gedecentraliseerde eenheidsstaat afgeknabbeld.

Maar om terug te komen op D'66 en de staatsidee. Eén belangrijke reden dat die discussie anders speelt dan in de PvdA is ons verleden. Onze ideeën over staatsrechtelijke hervormingen hebben andere partijen verplicht mee te denken. D'66 heeft vaak de werking van een 'doorgeefluik' van ideeën gehad. Ga maar na, zonder de exclusieve rechten te willen opeisen, hebben we het voortouw gehad in de milieubewustwording, de innovatie en herindustrialisatie, de eigen Europese rol in de NAVO, het verschijnsel van de overregulering, afhankelijkheden in het stelsel van gezondheidszorg, pensioenbreuk, deeltijdarbeid, zo kan ik nog even doorgaan. Sommige dingen zouden best later door anderen zijn opge-

pakt en het is ook niet zo dat niemand ze zag en alleen wij die helderheid van geest hadden. Nee, het werd politiek niet opgepakt in die tijd, pas na onze tussenkomst gebeurde dat. Dat gold niet voor het feminisme overigens, daar was D'66 relatief laat mee. Dat geeft automatisch een ander accent aan het denken van een partij, zeker anders dan de socialistische beweging in de loop der jaren heeft gehad. Die heeft veel meer geleerd in machtstermen te denken.

Werkloosheid en creativiteit

In een tijd van dalende koopkracht moest er ook nog ingeleverd worden voor herverdeling van arbeid. Het kabinet-Van Agt II stond eigenlijk als eerste voor dat dilemma.

Het is een gigantisch probleem. Met de vernieuwing van de industrie, nodig om de concurrentiepositie internationaal te handhaven, is de hoeveelheid arbeid per produkt dalend. Je mag en mocht nooit verwachten dat het extra werk zou opleveren. Wij hebben het nooit gezegd, maar de vakbeweging heeft altijd op de lijn gezeten dat het niet zo mócht zijn. Er gaat economisch gezien een hoeveelheid arbeidsvermogen, in de ruimste zin, namelijk creativiteit, gewoon de lucht in. Dat moet je toch richten, een ieder moet zich menselijk gezien toch ontplooiën! Je moet korter werken stimuleren, en er buiten trachten te laten bijdragen aan de kwaliteit van het bestaan. Het is niet alleen een economisch probleem. Creatief bezig zijn, muziek, amateursport, zijn niet meetbare maar fantastisch belangrijke factoren voor het evenwicht en de ontwikkeling van de maatschappij. Daarom, als ik iets kortzichtig vind, is dat men pro rato bezuigt op onderwijs en op kunst. De Fransen hebben dat weer erg overdreven aangepakt, maar in de kern van de zaak hebben ze verdomd gelijk. Het is niet zo dat de kunstenaar een bijdrage levert tot het ontdekken van nieuwe industriële processen, geen sprake van. Maar het kwaliteitsbesef dat in stand wordt gehouden omdat in Nederland een bepaald niveau van musiceren bestaat, moet je niet onderschatten. Men gaat verschillen horen, weten dat mensen in hun omgeving intensief bezig zijn een instrument te leren bespelen. Japanners hebben dat zo sterk.

Het is niet toevallig dat dat samengaat met kwaliteitsproductie in de industrie. Ik zou de correlatie tussen de hoeveelheid kamermuziek en kwaliteit in de produktie wel eens onderzocht willen zien. Kamermuziek, schilderkunst, sportbeoefening, niet-professioneel, en produktie. Het gaat niet om symfonie-orkesten, andere vormen ook, maar om het principe dat je er in investeert en dat het aan de hele bevolking ten goede komt. Te veel is het gevoel sinds de 60-er jaren ingeworteld dat het allemaal wel vanzelf gaat. Dat gepaard aan wat ik wel eens genoemd heb het laatste restant van ons maritieme verleden: de behoefte om anderen te kielhalen! De lust om anderen onderuit te halen is fantastisch, de lust om te stimuleren is gering.

Wat je in vele landen ziet is een systeem om talent te stimuleren. Zo niet in Nederland, niet institutioneel.

Wat werkloosheid en arbeidstijdverkorting betreft wil ik toch nog wel wat opmerken over de vakbeweging. Waar vind je in het buitenland een equivalent van een zo 'verlicht' optreden als van de Nederlandse vakbeweging? Ik vind het ook een grote fout van ons als partij dat we zo weinig aan de vakbeweging doen. Het is een levenslijn voor allerlei informatie.

Dat vind ik één van de grote fouten van de Tweede-Kamer-fractie inder tijd. Eén van mijn laatste daden als partijvoorzitter was een bijeenkomst tussen de fractie en het hoofdbestuur en het bestuur van de FNV. Als je nou partners zoekt voor hervormingen van de maatschappij dan heb je daar een hele belangrijke en goede gesprekspartner.

Van Agt en Den Uyl

Hoe omschrijf jij het tijdperk-Van Agt?

Het tijdperk van de nostalgie. Van Agt belichaamde toch een voorbije 'cultuur'. Uitdrukkelijk zeg ik 'cultuur', en niet voorbije 'politiek'. Politiek wist hij gebruik te maken van de sappen die hij in beweging bracht, waarop hij een appèl deed bij de mensen. Met kwalitatief bepaald wel goede dingen, alleen politiek achter de feiten aanlopend. Ik kan echt niet zeggen dat alles waarvoor Van Agt stond verkeerd was. Alleen, hij is de grote 'remmer' in de ontwikkeling.

Hij heeft daarvoor blijkbaar brede politieke steun gevonden.

Voor remmen heb je toch bijna altijd brede politieke steun, althans voor opkomen voor waarden waarvan men het jammer vindt dat ze aan het verdwijnen zijn. Hij had een geweldig appèl. Het ging om waarden die ook best wat vertegenwoordigden, die alleen niet behouden kunnen blijven in hun oude vorm. Dan zocht Van Agt niet naar een nieuwe vorm, maar hij zei 'die waarden moeten terugkomen, die worden miskend'. Kwaliteit, omgang van mensen met elkaar, zónder kielhalen, wat ook in het zuiden minder gebeurt en in het algemeen in de provincie minder dan in het westen, zúlke waarden. Het is zijn kracht geweest zo iets te concretiseren via een Ethisch Reveil in politiek gewin. En dat kan je niet veroordelen, zeker niet als je ziet dat in allerlei alternatieve culturen in wezen naar hetzelfde wordt gezocht. Alternatieve kunstenaars, hulpverleners, ook binnen de echte kraakbeweging, de manier waarop ze met elkaar omgaan is vaak hartverwarmend, soms slaat het door naar de kleinburgerlijkheid, je gelooft je ogen haast niet.

Ik heb ook altijd gevonden dat Van Agt is onderschat, in onze kring, en in de PvdA vooral. Onderschat is welke reserves deze man had. Het is iemand die snel versleten raakt, maar dan weer pijlsnel regeneert. Toen ik nog onder hem staatssecretaris van Justitie was in het kabinet-Den Uyl, was het op ons departement een legende hoe vaak Van Agt 'ziek' was.

Een vorm van het niet meer zien zitten, hoofdpijn etc., op die manier ziek zijn. Zo iemand kan daarom nog wel weer zeer snel terugkomen en dan met opgezamelde agressiviteit toeslaan. Dat heeft Den Uyl moeten ondervinden.

Overigens, een niet gering gegeven voor het kabinet-Van Agt II, is hun verhouding. De voor een groot deel door Joop den Uyl zelf geschapen contactloosheid is natuurlijk vreselijk moeilijk. Den Uyl neemt gewoon niet waar wat er met mensen om hem heen gebeurt. Een bekende anecdotte van Den Uyl en Van Agt ten tijde van de Scheveningse gijzeling illustreert dat.

We bespreken de gekozen oplossing van het conflict, Joop en ik tegenover elkaar aan de tafel, Dries aan de korte kant. Op 'n gegeven moment gaat Dries demonstratief een stuk zitten lezen. Joop merkt niets en praat door, tot Dries zegt: 'Ik moet even weg.' Toen had ie nog niks door tot ik zei: 'Joop, ik weet niet of je het gemerkt hebt, maar hij is erg geïrriteerd.' 'Oh, oh, dan zal ik onmiddellijk opstappen,' zei Den Uyl. Zo'n volstreekte vernauwing van het bewustzijn op het onderwerp waarmee hij bezig is, dat de mensen om hem heen wegvallen. Hij heeft dat onderwerp kennelijk niet goed overgebracht, dus zal hij het nóg een keer uitleggen . . . Enorme monologen. Ik heb er niet bij gezeten maar weet precies hoe zoiets gegaan is in de ministerraad. Met als resultaat dat deze keer ook Jan Terlouw wel zo vreselijk geïrriteerd is geraakt dat, dat... ja dat begrijp ik best. Toch zijn er mensen die Den Uyl tot luisteren weten te brengen. Het is geen onwil, hij merkt het gewoon helemaal niet.

Enfin, via Van Agt zijn we dus onvermijdelijk bij Den Uyl uitgekomen.

Wat achteraf zo evident is, de zetelverdeling Den Uyl-Terlouw, werd toen door niemand gezien.

Dat is niet helemaal waar. Er is toch wel een aantal mensen geweest die niet precies hebben voorzien dat Jan Terlouw zo tegenover Den Uyl zou komen te staan, maar die gewaarschuwd hebben bij de wens van Jan om minister van EZ te worden. Die wezen op het gat dat zou vallen in de fractie op het vaarwel zeggen van het lijsttrekkerschap op zo'n moment, en je dan op zo'n geëxponeerde post plaatsen die je elke mogelijkheid tot leiding geven ontnemt . . .

Dat was misschien dat andere avontuur. We mogen niet achteraf zeggen, jé, jé, dat hebben we niet voorzien. Maar in de Tweede-Kamerfractie was mijn waarneming het gevoel van 'nou moeten we dat kabinet ook máken, en als Jan er niet in zit staan we voor schut'. We maken onszelf er te veel van af door te zeggen: het was niet voorzienbaar. Dat was het wel en een aantal mensen hééft het ook gezien.

Geloof je dat de voorjaarsbreuk te herstellen was, dan wel te vervolgen, met een demissionair kabinet met drie partijen, mét de PvdA in de constructie-Van Mierlo?

Dat heeft Hans toen met veel klem beweerd op die gedenkwaardige fractievergadering, en ik heb daar toen gezegd dat we het niet onder tafel mochten schuiven, en we hebben meegemaakt wat geprobeerd is om dat dan boven water te krijgen . . . Als Hans werkelijk gelijk had dan moest hij dat kunnen aantonen. Ik kon niet uitsluiten dat er een zekere bereidheid was, maar bij wie? Toch niet bij Joop den Uyl. En al had Joop sputterend toch nog gewild dan had ik de Tweede-Kamerfractie van de PvdA niet mee zien gaan. Dan was er werkelijk iets heel ingrijpends gebeurd: dan had die fractie zich schrap gezet tegen het partijbestuur. Dat had dan allemaal in het telefoongesprek tussen Laurens-Jan Brinkhorst en Wim Meyer moeten blijken. Dat had tot een aardverschuiving binnen de PvdA geleid en dat had diepe scheuren teweeggebracht. Waarom zouden ze dat doen? Ze hebben goed gegokt, electoraal gezien en vanuit de partijeenheden, om daar niet aan mee te werken.

Max van den Berg zit er heel stevig, vergis je niet. Er is niemand die zoveel wil investeren in het behoud van het voorzitterschap van de PvdA als juist hij.

Het interim-kabinet heeft D'66 groot politiek verlies gebracht. Daarom had het beter niet kunnen ontstaan.

Verloren hadden we in ieder geval, alleen niet zo'n klap. Maar ik ben het niet eens met de gedachte dat het niet had moeten ontstaan. Het probleem is dat wij niet voldoende duidelijk konden maken, of het niet deden, dat het een tussenkabinet was dat moest zorgen dat er voor '83 een begroting werd ingediend. Niets meer, niets minder. De hele discussie over de strategie, volgend op het Elseviers Weekblad-interview van Jan Terlouw, waarin hij de deur openzette voor een coalitie met CDA en VVD, maakte dat natuurlijk wel moeilijk. Zo was het gewoon een opstapje naar een rechtse coalitie. O, dus toch, zeiden de leden. Dat ga je dan weer ontkennen enz. enz. Ik heb één keer op TV, in Den Haag Vandaag, gezegd wat ik nu zeg: 'Het gaat hier om een tussenkabinet met het CDA. We dienen samen een begroting in. Dat zegt niets over samenwerking verder.' Toen kreeg ik ontzettend veel reacties van D'66-leden, die dat heel verhelderend hadden gevonden. Nou, neem me niet kwalijk, dat lag toch zo voor de hand. Blijkbaar is er veel meer uitleg en communicatie nodig dan we in Den Haag geneigd zijn te denken. Je droeg het hele falen van het kabinet-Van Agt II met je mee, dat werd 'kelderen'.

De CDA/VVD-coalitie zit vast in het zadel?

Ik denk het wel. In elk geval deze kabinetsperiode.

Hoe moet D'66 zich opstellen in de komende periode?

We moeten kiezen voor een parlementaire oppositie, terwijl we contacten moeten opbouwen en onderhouden met maatschappelijke groeperingen, met de vakbeweging en de werkgevers. En we moeten ons voorlopig

niet zo bezorgd maken dat we niet in de publiciteit komen in de mate die we gewend waren. Telkens komt er toch weer een gedachte, een motie, iets waarvan de mensen denken 'hé, ze doen toch dingen die niet zo gek zijn'. Het komt niet met enorme letters op de voorpagina's, maar zachtjes aan krabbelen we weer op. CDA en VVD zullen weer wat gaan verliezen. Dan moeten we goed voorbereid zijn. En geleerd hebben van de vroegere ervaringen.

1. Voorwaarts, 22 febr. 1983.

LAURENS JAN BRINKHORST

(geb. Zwolle, 1937)

Studeerde van 1954-1959 rechten in Leiden en van 1959-1960 aan de Columbia University te New York.

Hij was werkzaam op een advocatenkantoor in New York en kwam in 1962 naar Nederland terug om assistent te worden van prof. I. Samkalden op het Europa Instituut te Leiden. Na van 1965 tot 1967 lector aan hetzelfde instituut te zijn geweest, werd Brinkhorst hoogleraar Europees Recht aan de RU te Groningen.

Lid van D'66 vanaf de oprichting, zat hij in de Provinciale Staten van Groningen en in het zg. schaduwkabinet-Den Uyl (1972). Brinkhorst werd in 1973 staatssecretaris van Buitenlandse Zaken onder minister Van der Stoep, in het bijzonder belast met Europese zaken. In 1977, na de val van het kabinet-Den Uyl, werd hij in de Tweede Kamer gekozen. Vooral als buitenlandse-zaken- en defensiewoordvoerder werd Brinkhorst een gevreesd debater, die in met name in de UCN en kernwapendebatten D'66 een profiel gaf.

Hij voerde binnen D'66 een moeilijke strijd om een genuanceerd standpunt t.a.v. de kruisraketten te formuleren, waarin hij overigens Van Mierlo aan zijn zijde vond.

De internationaal georiënteerde politicus Brinkhorst had diverse nevenfuncties als bestuurslid van de Europese Beweging en het Genootschap voor Internationale Zaken.

Herkozen als kamerlid in 1981 weigerde hij de defensieportefeuille in het kabinet-Van Agt II en werd fractievoorzitter van de nieuwe 17-mans fractie in de Tweede Kamer. In die positie trachtte hij de brugfunctie van D'66 in de Kamer te realiseren in samenwerking met zijn collega's Lubbers (CDA) en Meijer (PvdA), de contacten met de bewindslieden te onderhouden en wederzijdse beïnvloeding te garanderen.

Bij twee crises (oktober 1981 en mei 1982) en drie formaties (oktober 1981, mei 1982 en september 1982) was hij betrokken namens D'66.

Na de verkiezingen van september 1982 aanvaardde hij een functie als ambassadeur van de Europese Gemeenschap in Tokio en verliet de actieve politiek voor een verdere internationale loopbaan.

Foto afgedekt vanwege copyright

*De vertrokken (Jan Terlouw), de vertrekkende (Laurens- Jan Brinkhorst)
en de komende fractievoorzitter (Maarten Engwirda), op 28 oktober 1982.
(Foto NRC Handelsblad, Ton Poortvliet)*

Voorwaardelijke opzet

Als je nou nagaat wat er in het jaar '81-'82 met D'66 is gebeurd, dan zou je denken: laten ze zich voorlopig maar eens bezig houden met het ontwikkelen van ideeën en de uitvoering maar aan anderen overlaten. Dat is geen succes gebleken.

Ik zie dat niet zo sterk. In eerste instantie ben je toch zelf de beste uitvoerder van je ideeën. Je ziet het aan de PvdA op het punt van de constitutionele hervormingen. Het kabinet-Den Uyl heeft indertijd niet zijn zin gekregen op het punt van de constitutionele hervorming. Dat kwam niet alleen omdat de meerderheid van de Tweede Kamer het tegenhield, maar ook omdat Den Uyl, zeker toen puntje bij paaltje kwam en hij toch premier was, niet of nauwelijks belangstelling voor de grondwetsherziening aan de dag legde. Met veel moeite is Jan Glastra van Loon betrokken geraakt bij het opstellen van de Nota Grondwetsherziening. De PvdA zat toch in de meerderheid in het kabinet. De in meerderheid conservatieve Kamer maakte verder dat het nooit een echt kabinets-issue kon worden. Als wij toen in de positie waren geweest als nu (Van Agt II), met drie ministers en een kabinetsmeerderheid door óns tot stand te brengen dan was het heel anders geweest. Dat was dan gekomen door eigen inbreng, eigen deelname, en niet door anderen.

Het dilemma van de PvdA is 'moet je meedoen en vuile handen maken als je toch niet het socialistische beleid kunt voeren dat je wilt'. Dat zit in het wezen van de socialistische beweging. Voor een partij als de onze geldt dat, willen wij onze ideeën überhaupt tot gelding kunnen brengen, dan moeten wij er zelf aan mee blijven doen. Wij kunnen nooit een meerderheidsstrategie kiezen als de PvdA, want ons groepspotentieel is te klein. Ik ben geneigd om sterker te bepleiten dat wij vooral regeringsdeelname nastreven. Dat zeg ik na 4 jaar deelname in het kabinet-Den Uyl, 4 jaar oppositie, en nu weer één jaar regeren.

Is D'66 aan de macht dan zo'n succes? Is de partij er wel op ingesteld?

Het is niet voor niets dat met name oudere D'66-ers er problemen mee hebben. Die zijn politiek bewust geworden op een moment dat ze het lanceren van ideeën interessant vonden. Veel van onze leden zijn al lang lid. Het waren in het algemeen mensen die later politiek actief werden dan in de PvdA, de AR of de VVD, en daardoor ook nog politiek naïever. Dat dilemma is nu weer sterker geworden, nu we als machtsfactor zijn teruggebracht tot een kleine fractie. Het gemakkelijk lanceren van

ideeën kan dan bekoorlijker zijn dan de moeilijke uitvoering ervan. Het zal de opgave zijn niet te verPPR-en.

Is D'66 dan zo'n succes als regeringspartij, vraag je. Het is welke maatstaven je hanteert: we hebben verantwoordelijkheid getoond, we hebben goede mensen geleverd, en ik meen dat er over het geheel genomen een redelijk beleid is gevoerd. Maar de crises, de hele situatie, dat kabinet dat eigenlijk helemaal niet van de grond kwam in het begin, ja dat maakt dat ook wij wat bescheiden moeten zijn over het resultaat. Als je het louter electoraal wilt zien dan is het antwoord wel heel makkelijk: nee, dat was geen succes.

Professionals en voorbeeldfunctie

De affaire-Glastra¹ heeft je altijd dwars gezeten?

Ik werd toen zo overduidelijk geconfronteerd met de factor macht in de politiek. Wij konden toen geen vuist meer maken. In de politiek telt in veel gevallen alléén de macht.

Dat is geen veelgehoord standpunt binnen D'66.

Nee, dat is zo. Ik vraag me ook wel eens af hoe het komt dat ik me toch tot D'66 aangetrokken voel. In het denken over macht en machtsvorming ben ik in de partij in de minderheid. Velen in de nieuwe fractie zullen het toch prettig vinden om weer te kunnen spreken op het kathedraal in de Tweede Kamer, zonder gehinderd te worden door de verantwoordelijkheid voor moeilijk beleid. Ik voel dat anders. Niet dat ik conservatiever ben geworden, ik heb dat altijd zo gevoeld.

Vond je toen de 17-mansfractie, die zomer '81 aantrad, je tot fractievoorzitter koos, dat dit element weinig meetelde?

Voor verschillende mensen gold dat zeker wel. Met name toen het moeilijk begon te worden, en wij onze greep op de ontwikkelingen begonnen te verliezen. Toen overheerste bij een aantal de zuiverheid van de ideeën. Dat heeft overigens wel bijgedragen aan de onheldere beeldvorming erna. De fractie had zeer veel individuele kwaliteit en heeft in korte tijd nog veel tot stand gebracht. Mijn overtuiging was echter dat we alleen iets konden bereiken door eensgezindheid. Juist op het moment dat het slecht ging. Dat beeld op zichzelf werd al niet door iedereen gedeeld, die vonden dat de helderheid van de koers voorop stond. Mijn idee is dat je daar in het geheel niet aan toe komt als je geen enkele invloed hebt. Het staat ook nog maar te bezien of die koers erg helder is als je van die invloed losmaakt. Dan moet je namelijk weer meer mensen zien te winnen voor je ideeën en dat kan alleen door of je standpunten af te zwakken of terug te brengen tot een enkel punt. Waarmee je op andere punten vaag blijft. Op dit punt moet de partij bij zichzelf te rade gaan. Het zal van de leiders afhangen of ze het belang van de machtsvorming willen onderstrepen.

Ikzelf heb nooit geloofd dat, door 'het brengen van de ideeën op de markt', de voorbeeldfunctie, een partij kan gaan groeien. Tijdelijk misschien, maar op de lange duur niet. Daarvoor zijn ook 'professionals' nodig, die bereid zijn zich in te zetten. De mens is egoïstisch en daarin speelt ook wat men voor zichzelf kan bereiken. Dat is een menselijke eigenschap en daarmee heeft een partij rekening te houden. Als een partij geen burgemeesters heeft, geen functies te vervullen heeft, zal ze altijd een vlottend bestand professionals houden. Je moet daarom nog niet het eerste accent erop leggen, maar wel realistisch zijn. Daarin hebben Jan Terlouw en ik elkaar altijd goed begrepen.

Toch is die eenheid van de fractie pas gaan afbrokkelen toen het kabinet viel. Dan speelt ook de interne kandidaatstelling voor de verkiezingen een rol.

Die eenheid heeft zeker goed stand gehouden in het eerste half jaar. Ook op belangrijke punten als de kernwapens, en inhoudelijk bij de voorjaarsnota. Hoogstens met kleine dingetjes kwamen er afwijkende standpunten voor. Maar toch, de echte toets kwam bij de breuk, en toen heeft men gefaald. Ik heb dat als heel negatief ervaren.

Overigens heb ik wel een heel positief gevoel over de acceptatie van mijn rol als fractievoorzitter. Die is niet ter discussie geweest en ik had het idee dat de fractie zich als zodanig in mij herkende. Daarover had ik natuurlijk in het begin best twijfels. Wat ik erg belangrijk vind, is dat we niet 'mooiweer' zijn gaan spelen in de Kamer. We waren toch niet nodig voor de meerderheid in de Kamer (CDA + PvdA hadden al een ruime meerderheid zonder D'66), dus dat had gekund. Het had ons gezag in het kabinet enorm aangetast als we dat wél hadden gedaan.

Wat is nog meer wél goed gelopen?

De samenwerking tussen HAFMO² en mij op veiligheidsgebied. Daar heb ik nooit zoveel ruchtbaarheid aan gegeven, maar op beslissende ogenblikken hebben we gezamenlijk overlegd. Op sociaal-economisch gebied veel minder. Daar speelde communicatie-gebrek een grote rol. Toch ook bij ons was een te optimistisch beeld over de sociaal-economische situatie en dat bleef te lang bestaan. De mogelijkheden voor b.v. belastingverlagingen werden overschat, de noodzaak van ombuigingen onderschat. Te gemakkelijk werden argumenten van gewicht op dit vlak terzijde geschoven.

Je kan ook zeggen: sommigen deelden terecht niet het argument van Jan Terlouw, 'dat hij geen tijd had voor vernieuwing'.

Dat laatste heb ik ook altijd erg onverstandig gevonden. Je kan best zeggen dat dit niet het kabinet van de vernieuwing geweest is, maar je moet je eigen werk niet wegpoetsen. Als je bezig bent de industrie te herstructureren om op die manier de concurrentie aan te kunnen noem ik dat wel

degelijk vernieuwing. Dat had hij best als zodanig mogen presenteren. Door zich voor te doen als de cynische manager beantwoordde hij niet aan het beeld van vroeger. De dagelijkse sfeer in het kabinet en op het departement zal daarop van invloed zijn geweest.

Heeft Van Agt dit kabinet bewust laten mislukken? In de PvdA leeft sterk de komplottheorie.

Hij heeft niet veel verhinderd om het mis te laten lopen. Zeker niet toen het mis dréigde te lopen. Maar ik geloof niet dat hij bewust zaken in het honderd liet lopen. Hij was er diep van overtuigd dat er ingrijpende besluiten nodig waren, en dat het alleen kon door de PvdA het mes op de keel te zetten. Eigenlijk zou ik het 'voorwaardelijke opzet' willen noemen en niet 'moord met voorbedachte rade...'

In niet-strafrechtelijke taal: ik, Van Agt, zet zwaar aan bij de voorjaarsnota omdat ik geloof dat het moet, en ben bereid de PvdA op te offeren. Vergelijk het met iemand die stenen van een dak wil gooien, omdat hij vindt dat het moet, ook al loopt er iemand onder. 'Voorwaardelijke opzet', omdat hij best middelen en methoden had kunnen vinden om de steen minder hard aan te laten komen, of zelfs te laten missen. Daarin heeft hij absoluut gefaald omdat hij niet de eigen psychologie van de PvdA heeft willen meewegen. Van der Stee maakte met zijn 'gaten' de zaken niet beter. Bewust 'moord' op het kabinet, nee, dat niet. Van Agt had zich erin geschikt, wist dat het moest, maar had zijn grenzen getrokken. De drie fractievoorzitters, Meyer (PvdA), Lubbers (CDA) en ik hebben er alles aan gedaan. Wij werkten goed samen. Op het laatst geloofden we er ook niet meer in. Toen ook heeft Lubbers er niet veel meer aan gedaan om een val te verhinderen.

Van Agt kon zo handelen omdat hij wist dat hij Jan Terlouw aan zijn zijde had.

Er was allereerst een inhoudelijke overeenstemming. Jan Terlouw moet zich gerealiseerd hebben dat het grote spanningen in D'66 zou geven. Maar hij heeft zich niet partijpolitiek opgesteld. Dat heeft Van Agt uiteindelijk natuurlijk wel gedaan. Hij heeft de momenten uitgekozen en onze fractie heeft op dat punt slechts achter de feiten kunnen aanhollen.

Twee crises en drie formaties

Jij hebt in de laatste crisis minder een rol kunnen spelen dan in de 'lijm-crisis'. Waarom?

De lijm-crisis³ was er één zonder alternatieven. Alle drie moesten we bij elkaar blijven, de vraag was alleen hoe. Vergeet niet dat toen 61%⁴ van de bevolking vond dat er een CDA/PvdA/D'66-kabinet moest regeren.

In de laatste crisis, in mei '82, hadden CDA en PvdA, ieder om uiteenlopende redenen, er belang bij dat het niet zou lukken het te repareren.

Als wij toen hadden gezegd 'wij doen niet meer mee', aan welke kant dan ook, dan was er buiten ons een oplossing gevonden met de VVD. In de eerste fase waren we nog nodig, daar was zoiets niet mogelijk geweest. Tijdens die val en lijm-crisis hebben we wonderlijke nachten beleefd. Het bleek toen eigenlijk al dat het niet kon. De ministerraad vergaderde op Algemene zaken, aan de overkant op het Binnenhof, wij zaten dan met het 'crisisberaad'⁵ op mijn kamer. In de vele schorsingen kwamen dan de ministers het Binnenhof overgestoken om te overleggen.

Het zijn ook de nachten waarop Marcel van Dam aan het adres van Den Uyl geroepen zou hebben 'blijf van me af, ik ben je staatssecretaris niet'. Iets wat hij later ontkende, maar het typeert de sfeer wel: het had gezegd kunnen zijn. Eerder op de avond van de val van het kabinet ontvingen we nog telefonades met dreigementen van de PvdA 'dat als D'66 voor het eindvoorstel van Van Agt zou stemmen ze uit het kabinet zouden lopen'. Zo was de verhouding toen helaas. Enfin, op een gegeven moment had het kabinet besloten dat een laatste PvdA-voorstel niet tot een oplossing zou leiden, en heeft D'66 het voorstel dat we gezamenlijk in het crisisberaad hadden ontworpen ingebracht n.l. het eindvoorstel-Van Agt inhoudelijk steunen, maar collectief ontslag voor het hele kabinet aanvragen. Toen duurde het nog weer een halve nacht voor ze het eens waren hoe ze zouden vallen. Om half vier ben ik eens gaan kijken en trof een merkwaardige sfeer op Algemene Zaken. Groepjes bewindslieden zaten bij elkaar, Van Mierlo en Van Kemenade ijsbeerden rond, Van Agt stond hoofdschuddend een sigaar te roken, Den Uyl zonderde zich met de andere PvdA-ers in slagorde af in een zijzaal. Het was allemaal al stuk en het moest alleen nog formeel worden vastgesteld.

Dat gebeurde als ik me goed herinner tegen half vijf. Om vijf uur in de ochtend was het voorbij. Jan voelde zich vernederd door de hele situatie en dat begrijp ik heel goed. Er was door hem zoveel geïnvesteerd in dit kabinet en het liep finaal mis. Dat heeft diepe sporen getrokken.

Achteraf denk ik dat het voor ons de beste keuze was geweest er in oktober uit te stappen. Maar een partij die net 3 weken in de regering zit, gaat er niet uit. Ik had het onze bewindslieden ook niet zien doen. Zelf had ik ook niet die mentale instelling. Als je het achteraf bekijkt, puur partijpolitiek, hadden we daarmee de crisis die toch was gekomen een half jaar vervroegd en hadden we onze handen vrij kunnen hebben. Door een gevoel van verantwoordelijkheidsbesef, zeker vooral aan de zijde van onze bewindslieden, was zoiets onmogelijk. Ik heb ook zelf niet echt serieus aan déze oplossing van de crisis gedacht. Het was mijn taak toen om eruit te komen.

De oplossing van De Galan en Halberstadt was in belangrijke mate die van jou en Maarten Engwirda.

De belangrijkste onderdelen kwamen uit onze koker. Op zondagmorgen heb ik Van der Stee en Van Agt in vergadering aangetroffen. Van Agt

stond toen somber over de Hertekamp te kijken, vanuit het ministerie van Financiën. Met geringe wijzigingen zijn toen onderdelen van het compromis aanvaard. Toen deed zich het merkwaardige geval voor dat Halberstadt dwars ging liggen. Die vond dat wij zijn oorspronkelijke eigen voorstel moesten accepteren, en wel vóór 15.00 uur 's middags, geloof ik. Ik begrijp nog steeds niet waarom hij die dag (2 november '81) de zaak ineens wilde forceren. Dan ben je bij mij aan een verkeerd adres. Die middag schreef ik hem een droog briefje, met het verzoek of hij de stukken wilde opsturen zodat ik ze met de voltallige fractie kon bespreken. De fracties wisten niet veel, omdat de informateurs in wezen een breuk in het kabinet lijmden, terwijl het vertrouwen door de fracties niet was opgezegd. Dat was met name voor de nieuwe fractieleden een teleurstelling. Die dachten eindelijk de politiek echt te gaan meemaken en er bleef veel voor hen verborgen. Omwille van het resultaat kon het niet anders. Je zit dan als fractievoorzitter voortdurend tussen twee vuren. Halberstadt heeft toen snel ingezien dat dit niet de manier was. Later hebben Jan Terlouw en ik in het Kurhaus twee oververmoeide professoren onze plannen voorgelegd. Die zijn in het latere akkoord terechtgekomen.

Als je nu de formaties vergelijkt: '81, interim-kabinet '82, september '82? Wijsheid achteraf, maar ik geloof dat we in '81 onze positie onvoldoende hebben uitgebuit. Wel knap onderhandeld om 6-6-3 te bereiken, maar in de uitwerking een steekje laten vallen. Het was niet goed. Zoals toen met de Defensieportefeuille is gehandeld. De fractie wilde er in eerste instantie niet mee akkoord gaan, dat is later toch gebeurd. Ik heb er geen spijt van dat ik toen gekozen heb voor het fractievoorzitterschap en niet minister van Defensie ben geworden.

De formatie van het interim-kabinet CDA-D'66 was een heel anderssoortige formatie. Daar ging het om een tijdelijk minderheidskabinet, dat voor ons om geloofwaardig te blijven voldoende afstand van de VVD moest houden. Van Agt en informateur Steenkamp begrepen dat best. Nijpels wist in één van z'n eerste optredens vrij succesvol de indruk te wekken dat de VVD had mee onderhandeld. Dat was apert onwaar, want Van Agt was niet van plan 'die jonge snaak Nijpels' erg ter wille te zijn. Maar goed, toen de VVD-fractie Nijpels terugfloot en de VVD het minderheidskabinet wel zou gedogen, toen moest hij wel af en toe een révérence maken. Toen het interim-kabinet er wàs kon de VVD niks, want wegsturen was uitgesloten. Steenkamp was eerst ook wat tweeslachtig. De slimmerik wilde ook geen brief van onze fractie hebben waarin er nog eens op gewezen werd dat er geen afspraken met de VVD zouden worden gemaakt. Toen ik hem telefonisch die brief aankondigde sputterde hij wat en ik grapte 'je wordt van Rooie Piet nog Zwarte Piet als je niet oppast'. Ik kon best met hem opschieten, en heb die brief snel laten bezorgen: geen afspraken met de VVD.

Overigens heb ik me in die tijd gerealiseerd dat wij erg vastgebakken

zitten aan meerderheidscoalities. Het is best voorstelbaar dat er voor langere tijd een minderheidskabinet regeert dat wel met afspraken met de oppositiepartijen wisselende meerderheden zoekt. Dat zie je in Denemarken ook gebeuren. Met name als de politiek zo verdeeld blijft over cruciale onderwerpen is zoiets best voorstelbaar.

Bij de laatste formatie ging het er om ons gezicht te behouden. Niet als inzet om regeringsverantwoordelijkheid te zoeken, eerder omgekeerd. Alleen meedoen als we zwaar overbetaald werden. Ik houd aan die tijd geen goede herinneringen over. Zorgen om zonder veel gezichtsverlies buiten een kabinet te blijven is geen erg eervolle opdracht. Informatieur Scholten heeft de zaak bewust geforceerd. We waren getalsmatig ook niet nodig voor de meerderheid.

De suggestie van Jan Terlouw dat ik zijn mening over de te volgen coalitietlijn niet aan de fractie gemeld heb, is onjuist. Afgezien daarvan kende de fractie Jan's positie ook zonder dat wel. Over de concept-brief van Lubbers, die in Jan's Dagboek⁶ is gepubliceerd, heeft Lubbers me gevraagd of ik het een goede gedachte vond om zo'n brief te sturen. Mijn antwoord luidde ontkennend.

Bewindslieden en partij

D'66 noemt zich programpartij. Zijn de bewindslieden mentaal wel zo ingesteld dat ze daarmee konden werken?

Idee en macht. Dat is de terugkerende vraag voor ons. HAFMO, en Jan T. toch ook, trekken mensen aan, waarin het idee een belangrijke rol speelt. We trekken óók mensen aan die een behoorlijk bestuur willen, efficiënt, democratisch, zonder uitglijders. En die dat zelf ook kunnen uitvoeren. Ieder voor zich hadden onze bewindslieden de kwaliteiten, maar er was te weinig eenheid van handelen. Te weinig slagorde. Het aantal uren dat in 'Nostalgia'⁷ aan inhoudelijk beleid is besteed was veel te gering. Vaak ook wederkerige verwijten en wederkerige uitingen van ongeduld en onbegrip van bewindslieden tegen de Tweede-Kamerfractie en omgekeerd. Dat zijn weinig vrolijk stemmende sessies geweest.

Het meest typerend was de eerste vergadering van de bewindslieden, nog niet in Nostalgia. Ik vroeg Jan T. wat er op de agenda van de ministerraad stond en hij, misschien met gespeelde ernst, antwoordde: 'Ik weet niet of ik gezien de dualistische verhouding Tweede-Kamerfractie-kabinetfractie daarover wel wat mag zeggen.' Waarop ik zei dat ik dan niet meer behoefde te komen. Gelach, het incident was afgedaan en we spraken vervolgens over de ministerraad, maar ik bedoel maar: er was aanvankelijk geen werkelijke bereidheid te consulteren, gesprekken te voeren. In dat opzicht heeft er in de verhouding kabinetfractie-Tweede-Kamerfractie zeer veel ontbroken. Het werd verderop in het jaar wel beter. Het is ook een kwestie van routine. Niet alles was zo moeizaam. Maar toch, we hebben naar mijn gevoel kansen laten liggen.

Heeft het zin als kleinste partij in een 'brugfunctie' te zitten? Kon je niet beter op de vleugel opereren?

Ik ben geleidelijk aan tot de conclusie gekomen dat dat inderdaad best het geval zou kunnen zijn. Met één kanttekening. Wij zijn geen ideologische verbinding tussen socialisten en christen-democraten. Daarvoor is D'66 een te veel liberaal gerichte partij. Op beslissende punten zullen we met beide partijen van mening verschillen. Beide zijn door macht geregeerde en beheerste blokken. Dat zijn wij niet. In een combinatie PvdA-VVD zijn we wel een ideologische verbinding. Daarin zullen we een veel interessantere rol kunnen vervullen en die komt zonder ons ook nooit tot stand. Vooropgesteld dat de machtsverhoudingen er aanleiding toe geven. Over de vrijages van Nijpels met de PvdA maak ik me geen zorgen.

Met de coalitie is ook de blokkade tegen een CDA/VVD-kabinet voorbij. Het is de aard van de partij. Als wij in '81 de wetenschap en ervaring hadden die we nú hebben... dan zou ik me sterk hebben gemaakt voor een VVD/CDA/D'66-kabinet. Maar uitdrukkelijk onder de veronderstelling dat we beslissend zouden zijn geweest voor de meerderheid in de Kamer, en onder de voorwaarde dat er voldoende inhoudelijke overeenstemming te bereiken zou zijn. Dat betekent dat ik dus de gedachte heb opgegeven dat we een gezamenlijke progressieve meerderheidspolitiek zouden kunnen voeren. Dat laatste zou kunnen wanneer we een stelsel hadden als in de Bondsrepubliek, waarin je met de SPD gezamenlijk, met z'n tweeën zoals de FDP deed, een meerderheid kan maken. Het houdt ook verband met mijn gevoel dat de socialisten in Nederland ten diepste verdeeld zijn en zullen zijn de komende jaren over de maatschappelijke orde en de vredes- en veiligheidspolitiek. Uiteindelijk zullen dat toch de kernpunten zijn in de komende jaren en daarop zullen ook de PPR, PSP en CPN nooit compromissen sluiten voor een linkse meerderheid. Maar ik weet heel goed dat zeer velen in de partij er anders over denken. Opnieuw een punt waar de partij bij zichzelf te rade moet gaan.

'D'66 is niet opgericht om een rechtse coalitie te versterken' heb jij onder luid applaus in een congresrede gezegd.

Kijk, als wij heel bewust hadden gezegd 'geen blokkade', dan kon dat alleen als de meerderheid van de partij dat gesteund had. Het moment dat je een teken van verdeeldheid toont, word je gedwongen het meest vergaande standpunt in te nemen. Degenen die het er dan niet mee eens zijn zullen naar de achtergrond verdwijnen. Zo'n blokkade-resolutie werkt zo. Dat ligt anders als je inhoudelijk in de partij moet discussiëren over bepaalde issues. Dan kan je zeggen: ik wil niet als woordvoerder of fractievoorzitter optreden. Met zo'n blokkade-uitspraak staat de partij als geheel ergens voor. Dat heb je uit te dragen. Dat doet niets af aan mijn congresrede, want het is ook zo dat we er niet voor opgericht zijn. Als je meedoet zul je ook scherp moeten onderhandelen. Niettemin ontken ik

dat we zélf een rechtse partij zouden worden door tot zo'n coalitie toe te treden. Mijn voorkeur gaat wel degelijk uit naar samenwerking met de PvdA. Geen misverstand daarover. Je ziet wat er nu gebeurt. De PvdA kijkt over ons hoofd naar het CDA. Ze kunnen dat doen door hun omvang. Wij moeten ons verschil in grootte compenseren door de doorslaggevende factor te zijn.

Vergelijk het met de Republikeinen van Spadolini, in Italië. In een driepartijensysteem is het moeilijk. Zie de FDP van Genscher. Je ziet ze zo overstappen... dat kan natuurlijk niet. Maar in een Italiaans systeem met 4 à 5 partijen is de Republikeinse partij, met 2,3% van het electoraat, al jarenlang een constructieve factor. Als die het 'politieke purisme' van sommige D'66-ers hadden gehad zouden ze er altijd buiten hebben gestaan. Maar Spadolini zal zijn zetels de komende keer verdubbelen denk ik. Een stukje ontideologiseren t.a.v. de machtsvorming binnen D'66 lijkt me heel gewenst. Nee, voor mij geen blokkade meer.

Je hebt over gebrek aan zelfvertrouwen gesproken. Niet over jezelf natuurlijk.

Ha ha, nee. Maar de eigen identiteit van D'66, daarmee hangt het zelfvertrouwen van de leden samen. Zo'n blokkade speelt erin een rol. Wat win je aan eigen identiteit door je af te zetten tegen VVD/CDA? Het doet veel meer denken aan de partij-politieke cultuur van de PvdA, klassestrijdgedachte, het 'wij' tegen het 'zij'. De goeden tegen de kwaden. Het is groepsgericht terwijl wij juist individu-gericht zijn en individuele ontplooiing voorstaan. Emancipatie is niet iets van de klasse als zodanig, daarvoor zijn ze toch al te veel gemengd en daarvoor is onze hele sociaal-economische structuur te wezenlijk anders dan in de tijd dat de arbeiders echt onderaan stonden. Dit blokkade-denken biedt op den duur geen oplossing. Maar ik realiseer me heel goed dat dit een keuze is voor een bepaald soort partij, namelijk een partij van kwaliteit. Kwaliteit van ideeën, van het verwoorden ervan, van mensen die zich op individuele titel aangesproken voelen. Er is een grens aan de omvang van zo'n partij, want het is niet een partij 'van aardige mensen' zoals men nu wel eens van D'66 zegt. Aardige mensen vind je overal, en ze zijn vaak zo aardig omdat ze niet getoetst worden aan verplichtingen die ze moeten nakomen. Ik zou niet in een partij van louter aardige mensen willen zitten. Wel in een partij die probeert de maatschappelijke orde te corrigeren, die streeft de mensen meer zeggenschap te geven, die democratie ook ziet als georganiseerd vertrouwen, en niet alleen wantrouwen.

De wortels en de toekomst

Waar liggen de wortels van D'66? Als je de confessionele staatsopvatting, en als je de socialistische gedachte afwijst, en de daaraan gekoppelde historische opvatting, dan ben je toch op één of andere wijze liberaal.

Dat is ook zo. Analytisch gezien zijn er maar een paar denkrichtingen. Of het individu of de solidariteit. Het is een beetje als abortus, vergeef me de vergelijking. Of de vrouw beslist of de gemeenschap beslist. Het transcendente is de derde weg, de verbondenheid met iets als god, een mystieke eenheid die inspiratie verleent.

Als je niet-transcendentiaal denkt, als partij, misschien wel als individu, dan kun je alleen maar kiezen tussen bepaalde vormen van groepsverbondenheid en bepaalde vormen van individuele ontplooiing. D'66 zal nooit voor 100% voor het één of het ander kiezen, maar zal wel de consequenties van groepsverbondenheid kunnen beperken. Bijvoorbeeld het denken in vaststaande klassen. Waarom zijn we tegen de ontkoppeling van minimumloon aan minimumuitkering? Omdat we terecht bang zijn voor nieuwe klassevorming. We zijn in wezen een liberale partij, omdat we de individuele verantwoordelijkheid centraal stellen. Het appèl op solidariteit doen we niet als de PvdA, die mensen uit de partij gooit als ze niet 1% van hun salaris in de kas willen storten, maar door een appèl te doen op hun individuele verantwoordelijkheid. Daarom kunnen we ook nooit een groepsdiscipline hebben die zegt dat de minderheid van een fractie zich dient te schikken naar de meerderheid, zoals de PvdA in de Staten van Noord-Holland.

Het democratisch centralisme van de CPN is voor ons afschrikwekkend. Je komt inderdaad terecht in de denkrichting van het liberalisme. Ja, ook daar zal de partij in de komende jaren moeten kiezen. Het liberalisme is voor mij altijd de antithese van het conservatisme. De tegenpool van behoudzucht. Wij functioneren in D'66 niet om de bestaande machtsverhoudingen te continueren. We moeten grensverleggend zijn. En in die zin is er ook plaats voor ons.

Een werkelijke discussie met de VVD, op alle niveaus, zou opleveren dat een deel van de VVD er naar snakt om D'66-ers mee te nemen en te gebruiken als versterking tegen het populistisch conservatisme van Wiegel en Nijpels. Dat is de tragiek van het liberalisme, dat niet anders dan verdeeld kán zijn, omdat het individuele zo centraal staat. Intussen vind ik het onbegrijpelijk dat liberalen ooit socialist kunnen worden. Die worden er dan ook meestal niet gelukkig.

Idealisten die teleurgesteld zijn worden cynici.

Het kenmerk van de idealist is dat hij visies heeft op de toekomst, waarvan hij hoopt en denkt dat ze verwezenlijkt worden. Als je dat niet meteen bijkleurt, door dat ideaal te vergelijken met de situatie van nu, en weet dat het lang duurt voor het ideaal verwezenlijkt wordt, of misschien wel nooit!, ja, dan krijg je teleurstellingen. Een cynicus is iemand die nergens meer in gelooft, die alles heeft doorgeprikt. Die wil helemaal geen streven naar verbetering meer, die ziet het niet meer zitten. Dat is iets wat ik in een aantal D'66-ers aantref die optimistisch begonnen zijn. Als dan het ideaal niet in één jaar wordt verwezenlijkt dan is er geweldige

teleurstelling, defaitisme en vervolgens cynisme, in de trant van 'de politiek is maar niks'.

Juist in een tijd van neergang is zulk defaitisme voor D'66 heel zorgelijk. We moeten nu een nieuwe koers uitzetten en uit mijn woorden blijkt al: geen overspannen verwachtingen koesteren, maar wel grote inzet houden en idealen als de grote richting waarheen we moeten.

Hoe zie je die toekomst van D'66?

Het is te vroeg om het te zeggen. Wat zal het nieuwe kabinet doen, wat zijn de ontwikkelingen binnen de socialisten, dat is nog onzeker. Struktureel zijn er volop kansen. Ik heb dat altijd gezegd en blijf het zeggen. Want met de polarisatie zullen de maatschappelijke conflicten alleen maar toenemen. Je ziet dat ook in Europees verband. Er zijn dan syntheses nodig, meer samenhang, als tegenovergestelde van polarisatie. In de komende jaren zullen liberalen of centrum-linkse groeperingen overal in de verdrukking komen. Maar midden in de jaren tachtig zullen onze oplossingen nodig zijn, kan het tij keren. Komen we die moeilijke paar jaren door? Diezelfde twijfels heb ik, gek genoeg, voor de Europese Gemeenschap, waar eenzelfde klimaat van pessimisme heerst. Geloof in de toekomst, zelfvertrouwen, het gevoel iets 'eigens' te hebben, dat moet onze kracht zijn. In hemelsnaam geen getuigenispartij, het ontkennen van de werkelijkheid.

Waarom is de VVD zo gegroeid? Niet omdat ze ook maar één oplossing biedt, maar omdat met een somber gezicht werd gezegd 'dat er harde maatregelen moeten worden genomen'. Welke maatregelen werden er soms zelfs bij genoemd, als z.g. ont koppeling. De slechte boodschap is populair, want de mensen voelen dat er iets mis gaat. Je moet wel in je eigen boodschap geloven.

Het interim-kabinet nam toch ook forse maatregelen? Bevriezen van lonen en uitkeringen, vlak voor de verkiezingen van 8 september. Dat sloeg niet aan, die sombere boodschap.

Wat er ook gebeurd zou zijn, het had D'66 misschien één zetel gescheeld. De kaarten waren geschud op het moment dat er een kloof was tussen de Tweede-Kamerfractie en de partijleider. Daarin kregen we een dubbelgezicht en van buiten af was er de druk van VVD en PvdA, die ons in de tang namen.

Nog steeds denk ik dat de beslissing om aan het interim-kabinet mee te doen juist is geweest. Een z.g. demissionair kabinet CDA-PvdA-D'66 was er niet gekomen, zoals toen HAFMO bepleitte, want het CDA was linea recta naar de VVD gelopen. Het interim-kabinet heeft velen het gevoel gegeven dat dit toch een partij is die bereid is verantwoordelijkheid te dragen. Dat is op korte termijn geen politieke winst die te incasseren is, maar op langere termijn een sterk argument. Het argument om te profileren in het interim-kabinet vond ik nooit erg sterk, al heb ik het wel

gehanteerd. Belangrijk gevoel was dat onze ziel werd geraakt door gewoon weg te lopen, terwijl wij het beleid juist vonden. De PvdA had geen juiste politiek. Helaas, maar ik stel het wel vast.

Verantwoordelijkheid dragen is op zichzelf geen politieke keuze.

Nee, maar er was geen inhoudelijk argument om de PvdA te volgen. Als je dat argument niet hebt, dan raak je wel de ziel van een partij als D'66. De PvdA kon dat doen. Die is anders van instelling, anders van historie.

D'66 is zelfs een beweging, heeft niet eens echt een partij willen zijn die meeregeert.

Dat is waar. Je kunt mij terecht verwijten dat ik 16 jaar geleden lid ben geworden van een beweging, die geen partij wilde worden. Maar je hebt ook het recht je mening te veranderen en er is wel wat gebeurd sinds die tijd. Dat verwijt zou dan vele honderden D'66-ers treffen die actief zijn in de partij van nu.

Het gaat om de verdeling van de schaarste in de komende jaren.

Twee elementen: je moet de schaarste evenredig en eerlijk verdelen. Dat is op zichzelf niet voldoende: ook groei, produktiviteit, creativiteit is nodig, anders wordt de koek steeds kleiner. Het gevaar, wat ons bedreigt, is dat we praten over arbeidstijdverkorting en daardoor schepping van werkgelegenheid, maar dat we produktiviteitsverhoging buiten beschouwing laten. Je gaat al gauw de weg terug als je hier buiten rekent en je fixeert op het aantal arbeidsplaatsen. Dat is wat mij, ook na zo'n korte periode al, in Japan zo fascineert. Dat men daar inderdaad in staat is de arbeidsproduktiviteit met automatisering te verhogen. Nederland denkt over robotisering, elders wordt gerobotiseerd en dat scheidt banen. Er bestaat bij ons ook een 'mentale schaarste'. Je moet je niet neerleggen bij schaarste in economie, het moet je inspireren tot nieuwe ideeën.

Hoe leg je dat uit aan iemand die geen werk heeft in Nederland, zoals dat er nu meer dan 700.000 zijn?

Dat is heel moeilijk. Toch zullen veel mensen zien dat je er met verdelen niet komt. Solidariteit is een beperkt goed, dat zie je in bedrijven. Het recht om te werken, en de plicht om te werken, die discussie moeten we weer met elkaar aangaan. In een verzorgingsstaat gaat het begrip 'zorg' knellen. Noem dat maar 'rechts', maar het tonen van meer eigen verantwoordelijkheid is nodig. Links is vaak te statisch. Mijn 'anders links' is dynamisch. Links heeft met rechtvaardigheid te maken. Is het rechtvaardig dat alle looneisen worden gehandhaafd als er tegelijkertijd geen ruimte is dan ook de uitkeringen te garanderen? Rechtvaardigheid geldt ook internationaal. Links heeft een bijzondere verantwoordelijkheid op het gebied van vrede en veiligheid.

Ik schrok toen ik in de NRC las dat de gemeenteraadsfractie van D'66 in

Rotterdam een motie had ingediend voor een 'kernwapen-vrij Rotterdam'. Dat vind ik een uiterst bedenkelijke zaak. Als zoiets in Lutjebroek gebeurt, oké, maar dat de fractie in Rotterdam, de grootste haven ter wereld, met toch een internationale denkwijze zou je zeggen, een stad die natuurlijk cruciaal is in een conflict dat met Nederland zou kunnen ontstaan, dat een D'66-fractie zo'n motie indient... Ja, als D'66 zulke standpunten gaat innemen, dan dient het te verdwijnen als zelfstandige politieke macht. Dit soort verhalen wordt consequenter elders vertoond, in de PSP, de PPR en een deel van de PvdA. Daarvoor is D'66 niet opgericht. Wat nodig is? Met verbetering vechten in de NAVO om tot andere verhoudingen te komen, intern en met het Oosten. Niet alleen maar wapen tegenover wapen stellen. Maar, in verantwoordelijkheid. Zolang er soevereine staten zijn is er geen verdediging zonder wapens. D'66 heeft hierin tot nu toe een eigen rol kunnen spelen, zoals afgelopen jaar is gebleken.

Zo zelfs, dat Lubbers jou of HAFMO aangeboden heeft in zijn kabinet BZ of Defensie te bezetten.

Zeker. Dat is een aardig voorbeeld.

Waarom weggegaan, nu op dit moment?

Dat ik weg ben gegaan heeft ermee te maken dat ik bij mezelf niet het charisma, niet die uitstraling heb geconstateerd die nodig is om leider van een partij te zijn. Ik ben niet een nummer twee van nature, maar wilde ook niet nummer één zijn. De uitdaging vind ik wel op internationaal gebied en dus leek het mij voor de hand te liggen om daaraan tenslotte toch gehoor te geven.

Ik blijf actief lid van de partij. Ik geloof dat D'66 toekomst heeft. Ik denk dat 10% van de bevolking daarvoor te vinden valt. Die 17 zetels was wel wat veel ineens. We hebben te kort tijd gehad om ons waar te maken. Onze achterban en onze kiezers hebben nog niet het soort van trouw dat bij traditionele partijen bestaat. Als politicus ben ik natuurlijk wel teleurgesteld door de gang van zaken, maar persoonlijk niet.

1. Glastra van Loon moest toen na een conflict met de toenmalige minister van Justitie, Van Agt, aftreden als staatssecretaris van Justitie in het kabinet-Den Uyl.
2. Hans van Mierlo.
3. Oktoberbreuk 1981. De Galan en Halberstadt waren als informateurs aangetrokken om deze te lijmen.
4. NIPO-peiling uit die periode.
5. De staatssecretarissen, vice-fractievoorzitter M. Engwirda, partijvoorzitter Jan van Berkom, voorlichter Goeijenbier, Carla Pauw en ondergetekende.
6. Dagboek, pag. 252.
7. Haags restaurant aan de Javastraat waar de D'66-bewindslieden + fractievoorzitter + soms fractiemedewerkers en voorlichter wekelijks bijeenkwamen.

Nabeschouwing

Er zijn een paar vragen die onbeantwoord blijven en waaraan niet voorbij gegaan mag worden.

Wat zou er nodig zijn geweest om een optimaal effectief optreden van de D'66-deelnemers aan het kabinet te bereiken en wat zou daar het gevolg van zijn geweest? Als de veel geroemde en verguisde brugfunctie van D'66 optimaal was geweest, was het kabinet-Van Agt II dan wél een succes geworden? Hoe had die brugfunctie optimaal kunnen zijn?

Het antwoord kan pas worden gegeven als daaraan toch ook een eigen interpretatie van de gebeurtenissen vooraf is gegaan. Trouwens, op zoek naar feiten en meningen mag deze versie best aan de vorige tien worden toegevoegd. Het antwoord op die gestelde vragen kan misschien ook voor de toekomst van betekenis zijn. Hieraan is het eerste deel van deze nabeschouwing gewijd.

In het tweede deel wil ik een aantal opmerkingen van meer algemeen politieke aard maken waartoe deze gesprekken aanleiding gaven, om dan in deel III af te ronden met enkele bespiegelingen over de toekomstige politieke verhoudingen.

*
**

Deze gesprekken onderstrepen wat velen al vermoedden: het kabinet-Van Agt II was een ellendig kabinet dat, om met Zeevalking te spreken, slechts tot derderangs-besluiten in staat was. Voor die conclusie zijn genoeg elementen in de gesprekken opgevoerd en men kan hoogstens van mening verschillen over het gewicht dat eraan wordt toegekend, of dat ik eraan toeken.

Het kabinet met de drie politieke leiders Van Agt, Den Uyl en Terlouw kon eenvoudig niet bestaan vanwege de last van het verleden en vanwege de toekomst waarop het niet was voorbereid. Het verleden gesymboliseerd in de 10 jaar onvrijwillige omgang van Den Uyl met Van Agt in verschillende rollen, met in dit laatste jaar als gewantrouwd toezienaar voogd Jan Terlouw. Maar, deze keer in een rolverdeling die een conflict voorspelbaar maakte. Tussen Van Agt en Den Uyl vanwege de rolwisseling ('Dries op de plaats waar Joop vroeger zat', Van Mierlo) in het persoonlijke vlak, en vanwege de voorgenomen bezuinigingen op de sociale zekerheid waartoe het regeerakkoord verplichtte (en die voor rekening van Den Uyl kwamen) op het zakelijke vlak.

De derde in het spel, Jan Terlouw, droeg het verleden met zich mee in de vorm van een groot electoraal succes en de ambitie de industriële vernieuwing op Economische Zaken zélf gestalte te geven. De rolverdeling, plus het gemorrel aan de EZ-portefeuille door (in)formateur Van Thijn, ten gunste van Den Uyl en Sociale Zaken en Werkgelegenheid, stond garant voor een conflict tussen de verliezer en de winnaar van de verkiezingen '81. Daarin hoefde Van Agt slechts van tijd tot tijd positie te kiezen.

De last van het verleden was ook de erfenis van het door Van Agt aangevoerde kabinet Van Agt-Wiegel. Tastbaar bewijs vormde de ruim 4,5 miljard oningevulde bezuinigingen voor de begroting '82 die de formateurs/onderhandelaars op het bord vonden. Daarop was merkwaardig genoeg noch de PvdA, noch D'66 voorbereid. Nog tastbaarder was het dreigend overheidstekort over 1981, dat niet zoals gepland 6,5% was, maar ver over de 10% dreigde te schieten. Een symbool van een toekomst waarop dit kabinet niet was voorbereid.

De financieel-economische erfenis stond in schrille tegenstelling tot de verkiezingsprogramma's en beloftes van met name de PvdA. Het regeerakkoord dat dit in banen moest leiden was een mengsel van water en olie. Onder tafel werd de formatie inhoudelijk op volle sterkte voortgezet, boven de tafel speelde het kabinet zijn rol, zij het met een onthechte voorzitter en aanvoerder van het geheel.

Dit kabinet was niet opgewassen tegen de uitzonderlijk hoge eisen die gesteld werden en worden aan een regering in deze periode van sociaal-economische stagnatie. Dat bleek al toen Van Agt alras moest melden aan een verbaasde Tweede Kamer dat zich een unicum in de parlementaire historie had voorgedaan: nog voor de regeringsverklaring was afgelegd was het kabinet al uiteengevallen. Dat het gelijmd werd en doormoderde tot de voorjaarsnota om dan definitief te vallen is slechts 'eindspel' geweest. Het lijkt er veel op dat het kabinet eigenlijk nooit heeft bestaan.

Onvermijdelijk

De discussie of het driepartijkabinet gezamenlijk demissionair had kunnen aanblijven (Van Mierlo) laat ik onder het hoofdstuk 'als nou eens' rusten. Tegen de praktische haalbaarheid van die constructie zijn daarbij nog zoveel argumenten aangevoerd, dat het niet erg realistisch is om er diep op in te gaan.

Het is triest voor de Democraten, maar ze moeten erkennen dat de coalitie die in '81 in feite inzet was van de verkiezingen, en de enige combinatie die D'66 wilde, tot mislukken gedoemd was. Dat wil zeggen: met die erfenis, met die personele samenstelling en zetelverdeling en dat onderlinge wantrouwen kon het niet. Dit geconstateerd hebbende in de loop van de beginmaanden van het kabinet-Van Agt II heeft iedereen vervolgens gekozen voor lijfsbehoud. Behalve D'66...

De PvdA verkoos eenheid in eigen kring boven risico's ten koste van een

door Van Agt aangevoerd en bij de achterban impopulair kabinet. Het CDA koos voor de macht en had D'66 nodig om de passage naar de VVD te overbruggen.

En D'66 had eigenlijk geen keuze meer. Andere coalities waren onmogelijk en de plicht riep het beleid te voeren waarvan de bewindslieden dachten dat het gevoerd moest worden.

Het echec van het kabinet-Van Agt II was daarmee het echec van D'66 geworden. Dat was de logische uitkomst van een mislukt avontuur. Alleen een zeer 'lepe' partijpolitieke opstelling had D'66 in een positie kunnen brengen voor of tijdens de breuk bij de voorjaarsnota waaruit het zich electoraal nog had kunnen redden. De gesprekken wijzen uit dat die weg er niet was, en wel om twee redenen niet.

De eerste is de 'ziel' van de partij (Brinkhorst) die niet zou verdragen een andere partijpolitieke keuze te maken nádat de inhoudelijke keuze voor het voorstel van Van Agt was gemaakt. Ook in de reacties van de andere bewindslieden van D'66 overheerst het bestuurlijk denken op dit punt opvallend sterk.

De tweede reden waarom er geen weg terug was, noch een echte weg vóóruit: de blokkade van een VVD/CDA-kabinet. In die politieke verhoudingen zal een partij niet zonder verkiezingen overstappen naar een andere coalitie. Zeker niet D'66, dat op dit punt zuiver in de leer is.

Maar de dreiging dat die coalitie mogelijk was had tijdens en na de formatie D'66 een heel andere positie gegeven. Wellicht had de PvdA dan niet eens aan het kabinet willen beginnen, of op andere voorwaarden. Het had het CDA niet ongeschonden uit de formatie van '82 doen komen. En D'66? Slechter dan nu kan het niet.

De blokkade is een koekoeksjong in een ander staatkundig nest gebleken. Ook als men erkent dat de uitspraak van Van Mierlo waar is dat 'het mechanisme van D'66 ligt in zijn correspondance met links, en het meest nabije links is de PvdA'. Het doel is duidelijkheid voor de verkiezingen te scheppen, maar de blokkade-resolutie gaf een middel dat geen levenskrachtig jong uit een nest liet kruipen, waardoor er ook geen duidelijkheid ná de verkiezingen kwam.

Met het juli-congres 1982 heeft D'66 afscheid genomen van het blokkadedenken. Een jaar te laat?

Uit de gesprekken blijkt twijfel over de genomen beslissing in een interim-kabinet door te regeren, ook al was de keuze onvermijdelijk nadat het eindvoorstel van Van Agt door D'66 werd gesteund. Met 'twijfel aan een onvermijdelijkheid' is de deelname van D'66 aan het kabinet-Van Agt III wellicht voldoende gesymboliseerd. Dat die formulering zich niet goed aan de kiezer laat uitleggen is bij de verkiezingen op 8 september gebleken.

Eensgezind

In de gesprekken komt het probleem van de machtsvorming en machtsuitoefening regelmatig terug.

Voor machtsuitoefening is het nodig om te zoeken naar elementen die verenigen. In Nederland spreken we dan over coalitiepartijen in een kabinet, of, zoals in de praktijk blijkt, van vakministers in een ministerraad, die zoeken naar overeenkomsten. Voor machtsvorming is het aanscherpen van verschillen tussen partijen een levensvoorwaarde.

Maar, als er één conclusie te trekken is uit deze interviews, dan is het dat zowel voor machtsvorming als voor machtsuitoefening een partij in haar eigen optreden eensgezind moet opereren.

Voor het slagen van de brugfunctie in machiavellistische zin, als bedoeld door Van Mierlo en Brinkhorst, was een normaal funktionerend kabinet nodig, waarin gegeven en genomen wordt.

Hoe dan ook, vanuit D'66 was in elk geval nodig geweest: een permanente communicatie tussen de bewindslieden onderling, regelmatige communicatie met de fractie en een naar buiten toe op het juiste moment tonen waar de D'66-bewindslieden voor stonden. Kortom: een beleid, een rolopvatting en een uitleg.

De bewindslieden zijn daar zeer openhartig over: er heeft veel aan ontbroken. De tijd ontbrak om een routine te ontwikkelen, maar zoals Nypels opmerkt, je moet je er tegen wapenen want alle krachten werken een andere richting uit. De knokploeg-instelling ontbrak en daar weten anderen dan wel raad mee.

Het merkwaardige is dat er geen grote inhoudelijke politieke verschillen bestonden tussen bewindslieden en fractie of bewindslieden onderling. De hang naar de PvdA van Hans van Mierlo werd niet gedeeld door Terlouw, dat is een oud en bekend gegeven. Van daaruit dachten beiden anders over oorzaak en aanpak van de problemen, ook dat is bekend. Hoewel er dus nuanceverschillen waren, bleek toch uiteindelijk steeds het beleid dat D'66 op wezenlijke punten moest voeren niet het grootste probleem te zijn.

De overgang van oppositie naar bestuur is misschien wat snel gegaan, zei Ineke Lambers. Dat gold ook voor het beleid dat Terlouw in het kabinet-Van Agt II voerde. De fractie, en in het verlengde de partij, en de kiezers, bleven van uitleg vrijwel verstoken.

Had het kabinet het kunnen redden met een volmaakte brugfunctie van D'66? Er zijn nauwelijks aanwijzingen om die vraag positief te beantwoorden.

Dat doet niet af aan de constatering dat binnen D'66 een paar zaken niet goed geregeld waren. Noch over het politieke leiderschap, noch over het praktische funktionieren van een ploeg bewindslieden, noch over de centrale rol van de fractievoorzitter was een duidelijk beeld in D'66. Dat in de praktijk van een permanent in crisis verkerend kabinet 'rolopvattin-

gen' zich niet konden ontwikkelen lag voor de hand. Over de kwestie van het politieke leiderschap wordt door D'66 wel erg naïef gesproken. Brinkhorst was en voelde zich parlementair leider en niet de politieke leider. Terlouw was politiek leider maar voelde zich vooral minister van de Staat der Nederlanden. In zo'n korte periode was het beeldbepalende gezicht van de partij niet te vervangen. Wat bleef was een vacuüm. Nu er geen tijd gegund was om dat op te vullen, had duidelijker op een meer politieke rol van Terlouw moeten worden aangedrongen. Die had nu 'geen tijd'. En vervolgens werd hem geen tijd gegund.

Verzuchting

Er is nog iets anders uit de gesprekken te concluderen. Want tot nu toe sprak ik over de deelnemers aan het politieke spel.

De toeschouwer gaat niet vrijuit als hij niet een aantal verzuchtingen van de bewindslieden meeweegt bij hun oordeel. Is niet het verwachtingspatroon te hoog gespannen geweest bij velen die in '81 op D'66 stemden? Per definitie moest dat tot teleurstellingen leiden, blijkt het algemene oordeel achteraf te zijn. Dat maakt de teleurstelling van september '82 binnen D'66 zo te horen er niet minder op, maar de klap werd verwacht. Alleen, niet zó hard...

Het is goed nog even in te gaan op de hooggespannen verwachtingen waaraan een partij die deelneemt in een kabinet, moet voldoen, en waaraan haar bewindslieden moeten voldoen. De dag van een bewindsman is volgebouwd met afspraken. Ieder legt zijn huiswerk op tafel, hij tekent bij wijze van spreken lopend tussen twee vergaderingen door miljoenen-subsidies en is met zes instanties op hetzelfde moment in onderhandeling. Er wordt van alle kanten aan hem getrokken en het belang van het departement staat voorop. In de ministerraad moet hij op het juiste moment zijn mond houden want anders kost het geld, en van wat hij met collega's afspreekt moet hij hopen dat het wordt nageleefd, partijgenoot of niet. Vanaf de dag dat hij binnenkomt behoort hij alles te weten en geen aanloopmoeilijkheden te kennen. De Kamer is zijn vijand en zijn secretaresse zijn grote steun bij het afschermen voor politieke contacten, en hij ontdekt dat het beleid van zijn voorganger zo slecht nog niet was. De materie is vaak ingewikkeld, de tijd kort, de stroom tegen en de ondankbaarheid groot. Om van de pers maar te zwijgen.

Zo ongeveer rijst het karikaturale beeld op van het ministerschap of staatssecretarisschap.

Laat het overdreven zijn, laat het onnodig zwaarmoedig zijn opgevat, laat het onervarenheid zijn en laten we alles minder zwart zien. Zelfs in een grijze tint gezien moet iedere beginnende bewindspersoon dan nog enig respijt worden gegund bij het aanvatten van zo'n taak. De verzuchting van een bewindsman dat de D'66-afdeling Lutjebroek misschien wat meer begrip mocht opbrengen dat zij niet op haar wenken kon worden

bediend, lijkt dan ook niet geheel onterecht. Wij delen een cultuur van ongeduld met nogal wat PvdA-ers, zei Glastra van Loon hierover. Het moet allemaal binnen enkele weken geregeld zijn. Geen afval meer in de oceaan, gasboringen meteen stoppen, woningen direct van de slooplijst halen.

De smalle marges in de democratie zijn spreekwoordelijk. Maar daarmee nog niet makkelijker te accepteren...

Bestuurbaarheid

Intussen is er geen reden voor optimisme over de bestuurbaarheid en het sturend vermogen van de rijksoverheid, blijkt uit de mond van verschillende ex-bewindslieden. Het vertragend en frustrerend effect van de bureaucratie maakt het moeilijk daadkrachtig beleid te voeren.

Het gevolg lijkt te zijn dat er dermate geringe beleidsmarges zijn voor nieuwe bewindslieden dat het de zin ontnaemt aan een politieke wisseling van de macht. Het belang van 'beeldvorming', van 'optiek' neemt toe, want werkelijke veranderingen zijn binnen een redelijk overzienbare termijn niet te constateren.

Vandaar de grote nadruk op iets als een banenplan van Den Uyl, waarvan ook diegenen die de noodzaak van een gericht werkgelegenheidsbeleid onderschrijven, moeten toegeven dat het voor het grootste deel uit lucht bestond. Het geld ervoor moest van andere begrotingen komen, waar de bezuinigingen eerst werkgelegenheid zouden hebben gekost. Niettemin stond het banenplan tot aan de breuk in het kabinet-Van Agt II voor een 'fundamenteel ander beleid'. Dat het daarna in de PvdA opvallend stil geworden is over dit banenplan onderstreept dat het vooral een kwestie van beeldvorming was.

Vandaar ook dat nooit echt geaccepteerd is ter linker zijde dat eenzelfde premier Van Agt eerst een kabinet met de VVD en vervolgens met PvdA en D'66 aanvoerde. Ook daar is het de optiek die velen de adem beneemt, maar dat is een realiteit waarmee men te rekenen heeft. Het ressentiment tegen Van Agt en het CDA zit diep, releveert Zeevalking. Trouwens, Van Agt heeft nooit de indruk gegeven dat hij zèlf het zo logisch vond leiding te geven aan dit tweede kabinet.

Vandaar ook dat er onder D'66-ers zoveel twijfel is blijven bestaan aan regeren met het CDA in een interim-kabinet. Er was geen keuze en alle zakelijke elementen pleitten voor de gevolgde koers. Maar politiek is voor een heel klein gedeelte zakelijk, zei Jan Terlouw terecht al eerder in dit boek.

Wat betreft een ander somber aspect van de bestuurbaarheid, namelijk het functioneren van de ministerraad worden bange vermoedens door deze gesprekken bevestigd. Het is bijna ondoenlijk om tot geïntegreerd beleid te komen, uitvoeringscontrole ontbreekt en departementale oogkleppen worden ten behoeve van die vergaderingen gemonteerd bij

binnenkomst van het Catshuis. 14 Directeuren van werkmaatschappijen bijeen, aldus Rood. Het onderstreept de noodzaak serieus iets te doen aan het functioneren van Nederlands hoogste bestuursorgaan. Invloed van de kiezer op de te vormen regering is vanouds een punt dat in D'66 aandacht heeft. Men heeft zich ook af te vragen of dat wel genoeg is, want wat voor een soort beleid kan een regering van welke kleur dan ook voeren als het roer niet werkt en het schip een koers houdt die het resultaat is van allerlei toevalligheden? Dat moet wel tot teleurstellingen leiden.

Idee en macht

Het thema idee en macht heeft bij bijna elk van de gesprekken een rol gespeeld. Moet je, desnoods ten koste van veel, je ideeën zelf uitvoeren of moet je ze slechts op de marktplaats brengen en er anderen mee laten weglopen? Voorlopig lijkt dit dilemma van Brinkhorst e.a. zichzelf te hebben opgelost doordat zelf uitvoeren van ideeën er de komende tijd niet inzit.

Er rijst een paradoxaal beeld op uit de discussie in D'66. Wat is het geval? Om ideeën te produceren en daarvoor mensen aan te trekken is een partijorganisatie nodig. Die heeft 'professionals' nodig, anders is het snel afgelopen. Maar die willen deelnemen aan de macht en zelf aan het roer staan. Er volgt regeringsdeelname, noodgedwongen in een coalitie met grotere partijen. Dan worden compromissen gesloten, worden dingen toegegeven die jaren lang als een zuiver idee waren gekoesterd. Idealisme dat nog niet aan de realiteit was getoetst. Dus ontstaat er verwarring. Omdat velen op ideeën zijn afgekomen en organisatorisch geen belangstelling hebben, individualistisch zijn, zijn de communicatielijnen slecht. En dus ontstaat er onbegrip, ontevredenheid en slaat het idealisme om in cynisme. Noch van de macht, noch van de ideeën heeft men tenslotte profijt want ze zijn niet met elkaar in overeenstemming te brengen. Veel komt aan op 'uitgekookt' leiderschap dat aan blijft voelen wat de basis wil, en communiceert. Wie zijn oor te luisteren legt bij de Engelse liberalen, die al jaren lang in feite door het kiessysteem buiten de regering worden gehouden, hoort dat het deze cyclus is die zij het meeste vrezen als ze wèl tot verantwoordelijkheid zouden worden geroepen. Het is ook het beeld dat men van D'66 krijgt in het politieke crisisjaar '81-'82. Het valt echter op dat in de voorgaande gesprekken de visie overheerst dat D'66, hoewel in permanente worsteling, door haar plaats in het politieke spectrum, haar kwalitatieve inbreng en (misschien) haar omvang in de toekomst dit dilemma macht tegenover idee accepteert. Niet de macht alleen, niet het idee alleen; maar een synthese zoeken en potentieel regeringspartner blijven. 'Wij staan niet ergens tussen, wij staan ergens anders,' zegt Scheltema. Wel met de benen op de grond, en onafhankelijk, zegt Glastra van Loon, om vandaaruit invloed uit te oefenen op gematigde PvdA-ers, op progressieve VVD-ers en wachten op de kans met hen

gezamenlijk iets te doen. Men zou daar aan toe kunnen voegen: intussen het vrijzinnige gedachtengoed uitbouwen en gewoon doen in plaats van iets geweldigs aan te kondigen.

Kansen

'It's in the air', aldus Terlouw, sprekend over de verschuiving naar rechts bij de laatste verkiezingen. In dat licht gezien kon de breuk in het tweede kabinet-Van Agt wel eens grotere gevolgen hebben dan door de brekers was voorzien. Labour werd weggestemd waarvoor de ijzeren maagd Thatcher in de plaats kwam. Denemarken verwisselde de socialistische regering voor een andere. Het lot van de SPD na Schmidt is bekend: de CDU-overwinning van maart '83 is van historische omvang. Dat in de hoog ontwikkelde en ook sterk sociaal ontwikkelde landen de economische stagnatie een trend naar behoudzucht te zien geeft, lijkt geen al te gewaagde veronderstelling. Dat het omgekeerde zich in de zuidelijke EG-landen voordoet, zegt meer over de politieke en maatschappelijke verschillen in ontwikkeling tussen Noord en Zuid in Europa.

Heeft links in Nederland zich zo geloofwaardig getoond om te veronderstellen dat het hier anders gaat? Het heeft de kans misschien niet echt gekregen. Maar kansen krijg je niet, die moet je creëren, zeker als Jan Terlouw gelijk heeft met zijn stelling dat de Nederlander 'midden' is. Wat voor D'66 in het klein speelt, het dilemma van het omgaan met de macht, speelt voor de gezamenlijke progressieve partijen in het groot. Het is slecht afgelopen met D'66 in die merkwaardige periode van regeringsdeelname, maar het is geprobeerd. Dat kon omdat D'66 groot genoeg was. Scheltema is hierover heel helder: 'Ik denk dat wij de rol moeten vervullen van de partij die in staat is dat percentage kiezers in het centrum te kunnen overhalen progressief te stemmen dat van belang is om de totale machtsverhouding te laten omslaan. Dat is in 1981 gebeurd.'

De kans lijkt voor jaren voorbij, maar misschien sluit dat dan aan bij de tijdgeest.

Zolang de Nederlandse politiek in beweging blijft, zal ook de partij D'66 in beweging blijven. Hetzij als oorzaak, hetzij als gevolg. De snelle groei in 1981 en het even snelle verlies in 1982 passen daarin. Het belang van de kabinetsdeelname voor de electorale positie zou je daarom kunnen relativeren. In '77 won Den Uyl 10 zetels, in '81 won Terlouw 9 zetels en in '82 won Nijpels er 10. Over de partijgrenzen heen bewegen zich vele kamerzetels per verkiezing. Komt dat omdat er onzuivere scheidslijnen in de huidige Nederlandse politiek bestaan, zoals Glastra van Loon opmerkt? Wat zuiver is zal de kiezer in de komende jaren vaststellen. Daarmee zijn voor D'66 veel factoren onzeker. Zal de VVD haar dubbele strategie succesvol kunnen afsluiten? Enerzijds wil men het CDA 'links passeren', anderzijds maakt de samenstelling van haar electoraat regeren met de PvdA onmogelijk. Zal de PvdA haar nieuwe meerderheidsstrategie ook

werkelijk via het politieke centrum zoeken?

Het blijft oppassen om na dit coalitie-avontuur te spreken over andere avonturen. Er zijn voorzichtige suggesties over een PvdA/VVD/D'66 coalitie gedaan. Het zou voor een doorbraak kunnen zorgen. Binnen D'66 is al langer aan die mogelijkheid gedacht en het is ook in '81 genoemd in de verkiezingen.

Een andere mogelijkheid is de ontwikkeling waarbij èn aan de beeldvorming èn aan zuiverder politieke scheidslijnen recht wordt gedaan: de eerste liberale premier van na de oorlog. Dat zou als het een premier van een CDA/VVD-kabinet is, de positie van de Nederlandse partijen helder onderscheiden, want dan zal het bij de volgende verkiezingen een echte keuze zijn voor een conservatief of een progressief kabinet. De VVD heeft dan werkelijk gekozen de conservatieve volkspartij van Nederland te worden, of is verdeeld geraakt. Het CDA echter blijft de coalitiepartner die kan wisselen, maar dan zonder haar premier te hoeven handhaven. Dat past ook beter in de traditie van de confessionele politiek. Maar die heeft de partij D'66 nooit willen versterken.

De brug tussen liberalen en socialisten is dan misschien toch interessanter. Wijze lessen over een brugfunctie zijn inmiddels geleerd. Wie de gesprekken met de ex-bewindslieden van D'66 leest, zou willen verwijzen naar de uitspraken van Drees sr, die na zijn veel langere ervaring zei: 'Ik heb veel illusies moeten prijsgeven, maar mijn idealen nooit.' Het kan een troost zijn voor de Democraten na hun ruw verstoorde droom.

Den Haag, maart 1983, Joris Backer

Register

- Aardenne, G.M.V. van 15, 20
Aardgas 25
Agt, A.A.M. van 8, 12v, 24v, 32v, 36, 43, 45, 49v, 56, 73, 85v, 93, 101, 118, 122, 128, 133v, 142v, 152v, 155v
Ambtenaren 75v, 78, 80, 104
Ameland 73, 107
Amelisweerd 52v, 55v, 107
Albeda, W. 102
Andriessen, F.H.J.J. 53, 102
Apel, H 42
AR 49, 139
Arbeidstijdverkorting 119v, 132v, 150
- Banenplan 19v, 50, 85, 101, 157
Bedrijfsleven 113v
Beek, W.J. 124
Beer, L.M. de 62
Beginselprogramma 38
Benzineprijs 14
Berg, M. van den 135
Bestuurbaarheid 102, 106
Bewapening 38
Blokkade 23, 146v
Bodemsanering 14, 86
Boer, H.A. de 28
Bolkestein, F. 117
Brinkhorst, J. 120
Brinkhorst, L.J. 17, 21, 24, 33, 35v, 56, 74, 100, 120, 135, 137v, 154v, 158
Brokx, G.P. 62
Burgerlijke ongehoorzaamheid 68
- CDA 21v, 48v, 53v, 67v, 73v, 79, 87, 93v, 100, 105v, 114, 116, 119, 126v, 135v, 147, 149, 157, 159
CDU 159
Chemische afvalstoffen, wet 89
CHU 49
Club van Rome 116
Coalitiekabinetten 102
Colijn, H. 16
Commissie-Wagner 15
CPN 146, 148
Creativiteit 132v
- Dam, M.P.A. van 35, 51, 62, 67, 129, 143
Deetman, W. 21, 76
Defensienota 41
Democratisering 129v
Dik, W. 100, 109v
- Doef, J.C.Th. van der 51
Dolman, D. 57
Dubbelbesluit 39, 42
Duijn, J.J. van 124
- Elektriciteitsstarieven 17
Engen, P. van 79
Engwirda, M.B. 22, 56, 82, 95, 143
Esso 20, 22, 24
Ethisch reveil 133
Export 18, 109, 112, 116
- FDP 26v, 43, 146v
Feminisme 132
Financieringstekort 18v
- Gaay Fortman, W.F. de 81
Galan, C. de 143v
Gardeniers-Berendsen, M.H.M.F. 66, 82, 84
Gaulle, Ch. A.J.M. de 125
Genscher, H-D. 27, 147
Gevangeniswezen, nota 102v
Ginjaar, L. 86
Glastra van Loon, J.F. 45, 104v, 122v, 139v, 157v
Graaf, L. de 66, 77
Greenpeace 88v
Grünen 27
Gruyters, J.P.A. 31
- Haars, E.A. 103
Halberstadt, V. 143v
Hazekamp, Th. M. 120
Huurverhoging 62
- IKV 23
Industriebeleid 15
- Janmaat, J.G.H. 103v
Jurgens, E.C.M. 55
- Kemenade, J.A. van 19, 143
Kernwapens 23, 39, 115, 137, 151
Keynes, J.M. 18v
Kissinger, H. 34
Kohl, H. 26
Kok, W. 22
Koopkracht 18, 118v, 132
Kruisraketten 29, 41, 43, 130, 137
KVP 49

- Lambers-Hacquebard, J.J. 17, 22, 82v, 105, 155
 Langman, H. 15
 Loyalisten 13
 LPG-beleid 85
 Lubbers, R.F.M. 75, 77, 94, 137, 140, 145, 151
 Luchtverontreiniging, wet 85
- Markerwaard 53
 Metz, J. 25
 Meyer, W. 35, 135, 137, 140
 Mierlo, H.A.F.M.O. van 10, 22, 26, 29v, 54v, 77, 112, 116, 134v, 137, 141, 143, 145, 149, 151v, 154v.
 Mik, G. 54
 Milieubeleid 17, 84v
 Minister-president, gekozen 131
 MIP 19
 Mitterrand, F. 118, 125
- NAVO 38, 40, 42v, 125, 151
 NS 47
 Nuis, A. 91
 Nul-optie 42
 Nijpels, E.H.T.M. 25, 79, 144, 146, 148
 Nypels, E. 57v, 85, 112, 129
- Ontkoppeling 148
 Oosterschelde 47, 53
 Oostvaardersplassen 47, 53, 56
 Openbaar vervoer 52
 Overdrachtsuitgaven 78
- PAK 48
 Partijprogramma 37v
 PPR 29, 55, 68, 146, 151
 Privacy-bescherming 104
 Profijtbeginsel 128v
 Prijscompensatie 78
 PSP 68, 146, 151
 PTT 47
 PvdA 16, 19v, 22v, 26v, 29, 34v, 37v, 48v, 51, 53v, 73v, 79, 93v, 100, 105v, 115v, 125v, 128v, 133, 135, 139, 142v, 147v, 150, 153, 157, 159v
- Radio-actief afval 88v, 92, 107
 Reagan, R. 108
 Regeerakkoord 101
 Rienks, H. 52
 Romme, C.P.M. 16
 Rood, M.G. 66, 69v, 112, 158
 Roosevelt, F.D.R. 18
 RSV 15, 41
- Rubinstein, R. 27
 Ruiter, J. de 75, 103, 105
 Rijkswaterstaat 47
- Samkalden, I. 137
 Schaefer, J.L.N. 63
 Scheltema, M. 97v, 158v
 Scherpenhuizen, J.F. 84
 Schmidt, H. 43, 159
 Scholten, J.N. 28
 Schouten, D.B.J. 67
 Schwietert, C. 25, 74
 Shell 20, 22, 24
 Smit-Kroes, N. 85
 Spadolini, G. 147
 SPD 146
 Stadsvernieuwing 62
 Stee, A.P.J.M.M. van der 77, 80, 86, 142v
 Steenkamp, P.A.J.M. 35, 144
 Stoel, M. van der 116, 118, 137
- Terlouw, J.C. 10v, 31v, 34v, 43, 50v, 53v, 67, 73, 78v, 90v, 94v, 99, 107, 109, 114, 120, 125, 134v, 141, 143v, 152v, 157, 159
 Thijn, E. van 12, 51, 81, 129, 131, 153
 Titulaer, C. 20
 Tolerantie 104
 Tommel, D.K.J. 55
- Uniser 89, 95
 Uyl, J.M. den 12, 15, 18v, 21, 23, 25, 31v, 34v, 49v, 53, 77, 101, 125, 133v, 139, 143, 152v
- Vakbeweging 133
 Verificatieplicht 93
 Volkshuisvesting 60v, 64
 Vreemdelingenbeleid 102v
 Vrijzinnig Democraten 55, 128
 VVD 10, 23, 25v, 49, 51v, 54v, 67, 73, 79, 81, 87, 93, 105v, 114, 116, 119, 127v, 135v, 139, 143v, 148v, 154, 157, 159v
- Wagner, G.A. 15
 Weinberger, C.W. 42
 Werkgelegenheid 18, 50, 119, 127, 132v, 150
 Wetenschappelijke raad voor het regeeringsbeleid 101
 Wiegel, H. 22, 53, 81, 129, 148
 Woningrenovatie 60, 62

Zeevalking, H.J. 22, 33, 36, 45v, 85,
100, 104, 152, 157
Zegveld, W.C.O. 15, 120
Zeil, P.H. van 120v

Joris Backer (geboren Leiden 1953) studeerde rechten aan de R.U.-Leiden en politieke wetenschappen aan het Institut d'Etudes Politiques te Parijs. Sinds 1979 werkzaam als medewerker van de Tweede-Kamerfractie van D'66, in het bijzonder vanaf 1981 van de fractievoorzitter. Publiceerde daarnaast artikelen in De Tijd, Binnenlands Bestuur en de GPD-kranten. Hij is sinds kort werkzaam als advocaat.

Dit boek gaat over de ruw verstoorde droom der democraten. In mei 1981 behaalde D'66 één van de opvallendste overwinningen uit de recente politieke geschiedenis van Nederland. De partij nam met grote dadendrang deel aan het moeizaam gevormde kabinet-Van Agt-Den Uyl-Terlouw, ook 'Van Agt II' genoemd.

Het kabinet viel al in oktober, enkele weken nadat de ploeg met de Koningin op het bordes had gestaan. De breuk werd gelijkmd, maar het kabinet viel definitief in het voorjaar van 1982.

D'66 verkoos met het CDA door te regeren (Van Agt III).

Op 8 september maakten de kiezers een einde aan de kortstondige droom van D'66: terugval van 17 naar 6 zetels. In de opiniepeilingen waren D'66 nog geen jaar tevoren 26 zetels toegedacht.

Hoe kan door deelname aan de macht een partij in één jaar zoveel verliezen? Die vraag is vanuit veel gezichtspunten te beantwoorden.

Om geen eenzijdige verklaringen te krijgen zijn feiten en meningen nodig. Dit boek gaat hiernaar op zoek. Over het ontwakken uit de droom praten de bewindslieden, die voor D'66 optraden en de voorzitters van de Eerste- en Tweede-Kamerfractie Glastra van Loon en Brinkhorst. Zij geven een inzicht in hun ergernis, in hun isolement soms, in hun onmacht ontwikkelingen te keren, in de verhoudingen met de pers. Meningingen van Terlouw, Van Mierlo en de anderen over Van Agt, de crisis, de breuk en politiek Den Haag. Meningingen die wel al eerder gedacht zijn, maar nog niet gezegd, zijn te lezen in deze bundel openhartige vraaggesprekken. Het geeft inzichten in die hoogst merkwaardige politieke fase van opkomst en neergang van regeringspartij D'66. De periode van de kabinetten-Van Agt II en III is wellicht van grotere betekenis dan de bestaansduur van de coalities doet vermoeden...